

A KOALÍCIÓ KÓRISMÉJE.

— DIAGNÓZIS. —

Ezt az országot az utolsó junkernek, Tisza Istvánnak szerencsétlen ötlete borította fel. Ma ezt már az iskolásgyermek is tudja. Csak a politika nagy gyermekei nincsenek még máig sem túl ezen a gyermekbőleségen.

Mert ha túl lennének rajta: okulnának, még pedig egy kicsit a tudomány módszerével. És akkor azon kezdenék, hogy hiszen a szerencsétlen junker egy ötlettel akarta útját vágni egy bizonyos fejlődésben levő folyamatnak. És akkor nem azon a gyermekmesén éldelegnének, hogy Tisza István számárságot követett el, nem gyönyörködnének önmagukban, hogy számos, azóta elkövetett számárságaik dacára, íme, ők mennyivel okosabbak, szóval: nem a politikai egyéniségek számlájára imák a történelem folyását, hanem az elháríthatatlan és önmagukból következő folyamatok fejlődését vizsgálják.

És ekkor talán felismernék azt is, hogy a mi Tisza István-nal történt, az tulajdonképen nem is Tisza Istvánon esett meg, hanem az országon és csak az emberi nézés fonáksága hozza magával, hogy minden huncut esetet a szomszéd rovására kenjünk. Árvizet, felhőszakadást, szárazságot, mindenféle természeti dolgot valami emberforma akaratnak vagy gonoszságnak tulajdonít az emberi ostobaság; a politikában is éppen ezen a gyermeteg állásponton tipegünk még, mint a tudomány nélküli emberek mindenkor. Pedig végre beláthatnék, hogy a hol valamit tudni, megismerni kezdtünk, ott mindig a dolgok fizikáját kezdtük felismerni. De politikát — gyermeteg okoskodásunk szerint — ma is emberi akaratok és gonoszságok űznek, és ebből a felfogásból az ez idő szerint egyedül idvezítő jogász-

tudomány egy hajszálnyit sem enged, és ezen tudomány előtt minden egyéb természetesen számárság. Nálunk pedig különösen képen dühöng az ész joga, az észé, mely minden elmúlt számárságoknak emberi, legprivátabb öröksége.

1.

Az, a mi megtörtént, nem Tisza Istvánon esett meg, hanem az országban.

Ez pedig a következő:

Az ország központi szervében, különféle működéseinek összerendező apparátusában, állami és kultúréletünket egységesen összeigazító gózában: a parlamentben valami meghibbant. Zavarok támadtak benne. Kórosan heves izgalmak és munkaképtelenséget előidéző bémulások váltakoztak benne. Ezen állapot kóros voltát megérezte úgy a központi gózá, mint a test: az ország.

Minden gózá az az organikus természete, hogy az egész eleven szövédéket, melynek ő a központi szerve, aképen alakítsa, módosítsa, a hogy ez az ő központi műveleteinek, működéseinek a legjobban megfelel. Viszont minden élő testnek az az organikus természete, hogy a maga központi gózában oly módosulásokat idézzon elő, melyek a test életének céljaira a legmegfelelőbbek. Nyilvánvaló, hogy ezen két törekvés ellentétes irányú organikus törekvés, bárha ugyanegy célt szolgál. Az egyik a központi szervből a test felé irányul; a másik a testből a központi szerv felé törekszik.

Ha a testben valami hiba van, valamely olyas dolog, a mely az élettéljes, egészséges működést gátolja, akkor a központi szerv rendező, összeigazító, egységes rendet fentartó műveletei küszöbölik ki a hibás dolgot a testből, vagy legalább iparkodnak ezt kiküszöbölni. Ha ellenben egy különben egészségesen egybealkotott testben a központi szerv működik meg nem felelően, akkor a test küszöböli ki, vagy legalább iparkodik kiküszöbölni a központi szervből azt, a mi a test zavarait előidézi.

Valamely kóros dolognak a kiküszöbölése mindenképen krízis, válság. Minden betegségnek a lefolyása tulajdonképen semmi más, mint valamely kóros dolognak a kiküszöbölése, vagy legalább is a szervezetnek az a viaskodása, hogy azt kiküszöbölje. Ha valahol a szervezetben kóros fészék van, úgy az a kóros fészék a szervezetet olyképen törekszik módosítani, hogy a kór, a vele járó kóros anyagok, a kór folyamatai ott

jól táplálkozhasanak és a szervezetben mindennemű ilyen kóros átalakulást iparkodnak előidézni. Ez a test megbetegedése. A szervezet viszont a kóros fészket akarja mindenképp bomlasztani, ártalmatlanná tenni, belőle a kóros elemeket kiirtani és ennek a kiküszöbölésnek a folyamata a gyógyulás.

A mi magyar országtestünknek, kultúrszervezetünknek központi góca, a parlament — a melyben hol ama bizonyos heves izgalmak, hol pedig a munkára való képesség bénulásai mutatkoztak — egészen pathologikusan viselkedett. Természetes, hogy nem ő maga akart átalakulni, hanem az ország szervezetét iparkodott úgy módosítani, hogy az ő — a jelenségek szerint nyilván: — zavart működései kellően tápláltassanak. A parlamentnek mindenféle izgalmi, a melyekkel az országra akart kihatni, ezt célozták. Az országot akarta az ő műveleteinek megfelelő izgalmakba, és ezen izgalmak sora sulásba behajszolni.

Minden ilyen gócszerkezet zavarát természetszerűen az a pont érzi meg a legélelnebben, mely a gócszerkezet és az általa működésbe hozandó testi mozgásokat összekapcsolja. Hisz ezen a ponton jut érintkezésbe az imént jelzett két elentétes irány. A parlamenti szerkezet és az ország teste között ez a pont: a kormányzati góc. A kormány a közvetítője a parlamenti műveleteknek a test felé.

Ez a kormányzati szerv tehát, melyet akkor Tisza István töltött be, kénytelen volt valahogyan némi igazítást előidézni, hogy a megzavarodott működések helyreálljanak.

Minden kóresetnek az az első tüneténye, hogy a megbetegedési pont löki a kórt a test szervezetébe. Az első energia onnan indul ki, vagy meg sem indul és akkor nincs kóreset. Az első energia most is a gócból indult ki. Az első energia arra nézve, hogy ne a parlament módosuljon, inkább akármi más az országban. Ennek az energiának a kifejezője, — a mint más sem lehetett volna egyéb a kórfolyamatnak ezen időpontjában Tisza István. Ő nem a parlament organikus módosításával akarja a zavar kiküszöbölését. Neki jó a parlamenti szerkezet, kar azt megbolygatni. A test reakcióiból még vajmi keveset erez. A mit megérez, azt egy kis cenzus bővítéssel véli kiegyenlíthetni. A funkció zavarait csak egy kis belső változtatással

törekszik helyreállítani. Minden szerves módosulás nélkül. Egy kis mechanikai igazítással. Ez a házsabályrevízió.

Az ország központilag egyberendezett műveleteinek mozgató, cselekvő, motorikus műveletei a góc fészkeből, a kormányzati szervezetből indulnak ki. A test sensorius élete, érzékenységeinek a közvetítése, mindenféle érzés és gondolatvilága pedig a kormányzati szerv körüli elhelyezett képviselőkből, ezek pártjaiból jut kapcsolatba a kormányzati szervvel. Már annyira, a mennyire. A mennyire a kormány körül elhelyezett pártok felfogó képessége, érzékenysége ki van fejlődve. (Hogy mennyire igen, és mennyire nem, az későbbben ki fog tűnni.)

Így a test reakcióit, érzékeiben mutatkozó törekvéseit természetesen a pártok érzékenysége érzi meg hamarabb és tisztábban, differenciáltabban, mint a motorikus cselekvésekre alakult kormányzati szerv. Meg is érezték az ország testében lappangó azon törekvést, hogy a parlament módosuljon. Ennélfogva pedig mindaz, a minek működésében az a kis mechanikai változás, melyet Tisza István akart előidézni, alkalmatlan volt: a test felől jövő reakció erejével akart Tiszának ellenállani. Ezért támadt fel az ellenzék részéről Tisza István ellen egyszerre az általános választójognak az országból jövő áramlata, s hangoztatták is bőven, fegyverül, ellenszerül a házsabály-veszedelem ellen.

Tisztán és csakis így. Csakis Tisza ellen való fegyverképen. Nem azért, hogy a parlament valósággal módosuljon, hanem hogy Tisza ne csinálhassa meg a maga mechanikai igazítását.

Tisza ama mechanikai igazítása nélkül pedig a központi szerv már egyáltalán nem tudott tovább működni. De Tiszának sem volt más forrása, a honnan további erőt meríthetett volna funkciói számára, mint az ország teste.

Ezen erőt a test nem adta neki. A testnek a parlament irányában egyetlen törekvése volt: az, hogy szervileg módosuljon, alakuljon át az ő céljaira. Tisza kilökte a parlament kóros dolgait az országba: az ország elkezdte reakcióit és megkezdődött a test munkája a kór kiküszöbölésére. Ez a gyógyulás folyamata.

Ez a folyamat meg nem állhat a kór kiküszöböléséig. Vagy meggyógyul a test, úgy hogy kiküszöböli a kórt központi fészkeből, a parlamentből, vagy belepusztul.

Dehogy pusztul bele! Bölcsőbb a természet, mint minden ember!

3.

Minő természetű volt az a kóros zavar, a mely fellépett?

Kulturtestünk központi szerve, a mai parlament, egy 1867 és 1848 előtti képződmény. A mely annak a kulturszervezetnek, a melyben kiképződött, kitűnően meg is felelhetett. Ha 1848 és 67 óta semmi lényegesebb változás nem ment volna végbe Magyarország szervezetében, úgy az a központi szerv tovább is kitűnően működhetett volna.

1848 és 67 óta azonban Magyarországon egy egészen új kulturréteg képződött. Olyan, a melynek 1867 és 48 előtt nyoma sem volt. Nyoma sem volt annak az újkori modern kultúrának, a mely azóta itt keletkezett, annak az egész kulturrétegnek, a mely a modern, produktív gazdasági folyamatokat hozta létre, a melynek életműveletei akként szövődtek az országot egységesen beborító réteggé, hogy benne a produktivitás, és az ebből eredő gazdasági anyagcserefolyamok működései minél élénkebbek lehessenek. Sőt nemcsak fejlődött ez a modern kulturréteg, hanem mindinkább ez lett az ország testének az a rétege, melytől az ország erői függtek, melyből gyarapodott, növekedett, azaz a nemzet életenergiáinak legfőbb forrása, fejlődésének erőkészlete.

Ezen új keletkezésű réteg alatt, ezen 1848 és 67 óta képződött egészen új kulturréteg alatt élt tovább a nemzet ősi szervezete. A mely semmikép sem volt gazdasági modern kulturfolyamatokra szervezve. Hanem tisztán csak arisztokratikus alkotmány-szerkezet volt. És összes összerendezett, egységes és központosított funkciói arra szolgáltak, hogy ezt az alkotmányos szerkezetet mozgassák, fentartsák és megvédjék.

Ennek az egész ősi szervezetnek pedig a központból, a korona révén, bizonyos függése van az osztrák hatalom irányában,* a mely függés folyton ezt a szervezetet befolyásolta annak a javára, a melytől függött, Bécs javára. Így az egész szervezeti, összpontosított, egységes működés úgyszólván már csak kizárólag ama befolyás ellen való védekezésre, az »alkotmány védelmére« specializálódott. Nem lévén pedig akkoriban ama régi szervezet: struktúra semmikép sem gazdasági folyamatokra berendezve, a védekezés műveletei, az egész központosított nemzeti küz-

* Miért? lásd Huszadik Század 1903 októberi füzet.

delem, az országgyűlés egész funkciója a harcias alkotmányvédelem volt. Egészen 1867-ig.

Az 1867 óta képződött modern kulturréteg azonban, a maga új, gazdasági, kulturális, produktív folyamataival a régi kurucvilágot lefődte.

Ennek az új, egészen 1867 óta kiképződött modern rétegnek is azonban mind máig egy 1867 előtti képződésű, központi szerve, parlamentje maradt. A pusztán csak alkotmányharcokra szervezett országgyűlési szerkezete. Ilyen szerkezet egy egészen új, más életműködésű modern kulturréteg számára.

4.

Az új dolgos, produktív szervezkedések, a modern kulturális munkafolyamatok mind erősebben éreztették az új réteggel annak a szükségét, hogy a központi szerv az ő céljaira működjék. Mentől jobban fokozódott ezen új réteg életereje, annál jobban érezhetővé vált a központi szerv hiánya. És így lépett fel a modern magyar kulturrétegnek ama mind követelőbb törekvése, hogy a központi szerv ne az ősi, lefödött, arisztokratikus alkotmánystruktúrának működjék, hanem a modern dolgos, produktív, gazdasági munkát végzőnek. Azaz olyan módosulást törekedett a parlamenti szervben előidézni, hogy az arisztokrácia és az uraságából élő régi rendű osztály helyett, a modern kulturfolyamatok, az új réteg képviselői kerülhessenek a központi szerv működtetéséhez.

De viszont minél jobban veszített a régi arisztokratikus és úri világ a modern kultúra nyomása alatt a maga cselekvő szerepéből, annál inkább terelte megmaradt erejét az 1867 előtti központi képződménybe: a parlamentbe a hol legjobban befészkelhette magát és a hol a központi, mozgató, vezető funkciók körül legjobban ellenállhatott a fejlődő modern, munkás, dolgos kulturélet nyomásának.

Az egész 1848 és 1867 óta keletkezett új kulturrétegnek a nyomása indult meg az 1848 és 1867 előtti képződésű központi szervre, a midőn Tisza hárszabálmódosító tervére az ország reagált. Az ellenzék, az első fejezetben elemzett okok szerint felvette a nyomást a test felől, és az általános választójoggal a parlament szerves módosítása törekvését viszi előre Tisza ellen: — és a test nyomása kiszorítja Tisza Istvánt.

Tisza azt mondta ugyan az országra, hogy számár és hogy

félre van vezetve, de hát ez csak afféle kuruzsló hiedelem, mint mikor a doktor azt hiszi, hogy ő az okosabb és az istenadta organizmus a számár. Pedig hiszen a mi abban végbemegy, az fizika. Hogy egy országot megmérgezni, félrevezetni lehet, az csak aféle politikai szólásmondás. Az iskolában azt tanultuk, hogy a királyok csinálják a történelmet, hát vén barmok létünkre se tudjuk másképp elképzelni, mint hogy Tiszák, Fejérváryak és Kristóffyék csinálják a politikai átalakulásokat. Pedig, hogy mennyire fizikai természetű dolog volt az, hogy az ország teste Tiszát küszöbölte ki házszabály-mechanikájával és hogy nem a házszabály-gyógyulás felé reagált az ország teste, az talán már az eddigiekből is kitűnik.

Az ország, ez az organikus szervezet, megkezdte az ő kiküszöbölési munkáját. A hatalmas, organikus nyomás kitolta a gócból, a kormányzati központból Tisza 67-es szabadelvű, kormányzatát. Sorrend szerint természetesen azokat tolhatta előre, a központi góc felé, a kik a szabadelvűek körül voltak elhelyezve. A körülötte elhelyezkedett ellenzéki pártokat. Illetőleg 67-nek csak egy ellenzéke van: 48.

A test nyomása első sorban a 48-at tolta a 67 szerep körébe. A gócban egyszerre új izgés-mozgás támadt az új elhelyeződés izgatottságában. Minden mozgató emberke az új izgés-mozgás szerint igazodott. Az új tendenciákhoz. Még a 67-es szabadelvű-pártból korábban leszakadt kisebb ellenzéki pártok is a 48-as tendenciákhoz igazodnak. Az egész politika. (Végül még Tisza is.) A 48-as párt zászlója alatt megalakul a koalíció.

5.

Ennek a koalíciónak a biológiájával kell tisztában lennünk.

Nemde, egy kiküszöbölési folyamat indult meg. A test felől való nyomás végre elérte a központi szerv gócat, a kormányzati központot. A mely pedig a testtel ezerféle szálakkal van összekötte. Minden szálán egy-egy működés, a mely most restituálni akarna bizonyos ő általa igazított működéseket akként, a mint az neki megfelelő. Sőt itt olyan esetről van szó, a mikor egy harminchét év óta beigazodott központi működés zavartatott meg. Tehát könnyen is restituálhatná a góc azt, a mi megzavartatott, a rendelkezésére levő szálakkal, az ő mozgató, igazító eszközeivel.

A test felől jövő organikus reakció, mindenünnen, a hol

ama szálak nem valami közvetlen összeköttetést tartottak fenn, tehát a hol nem kapcsolódtak közvetlen érdekek, mindenünnen reagált az ellen, hogy ama restitúció megtörténjék. A kormányzati gócot körülvevő politikai alakulatokat, — az ellenzéki pártokat — olyan heves nyomás érte: hogy eredményképpen valóságos gyűrű képződött, mely ama szálak és a kormányzati góc összeköttetését volt hivatva megszakítani.

Az egész test organikus energiája, nyomása itt egyesült e gyűrűben, azt erősítette. A kiküszöbölési folyamat célja az lévén, hogy mindenáron a központi gócból távolodjék el valami: az összes organikus energiának a gócot körülvevő képletekre kellett központosulnia.

Ezen körülvevő képletek azonban eredetők, természetük szerint micsoda képletek? Ezek: a 67-el szemben levő 48-as és a hozzája módosult egyéb képletek.

Ismét csak olyan képlet, a mely az ország testének nem a modern keletkezésű kulturrétegéből képződött. Mindössze a helyénél fogva jutott azon szerephez, hogy a test felől való nyomást, az energiákat felvegye. De ezen meggyülemlett energiák folytán fokozottabb működésre, izgalomra is lett képes.

De mivel ez a gyűrű semmikép sem lévén a modern magyar kulturvilág képződménye, hanem az ez alatt fekvő régibb nemzeti rétegből eredő képlet: a modern kulturréteg viszont a koalíció izgalmainak a felvételére nem is igen volt alkalmas. Hanem annál inkább az alatta fekvő régi réteg: a régi Magyarország arisztokratikus, úri, a régi alkotmányvédő társadalmi szervezete, struktúrája. Ez az egész társadalmi szervezet egyszerre roppant izgalommal megmozdult. Ennek a struktúrájához meg volt a koalíciónak a közvetlen beidegződése. És előállott a leghevesebb »Alkotmányvédelem«.

De tisztában kell lennünk, hogy biológiailag a koalíciónak ebben a folyamatban semmi más szerepe nem volt, mint azt a bizonyos elzáró gyűrűt alkotni. A központi gócban ne támadhasson fel újra az, a mit a test ki akar küszöbölni.

6.

A modern kulturréteg alatt fekvő régi Magyarország egy kész kiképződött szervezet. A nemzeti harcoknak jól berendezett struktúrája. Az úri osztály arisztokratikus szer-

vezete, a megyei autonómiák, a municípiumok mind pompásan is működtek.

Ellenben az új, 1848 és 67 óta képződött modern, dolgozó, gazdasági produktivitásra működő réteg sokkal újabb, semhogy annak is valami ilyes berendezettsége, szerkezete, struktúrája kifejlődhetett volna. Csak az alatta fekvő régi struktúrába volt úgy ahogy beidegződve. Minden közvetlen összeköttetés nélkül az 1848 és 67 előtti képződésű központi szervezethez, a parlamenthez, s annak képleteihez.

Így aztán, míg a régi struktúra egységesen tudott működni, addig ez az új réteg semmiféle szervezett összműködésre nem volt képes. A mire pedig képes volt — a szociáldemokrácia gyöngé kezdő szerveződése révén, — abból a leghevesebb ellenhatás is keletkezett a régi struktúra és annak központi mozgatója, a koalíció ellen.

A nyomás azonban, bármily szervezetlenül, de már megindult az ország modern új kulturrétege felől, hogy a központi szerv, a parlament, neki megfelelően módosuljon. Az általános választójog széles hullámai nyomultak előre.

Az előbbiekből kifolyólag természetes, hogy ezeknek legjobban a régi struktúra áll ellen. Hiszen a régi struktúra pompásan erőhöz kapott épen a vele oly szerves összefüggésben álló koalíció révén. Tehát a régi struktúra, természetesen, épen ezt is akarta legjobban fentartani, védeni, táplálni: a koalíciót.

Csak hogy a tápláló erők nem a régi struktúrában vannak, hanem a modern kulturréteg produktív folyamataiban. A központi zavar pedig, bár a régi struktúrákat fokozottan izgatta: épp a modern, mindennapi, kulturgazdasági folyamatokat zavarta meg legjobban. És ezzel az ország legfontosabb gazdasági életműködését. A mit a központi gyűrűnek, a mely az ország energiáiból akart táplálkozni, meg kellett éreznie.

És gyengült.

Hogy erőhöz tápláltatáshoz jusson, törekednie kellett a gócba, a kormányzati központba, a honnan az új kulturrétegbe meg voltak már, úgy a hogy, de legalább a régi összeköttetések. Az ország felől való nyomás is erre szorította, legfőképp a modern kulturréteg, a mely mindenáron a zavarok megszűnését követelte.

Ezen két ok nyomása folytán mind jobban szorult a koalíció a központi góc, a kormányzati hely elfoglalására.

7.

Ennek a központi gócnak, a kormányzati centrumnak azonban nálunk az a sajátos alakulata van, hogy kapcsolatban áll Béccsel.*

Azon egybeállítódásnak tehát, a melynek a központi kormányzati gócban létre kell jönnie, akként kell alakulnia, hogy azzal a bécsi kapcsolattal összefüggésbe kerüljön.

Ezen kapcsolatban és ezen kapcsolat körül helyeződött el az ország testének egész központi szerveződése. Középen van a kormány és pártja, hogy hozzáigazodjék ama kapcsolathoz. Körülötte az ellenzék helyeződik el védekezésül, hogy ama kapcsolat bele ne nyúljon az ország szervezetébe. Nehogy azon kapcsolat elvonhasson valamit az ország belső életműködéséből. Ez a kormányzat és az ellenzéki pártok biológiai szerepe.

Ama kapcsolathoz mind közelebb tolatott a koalíció. És aként kellett idomulnia, hogy a szükséges összefüggésbe jusson a bécsi kapcsolattal.

Erre a módosulásra így azon képlet — az ellenzék — volt utalva, mely olyan szervezetű, hogy épen ezen kapcsolat ellen működjék. Tehát a szükséges módosuláshoz a lehető legellentétebb hajlamosság forgott fenn. És a mi esetünkben ez a hajlamosság annyival kevésbé volt meg, mert a koalíció, mint ellenzék, kitűnően funkcionált.

Ezen ellentétben a bécsi kapcsolat természetesen azt a törekvést képviselte, hogy a szükséges alakulás mégis létrejöjjön. Ha a közvetlen közelében levő képletben, a koalícióban, meg nem találja a hajlamosságot, akkor a távolabb fekvőkben keresi ezt. Viszont pedig a koalíció kifejti a testnek azon organikus ellenállását, hogy a bécsi kapcsolat ne nyúlhasson valahogy beljebb az ország testébe.

Ha ezen két ellentétes törekvés között az utóbbi az erősebb, akkor beállhat az, hogy a bécsi kapcsolat módosul az összetételében úgy, hogy könnyebben igazodhatik hozzá a nemzet. Azaz: valamely nemzeti vívmány módosítja a kapcsolatot az ország javára kedvezőbben. Most azonban ilyen eset nem foroghatott fenn. Mert az a képlet, a mely a bécsi kapcsolattal szemben állott csak az ország modern rétege alatt fekvő régi arisztokratikus, alkotmányos struktúrával van szerves-

* Hogy mi ennek az organikus oka? — lásd Huszadik Század 1903. októberi füzet.

összefüggésben. A modern réteggel csak igen lazán. Így a mi erőt ellenállást, módosító hatást a koalíció ki tudott fejteni, csak a régi struktúrákból eredt s csak annak a megmozgása révén folyt. A régi struktúra nemzeti, arisztokratikus,, kuruc alkotmányvédelme támadt fel. A modern réteg erőforrásai nélkül. Működésbe izgatott az egész kuruc nemzeti szervezet egész a forradalmi jelenségekig, de a forradalom, csak ott a modern kultúrvilág rétege alatt, nem volt megcsinálható. A modern, eleven réteg nem volt bekapcsolva. Azaz: az ország ereje igen csonkán állott a bécsi kapcsolat ellentétes törekvéseivel szemben.

8.

Egy bizonyos kiegyenlítődöttség állapota áll fenn normálisan ott a bécsi kapcsolat körül a két ellentétes törekvés között. Ez az egyensúly így a koalíció révén gyöngült. És így a bécsi kapcsolat tudott beljebb nyúlni a környező kultúrszövetekbe és megtudta találni a kapcsolatra neki alkalmas alakulatot, a kormányt, a koalíció ellenére.

Azonban az ország egész testének az az organikus természete, hogy a bécsi kapcsolat tovább nyúlása ellen, mélyebbre hatása ellen nyomban reagál. Így reagált az egész ország a kormány behelyezése ellen.

Ámde ezen kormány, nem lévén parlamenti eredetű, nem lévén közvetlenül a 48 és 67 előtti képződményből eredő, sőt a régi struktúrával való kapcsolattól lévén a koalíció által többé-kevésbé elzárva, jobban volt hajlamos és jobban volt ráutalva erőforrásait a modern kulturréteg erőiben, törekvéseiben keresni s erőit annak benső hullámzásaiból meríteni.

Így köti magát a bécsi kapcsolaton levő, a régi nemzeti struktúrával ellentétben álló kormány a modern réteg főtörekvéséhez a parlament módosulására törő erejéhez. És előáll a választójogi reformmal.

A mivel új helyzet áll be.

A modern kulturréteg teljes izgalommal kapja fel ezt a fordulatot: hisz az ő törekvéseinek célja éppen ez.

Ámde az ország testének eredendőbb, általánosabb, egységesebb törekvése a bécsi kapcsolat ellen való reakció, mihelyst az belenyúl a testbe.

9.

Ezen reakció, ezen nyomás maximális hatása alá került a koalíciós gyűrű. A melyben pedig olyan elemek is voltak, melyek hajlamosak, idomulásra könnyebben képesek minden bécsi kapcsolathoz, — a hatvanhetesek — mint a függetlenségiek.

Azok horpadtak be a gyűrűn — Andrássyék — és kezdték a módosulás folyamatát vezetni a bécsi kapcsolathoz, a mely maga is hajlamosabb a 67-hez, mint a 48-hoz kapcsolódni, hiszen harminchét év óta ehhez idomult.

Azonban ezen 67-es elemek maguk is csak szakadékaik lévén a kiszorított 67-es szabadelvű-pártnak, még kevésbé rendelkeznek azzal, mint a szabadelvű-párt, a mire a kapcsolatnak pedig szüksége van, hogy t. i. az ország összpontosított egységes működését egybefogják. Politikai nyelven, hogy meg legyen az egységes többség. A bénulás veszélye minden pillanatban ott van. Mert dacára annak, hogy a hajlamosság mindkét részről meg van a kapcsolat létesítésére: ott van az ország teste felől való további nyomás veszedelme.

Az ország ama nyomása pedig folytatódik. Ama nyomás, mely az országban azzal kezdődött, hogy központi szerve, a parlament, az új képződésű modern kulturréteghez módosuljon. Ez vezette az egész folyamatot, — minden egyéb csak kóros, zavaró tünetként lépett fel, — és ez maradt folytonos nyomásképpen a koalíción.

Ezzel a módosító törekvéssel szemben pedig a 67 konzerváló elem lett. Legteljesebben a szabadelvű Tisza párt. Kevésbé, de még mindig nagy mérvben az Andrássy-párt. Legkevésbé pedig, de ott is másodrangú szerepet játszik a választójogi törvény, a Bánffy-párt. Szóval mindenütt a 67-es elemek a konzerválok. Ők idegződtek bele harminchét év alatt legjobban az ország meglevő struktúrájába, a melyet, — és ez természetzerű törekvésük — konzerválni iparkodnak.

Viszont pedig a függetlenségi párt a 67-el szemben mindig a módosításra törekvő elem volt. Mert hisz az ország felől jövő nyomást mégis csak mindig ő vette fel, mint ellenzéki párt.

Az imént kifejtett okoknál fogva a 67-es elemek jutnak leghamarabb hozzá, hogy a bécsi kapcsolathoz módosuljanak, s ők törekszenek elfoglalni a központi gócot. Nem lehet. Organikus okait levezettük. Egymaga nem foglalhatja el — nincs

többsége! — tehát vinni akarja magával a függetlenségi pártot a maga erősítésére; azért módosult hozzá.

Lévén pedig a függetlenségi párt is az ország régi struktúrájából eredő képződmény, viheti magával belőle a szabadelvű-párt mindazt, a mi a függetlenségi pártot a régi struktúrához köti. Az összes alkotmányvédelmi ősi tendenciáit. Mentől többet visz azonban ezekből, annál lehetlenebb a kapcsolódás Bécs és a régi struktúra bécsellenes szakító tendenciái között. Így kénytelen az 1867 ezeket otthagyni és törekszik mégis valahogy beigazodni a kapcsolat céljaira. Hiába! Kifejtették, hogy miért?

Így a 67-es elemek egyenesen a bécsi kapcsolat és a függetlenségi párt közé kerülnek. A test felől való nyomás pedig tart tovább. Ezen nyomás irányából a koalíció 67-esei nem tudván kapcsolódni, a sor a 48-as elemeken van. Természetesen is oda gravitálnak, a központi kormányzati gócba, mint minden képlet ott a góc körül, mint minden párt, sőt éppen a legerősebb párt.

A 67 azonban közben van. Ellentétbe kezd jutni a 67-nél még régibb, a kuruc 48-al. Azaz: míg a függetlenségi párt a régibb, ősibb struktúrák törekvéseit hordja magában, addig a 67 csak a fennálló állapotok konzerválására törekszik. Illetőleg az ország azon rétegének törekvéseit érvényesíti, a mely a modern, 1867 óta keletkezett kulturvilág alatt, és az ősi nemzeti kuruc struktúrák között, mint valami átmeneti képződmény keletkezett. A 67 által megteremtett világ ez, a mely lehetővé tette egyáltalán, hogy fölötte a modern, azóta kiképződött gazdasági kulturréteg keletkezzék.

Tehát a koalíció 67-esei most eleresztették a 67 előtti struktúrák törekvéseit. Míg ellenben a függetlenségiek a maguk természetével még mindig azokhoz az ősi kuruc struktúrákhoz vannak kapcsolva.

Ennek most mi a következménye? Az, hogy a 67-esek a maguk struktúrájával valósággal mint egy izoláló réteg nyomulnak az ősi, kuruc struktúrák és a modern kulturréteg közé. Holott eddig, a koalícióban, a függetlenségi párttal egyesülten, épen egyesítették az ősi kuruc struktúra régi erős szerkezetét és a modern Magyarországból jövő nyomást egy célra, a központi góc körülzárására. Azért működhettek, mint koalíció, oly hatalmasan.

De most, a 67-esek miatt az ország felől jövő nyomás a függetlenségi pártot: vagy a 67 alatti ősibb kuruc struktúrák

rétegébe szorítja izolálva a 67 struktúráitól, a mai fennálló állapotokat konzerváló struktúráktól elváltan, és ez esetben folytatni törekszik a régi kuruc harcokat. Vagy pedig izolálja magát az ősi struktúráktól és vezérli az ország felől való nyomást nem a 67 alá, nem az ősi kuruc struktúrákba, hanem 67 fölé, a 67 fölött keletkezett modern irányú fejlődés medrébe.

10.

A függetlenségi párt helyzete rendkívül súlyos. Benső összetétele 67-ellenes. Benső összetételénél fogva arra van utalva, hogy 1867-et felbontsa, kiküszöbölje. Hozzá kapcsolódott az egész ország kiküszöbölő törekvése is. Ő vezeti azt.

Másrészt azonban a függetlenségi párt a nemzet ősi struktúráihoz van kapcsolva.

Mint a 67-et folyton módosítani törekvő tényező: minden modern reformtörekvés ő belé kapcsolódott és kapcsolódik most is. De erejét — nem lévén a modern kulturrétegnek mindezidáig semmi kifejlődött struktúrája — mindig a régi struktúrákból kénytelen meríteni.

És most vagy a régi struktúráktól kell elszakadnia, a régi kuruc világ utolsó hagyományaitól, és tisztán csak Magyarország új kulturrétegének organikus törekvéseit vezetnie, vagy pedig lemondani a modern magyar élet fejlődése energiáiról és bele temetkezni egy most már kétszeresen letakart ősi kuruc világba. Kétszeresen, mert hisz felette már egy egészen új konzerváló réteg keletkezett és e fölött is már egy egészen új modern kulturvilág, a melynek energiái megmozdultak.

A krízis nehéz. Pedig az egész megindult kiküszöbölési folyamat éle, súlya itt van. A függetlenségi párt nélkül, a 67-et kiküszöbölő, módosító, alakító függetlenségi párt nélkül nem juthat az ország nyomása a gócponthoz, a melyben az átalakulásnak végbe kell mennie. Mert hisz olyan párt, mely a modern kulturréteg törekvéseit maga is érvényesíteni tudja, nem keletkezhetett a 48—67-es rétegekből, a 48—67-es közjogi politikából, a 48—67 előtti választójogból.

Ha ebben a krízisben csak emberek gyarlóságain múlnék minden, úgy alig lehetne benne eligazodni. De a midőn látjuk, hogy mennyire organikus folyamat az egész politika, akkor ezen organikus folyamat rendje, törvényszerűsége a döntő az ilyen kritikus pillanatokban is, nem pedig az emberek gyarlósága.

Az organikus folyamat rendje szerint pedig az a döntő, hogy ha a függetlenségi párt a 67-es réteg alá csuszamlanék, és így az ősi kuruc struktúrák kapcsolatában maradna, azok tendenciáit akarva érvényesíteni: úgy most már csakis konzervatív funkciói lennének, feladata lenne amaz ősi struktúrákat fentartani, tovább működtetni. Csakhogy egy ilyen konzerváló feladatot már teljesít a 67-es réteggel kapcsolatban álló 67-es politika, a mely, a mint láttuk, most konzerváló lett a legfölül kiképződött új kulturréteg törekvéseivel szemben. A 67-es ezek ellenében, mint láttuk, a mai állapotokat akarja fentartani. Tehát egy még mélyebben fekvő réteg konzerváló feladata ezzel elesik, mert hiszen így a modern kulturréteggel szemben konzerváló ellentétül csak a 67 marad érintkezésben. A még régibb struktúrák a 67-es konzervatív törekvések miatt érintkezésbe se jutnak azzal, a mivel szemben a konzerváló feladat teljesíthető volna. Vagy pedig közös törekvésekbe kellene egybeszővődni a függetlenségi pártnak a 67-el, a mi azonban az ő benső alkatával teljesen ellenkezik. E nélkül pedig a függetlenségi pártnak a kuruc struktúrát konzerváló törekvése, a 67 alatt, teljesen meddő, hivatás és feladat nélkül való, épp miután a konzerváló feladat fölötte most már be van töltve.

Továbbá pedig, a mely pillanatban a függetlenségi párt a modern kulturréteg átalakító nyomása, törekvése elől a 67 alá csuszamlanék, rögtön elveszítené azon ma mögötte levő nyomás egész erejét, mely őt előre tolja, mint láttuk, azért, hogy a központi szervet módosítsa s ott bizonyos kiküszöbölési műveletet végezzen. Ha a függetlenségi párt a 67 alá csuszamlanék, úgy erejét kizárólag csak az ősi kuruc struktúrákból, illetőleg csekély, elszegényedett maradványaiból meríthetné. Azaz: azon hely, a hova a függetlenségi párt, mint a nemzet testéből eredő organikus képlet, tolatnék, most a lehető leggyöngébb erőforrást, tápláltatást nyújtó viszonyokat nyújtaná. A mi ellen pedig minden organikus élet reagál, s attól távolodik, ha teheti. Sőt épen azon erőforrásokat törekszik mindenáron megragadni, azok körül iparkodik elhelyeződni, melyek a legtelibbek, legduzzadóbbak, és ez épen az ország modern keletkezésű, munkás, gazdasági, produktív kulturrétege. Úgy hogy ezt otthagyni, és az elszegényedett, eltokosodott, improduktív ősi rétegekbe csuszamlani, ilyen körülmények közt lehe-

11.

Ezen kívül fennforog még azon körülmény is, hogy a függetlenségi pártban már benne van egy egészen modern eredetű képződmény, az általános választójog programja. Épen azon képződmény, a melyet az ország felől jövő nyomás a központi szerv átalakítása céljából maga előtt tol. Ezt a képződményt pedig magából kiejtenie már nem lehet. Ha kiejthette volna, megtette volna már eddig is. Nem ejtheti, sőt ő hozta, ő benne lett az ország fejlődésének organikus elemévé az egész általános választójog ügye. Ez pedig annyira súlyos, sőt talán legsúlyosabb alkatrészévé fejlődött a függetlenségi pártnak, úgy, hogy teljesen köti őt az ország modern kulturrétegéhez. Ha a 67 alá, a régi kuruc struktúrák közé akarna csuszamlani, úgy ezt az alkatrészét ki kellene magából vetnie. A mi már lehetetlenség. Ez tehát vonzza, köti őt a modern kulturréteghez.

És még egy döntő dolog játszik közre. Az ország egész testében, mint fejtegettük, organikusan benne van az a törekvés, hogy a bécsi kapcsolatot minél kevésbé kösse belső életét. Az új rétegben is, hogy minél kevésbé kapcsolja magához, függő viszonyba a modern gazdasági kulturfolyamatokat. Tehát él az egész testben a kapcsolódás követelményével szemben az önállóság legföltétlenebb törekvése. Az egész kulturtestre nézve életfentartó hatalmas erő. Az ősi kuruc struktúra már tehetetlen ezen erő kifejtésére. Azért, mert a bécsi kapcsolódás már nem is az ősi struktúrák megkötésére irányul, hanem Magyarország modern kulturgazdasági folyamatai erőinek megkötésére, a modern réteg gazdagságának kapcsolására. Ez ellen pedig az ősi struktúrák már nem védenek, hanem csakis a modern réteg ama törekvése, a mely az új Magyarország önálló gazdasági berendezkedésére irányul.

A függetlenségi pártnak pedig épen az volt mindig az eredendő funkciója ott a központi szervben, a parlamentben, hogy az Ausztriával való kapcsolat befolyásával szemben az ország belső önállóságát védje. Ez az eredendő funkciója pedig most egyszerre óriási mérvben fokozódik, mihelyst az ország legtelibb erőforrásai, a modern Magyarország gazdasági folyamatai táplálják. Eredendő funkcióinak tehát a legteljesebb betöltéséhez jut.

Ezen súlyos krízise árán jut a függetlenségi párt

ahhoz, hogy függetlenségi törekvései az ősi kuruc struktúrákból átidomuljanak a modern Magyarország önállóságra törekvésének működő szerv óvá, és ezzel teljesen átvegye Magyarország gazdasági, munkás, kulturfejlődésének irányítását. Nagyobb történelmi jelentőségű, és fontosabb korszakot alkotó missziója a függetlenségi pártnak nem lehet. A függetlenségi pártnak, a mely eddigi helyzetében és organikus szerepében mindig csak vissza nézhetett az ősi kuruc struktúrákba, míg most, az ország testéből jövő módosító hatások alatt, a jövő felé fordul, előre, a modern kulturhaladás irányába.

12.

Az ország modern keletkezésű kulturrétegének egész mélységes hullámozása, az egész fellépett válság rengése arra irányult, hogy a központi szervben, a parlamentben, ilyen módosulást, alakulatot létrehozzon. Remélhetőleg a dolognak ezen organikus biológiai szétszedéséből kitűnt, hogy ezen alakulat a 67-es, és konzerválónak lett pártok közül nem alakulhat. Hanem az adott képletek közül csakis a függetlenségi pártból, a melyben ezen célra való alakulásnak összes feltételei megvannak.

Remélhetőleg kitűnt az is, hogy ezekben a gyönyörű organikus folyamatokban nem az egyes emberkének ötletei, gyarlóságai igazítják a dolgokat, hanem az ország kulturtestének hatalmas biológiai működései. A melyek elől kitérni nem lehet.

Biológiaiilag lehetetlen, hogy valami a bécsi kapcsolatnak az ország testébe való benyúlása révén jöjjön, mint a hogy a bécsi kapcsolat nyújta, a választójogot. Ez ellen, mint Bécsnek minden belenyúlása ellen, az ország organikusán reagál. Miért? Kifejtettük. Az a kapcsolat nem szerepelhet, csak mint kapocs. Kiképezni valamit az ország számára nem ezen kapcsolat organikus hivatása.

Azonban a kész felület, a melyen az ország felől való nyomás, a központi szervet módosító törekvés, az általános választójog megvalósítása: hozzátapadhat a kapcsolathoz, — mégis már ott van, megvan, rajta van a bécsi kapcsolaton. Megvan a megfelelő felület a függetlenségi pártban is. E kettőnek kapcsolódnia kell. Elmaradhatlanul.

De egy körülmény még közrejátszik. Az, hogy a függetlenségi párt az ősi struktúrákból eredvén, magával hozza

ezeknek a kuruc tendenciáit is. A melyek tökéletesen ellentétesek a bécsi kapcsolattal való összeköttetésre. Ezek tartóztatják is folyton a kapcsolódási folyamat gyors végbemenését. De a mint tartóztatják, rögtön megkezdődik a csuszamlás, mint előbb fejtegettük, a 67 alá. Ez ellen ismét menten reagál az életfentartó ösztön, a mely a függetlenségi párt organikus képletében is él. És ismét közelebb jön a választójoggal oda fordult fölületével a bécsi kapcsolat megfelelő kész fölületéhez. Azonban csak ezen fölületével. Minden egyébnek a visszaszorításával.

A bécsi kapcsolat is visszataszít minden egyebet. Működnie kell, hogy semmi egyéb bele ne tapadjon, mert a meglévő egyensúlyozott állapotából veszít. Működnie kell, hogy ha egyszer odatapadt az a bizonyos felület és megindul a Béccsel is, az országgal is organikusan bekapcsolódott központi működés, hogy akkor ez a működés se érvényesítsen olyan egyéb tendenciákat, a melyek a bécsi kapcsolattal ellentétes összeműködésekkel idéznek fel az ország testében.

Azaz a függetlenségi pártnak kizárólag egyetlen egy tulajdonsága jut a kapcsolódás szerepéhez, az, a mely az általános választójogot viszi a kapcsolatba. Politikai nyelven: a függetlenségi párt nyújtja a kormányzati góc betöltésének a föltételeit. A függetlenségi párt jut kormányra. De csak egyetlenegy programmal: az általános választójog megvalósításának és annak alapján az új választások keresztülvitele feladatával. Kizárólag ezzel. Lehet, hogy a 67-nek azon foszlánya, a mely az általános választójoghoz módosult, a Bánffy-párt szintén részt vesz ebben, hiszen a 67 konzerválása is közrejátszik a folyamatokban. A mely 67-es képletnek tehát meg van azon fölülete, hogy az általános választójogot fordíthatja a kapcsolathoz, az jöhet. De 67-es képlet, Bánffy-párt, önállóan, nem.

Viszont azonban a bécsi kapcsolatnak szüksége lévén arra, hogy a függetlenségi párt egyéb tendenciái zavarólag ne hassanak közre: azért a korona, a maga védelmére, ilyen eshetőleges zavarok ellen, szintén közrehat a maga közvetetten képviselésével a kormányzati központ működésében. Azaz a kormányban ott lesz a korona által odahelyezett nem függetlenségi párti miniszter. Minden valószínűség szerint az, a ki már behozta, már behelyezte a korona részéről a választójog reformját, a ki ezen képződménybe belenőtt.

Még egy kérdés marad fenn, kinek a miniszterelnöksége

alatt alakul meg ez a kabinet? Hogy függetlenségi párti miniszterelnök legyen s annak a vezetése alatt működjen a góc, az ellen reagál a korona. Viszont hogy a korona vagy a 67-es alakulatok valamely egyéne foglalja el ezt a pontot, az ellen meg a függetlenségi párt. Így önkénytelenül is keresődik olyan politikai egyén, a ki 1. legkevésbé van a régi szabadelvű párti hagyományoktól érintve. 2. a ki ezen tulajdonsága mellett lehetőleg kívül áll úgy a Bánffy-párt, mint a függetlenségi párt mint a volt kormány érdekeltségén. A mennyiben pedig ilyen alkalmas egyén nem találódnék, úgy az engedmény a korona javára történhetik s behelyeződik a kormányelnöki székbe egy közjogilag aránylag legkevésbé engageált bizalmi férfia a koronának (mint pl. Vörös, a kereskedelmi, a reális ügyekbe izolált miniszter).

Ilyen vegyes kormány, a mely egyelőre csakis a választójogi törvény és a választások keresztülvitelére alakul, ez azon organikus alakulat, a mely a válságot végre eljuttatja befejező pontjára, hogy t. i. az új, az 1848 és 67 óta keletkezett új Magyarország modern kulturrétege átalakítja az ország testének központi szervét, a parlamentet, a mely mindezt még 1848 és 67 előtti idők számára volt berendezve, azon idők számára, a melyben a modern kulturrétegnek még nyoma sem volt.

13.

Egy kórfolyamat lefolyása természetesen komplikáló zavaroknak lehet kitéve.

Ilyen komplikáló dolog állhat be az esetben, ha a bécsi kapcsolat, a korona, valamelyes okból, kevesebb energiával hat közre a központi góc körül végbemenő folyamatokra, kevesebb mint azon normális mértékkel, a mely a magyar országot és Ausztria egyensúlyát tartja fenn a kapcsolat révén. Ez esetben természetesen gyöngül a központi góc körül való folyamatokban Bécs szerepe és a 67-es alakulatok megkötik a kapcsolatot azzal az erejökkel is, a melylyel rendelkeznek.

Politikai nyelven ez annyi, mint hogy a koalíció a 67-esek vezérlete alatt kormányalakításhoz jut. Ezzel azonban a lefolyáson csak bizonyos jelenségek öltönnének más alakot, a nélkül, hogy a folyamat a maga egészében változnék. Ez esetben a koalíciós gyűrűnek 67 ellenes alkatai még fokozottabb mértékben fordulnának az ország testében levő és számukra felhasználható

energiákhoz. A melyet teljes mértékben az új rétegben találnak. Viszont ez a réteg is az esetben a legnagyobb fokú reakcióját fejtené ki a központi szervből való kiküszöbölésére annak, a mi most épen a bécsi kapcsolat révén még erősödött is a régi parlament fentartására. Így a Bécs ellen és a parlament ellen való összes reakciók egy mederbe kerülnének — és most a legnagyobb izgatottsággal mindenképen, minden eddigi izgalmat fölümúlóan az ellen a 67-es alakulat ellen törne ki az ország hullámozása.

Azaz, ha 67-es alakulatú kormány válnék ki a koalícióból, ha mindjárt más elemek bevonásával is, akkor a függetlenségi pártnak még nagyobb tömege fordulna ellene. Olyan élethehalálra menő obstrukció kerekednék, mint a minőre még nem volt eset. Obstrukció a választójog nevében. Hogy addig le nem szerel ez az obstrukció, míg a választási törvény nincs biztosítva. E mögött az obstrukció mögött pedig most már ott volna az egész ország, sőt épen a legtevékenyebb, leg-erősebb modern réteg. Mögötte még az élethalál kockázatot is viselő szociáldemokrácia. Vele az agrársztrájk forrongásai. Képtelen állapotok. Az eredmény: 67-es abszolutizmus. Lehetetlenség. Bécsi abszolutizmus az még lehető, de 67-es, hisz az polgárháború. Lehetetlenség. És a vége újból nem lehetne más, mint visszatérés a folyamat megszakadt fonalához, hogy t. i. 67 félretolassék és megcsinálódjék a választási reform azok által, a kik ezt képviselik. Ez esetben Kristóffyval az élén. Ez esetben ő a leendő miniszterelnök. Ő, a kit a 67-esek politikája, — a leggyűlöletesebb, a mely ilyen körülmények közt az országban valaha keletkezhetett, — megalkotott választói törvényével együtt kibuktatott. Ez esetben ő a legnépszerűbb ember arra, hogy a bécsi kapcsolathoz kösse az ország modern törekvéseit.

De ez a bonyodalom aligha állhat be. És pedig azért nem, mert a bécsi kapcsolat nem hogy gyöngült volna energiájában a koalíció alatt, hanem még erősödött és gyöngülni az ország gyöngült, a melynek energiái egységesen nem összpontosultak. Továbbá pedig a bécsi kapcsolatnak ma már egyáltalán nem az ország régi struktúrájának lekötése a célja, hanem épen a modern keletkezésű, a gazdasági folyamatokra kiképződött új réteg kapcsolása. Tehát mindenképen a modern gazdasági folyamatok azok, a melyeknek rendje és egészséges, energikus működése ma a korona érdeke. Míg a régi struktúra maradványai, a melyek azt bénítják, őt is bénítják, s azért a 67-es, a

pusztán még csak a régi politikai struktúrából táplálkozó 67-essel való kapcsolat neki ellenszenves. Újságnyelven szólva, a király legjobban utálja a koalíció 67-es csoportjait. Továbbá pedig, a mely pillanatban a koalíció 67-es elemei a koronához kezdenének tapadni, abban a pillanatban megkezdődnek a legélesebb reakció ellenök, amely menten legyöngíténé őket, úgy hogy a korona fel volna mentve a 67-es presszió alól. Azaz, ismét újságnyelven szólva: semmi garanciát nem lelne, hogy nincs e ugyanott, mint az ő mádi alattvalója? És azután: a bécsi kapcsolaton már ott csüng az országnak az ez idő szerinti egyedüli fontos vívmánya, az, a miért az egész kiküszöbölési folyamat megindult, a parlamentet módosító törekvés: ott csüng már a választójogi reform. Ez olyan valami ott a mely a legmohóbban kapcsolódik már: nem a 67-es régi struktúrával, hanem az ország legelevenebb, produktív, éltető, a gazdasági folyamatokat egyedül vivő modern réteggel. Szóval ezen bonyodalom közbejötté igen kevésbé valószínű.

14.

Megtörténhetik ennek a bonyadalomnak az ellentétes esete is, hogy t. i. a bécsi kapcsolat szála energiájában nem hogy gyöngült volna, hanem ellenkezőleg. A minek az eshetősége onnan eredhet, hogy ama bizonyos egyensúlyozott normális állapottól, a mely a bécsi behatás és az ország teste között normálisan szokott fennállani, eltérés most inkább az ország rovására foroghat fenn. Ugyanis, mint már fejtegettük, ép a koalíció állván homlokkal a bécsi kapocs előtt, amely koalíció azonban nem egyesítvén magában az ország egész testének Bécs irányában való energiáit, hanem inkább csak az ország régi — s épen a gyengülő — struktúráját, Bécs irányában kevesebb energiát is fejthet ki. Azaz: a bécsi kapcsolat az erősebb.

Ez esetben mi történik? Az, hogy a bécsi kapcsolaton nem alakul ki egy olyan góc, a mely valamely kölcsönös kiegyenlítődési folyamatnak volna az eredménye. Hanem — a fokozottabb energiára képes — bécsi folyamat egy saját képzésű képződésével tölti be a központi gócot. Ez az abszolutizmus. A mely beáll akkor, a mikor kiegyenlítődés lehetetlen a bécsi kapcsolattal összefüggésben levő gócban, és a melyet a bécsi folyamatoktól kiszakítani és önállóan betölteni a — gyöngébb — ország nem tud.

Ez esetben a bécsi kapcsolat által betöltött központi (most már abszolutisztikus) kormányzati góc a legnagyobb feszültséggel áll szemben és első sorban ép a koalícióval. Ennek közvetlen hatása, hogy a koalíció gyűrűje nem horpad be, vagy ha horpadni kezdett is már, visszamerevedik. Azaz a koalíció szerepe egyszerre és pedig az egész országra nézve, most már egységesen, elsőrangú fontosságúvá válnék. Azaz, ez esetben, épen a koalícióban egyesülne az ország ellenállásának egységes ereje, minden, a mi természetszerűen, organikusán, Bécs ellen reagál ebben az országban. Az azonban ki van zárva, hogy ebből forradalom keletkezhetnék. És pedig első sorban azért nem, mert a koalíció ab ovo nélkülözi azt az energiát, hogy a központi gócot a bécsi kapcsolatból kiszakítván, maga foglalja el és így az ország testének motorikus műveleteit onnan vezethetné. Megszerezni ezen erőt pedig azért nem szerezheti meg, mert, mint fejtegettük, a koalíció, szerves kiképződött struktúrával csak az ország régi, 48 és 67 előtti rétegeibe nyúlik. Az új keletkezésű modern réteg pedig még egyáltalán nem bír olyan szerkezettel, kiképződött struktúrával, a mely a központi góc műveleteivel egyenes közvetlen kapcsolatban lenne. Hiszen épen ezért folyik a nagy benső hullámozása, rengése, hogy a központi szervet ilyen célra átalakítsa. Az az egész új, 48—67 óta keletkezett kulturréteg csak úgy a hogy idegződött be az alatta fekvő régi arisztokratikus nemzeti szervezetbe. De mentől fontosabb lett a modern kultúrélet működése, annál fokozottabban hiányos lett ennek folytán magának az új rétegnek kapcsolata a központi góccal. Ma az országnak minden reális energiája már úgyszólván csakis ebben a modern kulturrétegben van. És a mikor most a központi szerv körül levő koalíciónak épen a reális erőkre volna legnagyobb szükség a bécsi abszolutizmus ellen, kénytelen a kulturtest azon struktúráját nélkülözni, a mely a legergikusabb réteget a maga struktúrájával kapcsolná a központi alakulatokhoz, a koalícióhoz. A modern kulturréteg, a dolgozó, gazdasági életműködésű, munkásréteg energiájának az összpontosítása nélkül, sőt ahhoz való szerves kapcsolat nélkül, nem rendezhet egybe a koalíció egységes központi vezetésű forradalmat, legfeljebb itt-ott fellépő forrongásokat.

A forradalom eshetősége a bécsi abszolutizmus ellen, a koalíció jegyében, ki van zárva. Tehát ha abszolutizmus állana be, az ellen a koalíció tehetetlen. Mindössze a régi

struktúrák, az arisztokratikus, úri osztály, és annak szövedéke, a municípiumok fejtenének ki újból passzív akciót, ha fokozottabb mérvben is.

Azonban viszont az abszolutizmus is tehetetlen lenne. Mert első sorban az általa elfoglalt kormányzati góc úgyszólván kizárólag a régi nemzeti rétegbe van beorganizálva. Az pedig felmondja a szolgálatot. A mint pedig ebbe a struktúrába idegen, bécsi eredetű hatások hatolnának, azok még kevésbé találnák meg az utakat a megzavarodott régi struktúrákból a modern gazdasági kulturrétegbe. Tehát a mihez az abszolutizmus hozzáférközhetnék az csak a régi struktúra megbénítása volna, a nélkül hogy az erőket, a gazdasági erőket, a melyeknek a székhelye a modern kulturréteg, annyira is összekötetésbe tudná hozni a központi működésekkel, mint a régi központi szerv. Ennek a következménye rohamos elszegényedés és a központi szerv működésének, az egész államszerkezetnek igen hiányos tápláltatása, és ennek folytán rohamos elgyöngülése ennek az abszolutisztikus szerkezetnek. A minek a vége, hogy önként visszahúzódna és beállana ismét ugyanazon helyzet, mint közvetlen az abszolutizmus beköszönte előtt, de most már elvesztette a bécsi kapocs azt a bizonyos energia fölényét, a melyből tulajdonképen az egész betörése megindult. És ekkor állana be ismét az pillanat, a mikor a normális lefolyás kezdetét veheti.

Egy momentum azonban ebben a vázolt bonyodalomban nagy szerepet játszik. T. i. a modern kulturrétegnek azon megtámadtatása, hogy a teljes elszegényedésnek, lepusztulásnak van kitéve, a minek természetesen a végletekig ellenállana. Az ellenállási képessége pedig egyetlen egy dologtól függ, attól, hogy életműködései, a modern kultur és gazdasági életműködései szerveződjenek. A mely szerveződésnek egyedüli módja ismét csak az, hogy egy központi szerv nekik szolgáljon. Azaz egy parlament, a mely az ő céljaikra módosulva működhetik. Megint csak, sőt annál nagyobb mérvben, az ő céljaiknak megfelelő parlament: illetve a választójog reformja az ő egyedüli organikus törekvésük.

Ezeknek pedig az útjokban álló gátja a régi arisztokratikus struktúra. Illetőleg minden szál, a mely az ő központjukat fentartja. Most ezzel szemben a modern kulturréteg szerepe egészen megváltozik. Összes energiái az ellen fordulnak, a mi a parlament reformjának létrejöttét meggátolni akarja. Összes energiái összeütözköznek a régi struktúrával, az arisztokrácia, az

úri osztály, a régi rend struktúrájával. És ez aztán csakugyan a forradalom. De a forradalom nem az abszolutizmus, hanem a régi struktúra, az arisztokrácia, az úri rend ellen. Ne adj isten! És ekkor ennek az ellenállhatatlan nyomása az, a mi megint visszakényszeríti a koalíciót oda, a hol a normális folyamat lebonyolódása kezdődött, t. i. felvenni azt, hogy kormány alakuljon kizárólag arra az egy célra, hogy a parlament módosulása bekövetkezzék, hogy a választójog a modern kulturrétegnek megfelelően alakíttassék.

15.

Van még egy súlyosabb, talán legsúlyosabb zavaró bonyodalomnak a lehetősége. Az, hogy a bécsi kapcsolat, egyrészt az ország központi szervének oly fokú zavarai, elgyöngültsége közepette, a melyben ez leledzik, másrészt azon törekvésénél fogva, a melyet a modern réteggel való kapcsolatot keresi, betolja ama bizonyos választójogi fölületét egészen a modern réteggig, a hol kapcsolódás hajlandóságát érzi. Politikai nyelven ez annyit jelent, hogy az abszolutizmus az általános választótörvényt octroy útján hozza be.

Ez a legsúlyosabb bonyodalom. Mert akkor a test az ő legáltalánosabb organikus természetében van megtámadva, abban az ellenállásban, a melyet a bécsi kapcsolattal szemben kifejt, hogy az tisztán csak a kapocs funkcióit teljesítse. (Tulajdonképp ez a magyar alkotmány egész specialitása.) De hogy egyebet is teljesítsen, az ellen épp úgy reagál az új kulturréteg is, mint az összes régi struktúrák. Az új réteg önálló gazdasági berendezkedésének törekvése, Bécs befolyásától való elkülönítési törekvése épp úgy azon tendenciákat hordja magában, hogy Bécs be ne nyúljon az ország belső életébe. Ez egyszerre a legteljesebb reakciót idézné elő mindenütt. Annyira, hogy választásokról szó sem lehetne. Nem választanának. Legfeljebb a szociáldemokraták, s ezek hogy miért, arra még rátérünk. Nem akadna, a ki a választást vállalná is, mert oly óriási, egységes reakció zúdulna ellene. Lehetetlen parlament kerülne egybe, mentől erőszakosabban működnek a bécsi kapcsolat.

(Az a politikai vélemény nem mérvadó, hogy hiszen másutt is sikerült a választó törvényt octroy útján behozni. Másutt nincs ez az egész sajátosan szereplő bécsi kapcsolat. Másutt az országnak mindenképen a saját folyamatai közül

keletkezett az octroyálás. Míg a mi esetünkben a bécsi kapcsolat akar octroyálni, és ezen octroy útján — ha egyetlenegyszer is — oly funkciókhoz jutni, a minők számára ez az ország abszolúte nincs berendezve, sőt a mik ellen a legélénkebben dolgozik. Politikai nyelven: más az, a midőn autokrata működésekre berendezett központ octroyál, mint a midőn ilyen működésekre az ország nincs berendezve, sőt minden szövevénye hajlamos az idegen eredetű autokrata beavatkozás ellen reagálni.)

Ez volna a válság paroxizmusa. És innen már nem volna elég a visszatérés a függetlenségi párthoz, hanem vissza kellene térni még messzibbre, — még nagyobb visszavetése az egész folyamat lefolyásának! — egészen a 67-ig. Egészen a tiszta konzerválásáig a meglevő 67-es státusnak, a felzaklatott, felzavart országos állapotokkal szemben. Visszavetés az alkotmánypártra. Természetesen nyomban mégis dúlnának újra a folyamatok ugyanúgy, mint a hogy kezdődtek. Minden Bécs ellen való tendenciának az izgalma még ébren van mindenütt és a függetlenségi párt óriási erősödése a következmény. Választáson biztos abszolút többség vár rá. Tehát a legszélsőbb obstrukciót űzi e többsége tudatában. Ez obstrukció ellen azonban megint a modern gazdasági kulturréteg reagálna, mert nem szedheti magát össze, holott még nagyobb szüksége volna rá, mint ma. Ezért még nagyobb izgalommal követeli a választójogot, stb. stb. — úgy, a mint a válság lefolyása organikus rendben következik. Csakhogy még fokozottabb izgalommal, kitörésekkel, és a mi a legrosszabb, az ország még nagyobb elgyöngülésével, elszegényedésével, lepusztulásával.

Sajnos, ez a lehetőség nincs kizárva. De azért nem valószínű, hogy bekövetkezzék. Mert a függetlenségi párt annyira magában hordja az országnak saját testéből képződött választójogi reformtörekvését, hogy a heves izgalom alatt, midőn a bécsi kapcsolat akar betörni az ország testébe: a függetlenségi párt fordul a saját kész fölületével eléje. És a kapcsolódás pillanata hirtelen bekövetkezik. Inkább, semmint a bécsi kapcsolat azt a fölületet félretolná.

16.

A mint kitűnt, az egész válság oka, organikus alapja az az egyetlen fiziológiai momentum az ország életében, hogy 1848—67 előtt egy oly ország élt itt, a melyben még nyoma

sem volt annak a modern kultur és gazdasági életnek, a mely azóta kifejlődött. Pedig ez a kifejlődött új réteg lett azzá, a mi az ország életének tulajdonképeni életfentartó, produktív, dolgos, gyarapodó, gazdasági erejét fejlesztő életét alkotja. A központi szerv, a parlament azonban ennek dacára még a régi struktúra szerve maradt, a modern dolgos kultur-élet folyamataitól úgyszólván teljesen elzárkózva. Központi működése a régi struktúra közjogi harczaira szolgált, ennek a struktúrának a bécsi kapcsolattal való viaskodására az egyensúlyért. Holott az új kulturréteg a magyarság életéért nem a régi struktúrák harcaival küzd már, hanem a gazdasági élet-folyamatai, a kulturtermelése fokozásával. Az új kulturrétegnek élete már kizárólag erre rendeződött be.

Annak a folyamatnak a lefolyása, ahogy ez az új kultur-reteg, a mely 1848—67 óta keletkezett, átalakítja azt a parlamentet, a mely még az 1898—67 előtti idők számára volt berendezve, a lehető legtermészetesebb valami.

Ennek a folyamatnak a lefolyása, — lévén itt az ország régi és új rétegének ellentétes törekvéseiről szó, — mélyebb válság nélkül nem mehetett végbe. Ha zavaró dolgok hatnak a folyamatra, úgy a válság, a körfolyamat jelenségei, súlyosabb természetűek. Zavaró dolog pedig minden, a mi a folyamatok egyenes útjának gátat akar emelni, a mi fel akarja tartóztatni.

Pedig mindenki hajlamos arra, hogy a maga hajlamai szerint izegi-en-mozogjon és ezen hajlamok csoportosulásából állanak a pártok. A ki ilyenkor a hazája, az embertársaival való együttélése eleven szervezetének egészségét tartja legfőbb közérdeknek, az vigye végbe magában a revolúciót, hogy hajlamai ne legyenek valamelyes káros dolog permentumai.

De akárhogy: fölöttünk uralkodik a természet hatalma, a mely mindezeket a folyamatokat, a szociális élet gyönyörű folyamatait vezeti. És ő vezet, nem pedig mi emberkéek. Ez az istenben való modern hit.

Benne vagyunk a fejlődés örökös folyamatában, a melyek alakulásai korántsem mennek törvényszerűségek nélkül végbe.. Mögöttünk a kultúra legiszonyúbb betegsége: a középkor, a melynek rettenetes szociális mérgét századok munkája küszöböli ki mind tovább a felvilágosodás zászlaja alatt. Az az arasznyi kis időszak is, a melyet ez a füzetke tárgyal, szintén egy szakaszcsokája annak a nagy, világot átalakító folyamatnak. A mi kultur-

testünkben is itt a középkori maradvány, mint a betegség kórokozója. A középkori maradvány: a feudális arisztokrácia improduktív élete, a mely hajdan harcokra és pusztításokra volt berendezve. A pusztító fegyver volt az összes kultureszközük és pusztították, fölfalták a körülöttük szövődő munkás, dolgos életet.

Azonban a mégis mind erősebben szövődő munkás élet mindinkább úrrá lett a kultúra országaiban a régi középkori világ felett. A modern demokrácia óriási küzdelmei árán. Ez a küzdelem folyik, késik nálunk: az utolsó országban, a hol még nem az ország dolgos modern produktív világa vezérli a politikát, hanem az improduktív osztály, a hol a választások még olyanok, hogy az uri világ diletáns s minden egyébben tudatlan jogászokodó passziójának monopóliuma a politika.

A középkor tudatlanságának, elfogultságainak, miveletlenségének maradványai burjánzanak abban az improduktív világban, a mely kígyót békát kiált a produktív, modern kultúrétég törekvéseire. És a mint minden betegségnek meg van a maga kórmérge, toxinja, úgy a kultúra testében is meg van a toxin s annak mérges fészke.

A középkori maradványok legsötétebb esszenciája leszűrődik a kulturorganizmus valamely fészkebe és onnan terjeszti toxinját. Alkata ezen toxinnak: a bornírtság, előítélet, elfogultság minden neme. Hatása: az emberek butítása, visszatartása a felvilágosodástól, művelődéstől. Célja: erősíteni a testben minden szálát, a melyen a toxin terjeszkedhetik, és irtani mindent, a mi a terjeszkedésre nem alkalmas. Ez a toxin: a klerikalizmus.

És most emlékezzünk vissza arra a szerepre, a melyet a koalíció megalakulásában a klerikalizmus, a néppárt játszott. A néppárt volt a koalíció kovásza — a toxinja.

A hol az organizmusban toxin van, ott a test minden erejével megképzí annak az antitoxinját is. Így képezte ki a kulturorganizmus is a toxin ellen a maga antitoxinját: a szocializmust.

A kórkép ezzel teljes.

A jogászok számára, persze, a világ: paragrafusok ellen vétő vagy nem vétő emberek sokadalma. A politika pedig: prókátorság.

Pedig a politika: élet. És a betegünk drága, nagyon drága!

Méray-Horváth Károly.

A VÉGEKRŐL.*

A mai Krassó-Szörény vármegyének csaknem fele 1872-ig a volt katonai határőrvidékhez tartozott, a 13-ik számú román-bánáti határőrezredet alkotta. A polgárosítással ez a nagy darab föld elvesztette azt a régi szerepét, hogy az államnak határszéli őre legyen a kelet felől jövő támadásokkal szemben. De végvidék jellegét továbbra is megtartotta. Ma is négy állammal érintkezik hazánk e ponton. S a keletről jövő idegen mégis itt teszi először magyar földre a lábát. Itt szerzi első benyomásait a magyar nemzetről. S a magyar államról kialakuló ítélete itt kapja meg első motívumait. Továbbá ez a mintegy 943,000 katasztrális hold honi föld a maga 153,000 lakosával a magyar államnak éppoly integráns, de sokkal veszélyeztetetebb része lévén, mint a nagy alföld, nem minden jelentőség nélkül való

* Nagy örömmel közöljük ezt a tanulmányt nemcsak a benne foglalt értékes tények, megfigyelések és adatok miatt, hanem azért is, mert azt reméljük, hogy például fog szolgálni másoknak hasonló felvételek keresztülvételére. Ugyanis régi óhajtásunk, hogy hazánk népének életéről, gazdasági rendjéről, szellemi, vallási és erkölcsi viszonyairól *szakavatott, humánus és az osztálypolitikától független egyének* pontos és objektív leírásokat adjanak. Általuk nemcsak a szociológiai tudománynak adnának megbecsülhetetlen anyaggyűjteményt, hanem előkészítenék annak az új magyar politikának eljövételét is, melynek valamikor mégis csak fel kell váltania a nemzetiszínű demagógiát s a „nemzet intelligenciájának vezető szerepét”. Azért felkérjük szemlénknek mindazon barátait, kik az ország valamely részének viszonyait alaposan ismerik, hogy a jelen tanulmányhoz hasonló dolgozataikkal minél sűrűbben keressék fel a *Huszadik Századot*. Ha majd az egész országról lesznek olyan felvételeink, mint a milyen a Vas Béláé: akkor — de csakis akkor — tárgyalanná fog válni egy ismert francia szociológus súlyos vádja, a ki azt mondotta, hogy a tudomány Ausztrália vagy Afrika nem egy vad törzsének életét jobban ismeri, mint a magyar népet. *Szerk.*

az a kérdés, hogy ez a nagy darabja az állam testének egészséges-e húsunkból való hús, vérünkéből való vére? Úgy vélem tehát, némi érdeklődésre tarthatnak számot a következő sorok, melyekben e fontos végvidék gazdasági és kulturális nyomorára akarom felhívni e szemle olvasóinak szíves figyelmét.

I.

Határőrvidékről szólván, azt a nagy darab földet értem, itt, a mely Karánsebestől, mint a régi granicsár-világ kezdetétől és gócpontjától észak-kelet felé a hunyadi hegyekig, dél-keletnek Orsováig, dél, délnyugatra, Bozovicson át Stájerlak-Anináig, illetve a báziai kikötőig terjed s a melyet a hunyadi és kornyarévai, illetve a magyar-román határszéli havasok, majd a Kazán-szoros nyáron fenséges növénydíszen pompázó, télen hatalmasan zord, égbenyúló, meredek sziklafalai vesznek körül; azt a vidéket, a melyet a dél-keleti Kárpátok hegytömegei borítanak s az Alduna hullámai mosnak. Itt, e nagy darab földön, mely már a római kulturvilágnak fontos területe volt, mint ezt Trajának a Kazán-szoros szerbparti szikláiba vágott, ma is használt hadiútja és Ó-Ogradena községünkkel szemben levő óriási táblája; Turn-Severinnól, kis vízállásnál ma is látható hidja; Herkulesfürdő, az itteni maradványok főként a topleczi vasúti töltésbe foglalt aqueduct falazata; Ovidiusnak a Karánsebes mellett, »Turnul« községben, egy magános hegytetőn sötétlő tornya kétségtelenül bizonyítja s mely mint említem, a vármegyének csaknem felét teszi ki, nagyobbára hegyek közé szorított 120 község és 1 város van, melyekben a legutolsó népszámlálás 153,012 embert talált. Ezek közül csupán 34,159 volt különféle nemzetiségű, 118,853 pedig román. Ezzel tehát a vidék nemzetiségi jellege adva van. Ehhez legfeljebb még csak azt kell hozzátenni, hogy az egész területen s nem utolsó sorban a románoknál, német nyelvvel elboldogulhat a magyar állam tisztviselője, de a magyarral, a csekély számú magyar ajkúaktól eltekintve, sehogysen. A régi granicsár-szellem még sok helyütt jelen van, s innen a németiség — a minthogy sok községházánál feltalálható még a kétfejű sassal ellátott, sárga-fekete zsinóros bírói pálca — az új kurzus szele még nem volt képes azt elfüni.

De erről később. Mindenekelőtt azt akarom nagy vonásokkal vázolni, hogy él e nép, milyen az a gazdasági alap, a melyen e sajátos társadalmi felépítmény létrejött s miféle társadalmi erők produktuma az.

Karánsebesen a nagy magyar síkságnak vége. Onnan kezdve minden irányban hegytömegek tornyosulnak, a melyek magassága oly mértékben nő, a mennyire közeledünk az ország határához. Van ezek között is, kétségtelenül, lapály és termő föld. Hiszen ezen keletkezett a községek legnagyobb része. Es a lakosság túlnyomóan őstermelő. De míg egyrészt egy csomó község szinte megközelíthetetlen magasságban, hegytetőkön van elhelyezve — ilyenek az összes szláv és német telepítvények — másrészt a hegyek közt elterülő lapályos helyek is általában oly fukar kezekkel vannak szétszórva, hogy azokon csakis parasztgazdaságok, illetve kisbirtokok jöhettek létre. Némely községnek pedig, főképpen a Dunamentieknek egyáltalában nincs termőföldjük. Még közlegelővel se rendelkezik egyik-másik, különösen ott, a hol mint az Aldunán a régi katonai kormányzás bűne folytán az erdővel borított hegyhátaból csupán kopár sziklák maradtak fenn, melyek közül a tavaszi és őszi esőzés idején vadul rohanó patakok zúdulnak a szerencsétlen községekre, óriási szikladarabokat, kő-kavics-törmeléket sodorva le rájuk. — Mindamelllett a kevés termőföldön is, régi mezőgazdasággal találkozunk a határőrvidéken. A föld jó s ára is igen nagy. S ha csak valamivel észszerűbb gazdálkodást folytatna e nép, sokkal jobban fizetne a föld, mint most. De úgy, a hogy tényleg gazdálkodik, csak nyomorúságának táplálója lehet, de nem jövedelmi forrás. A római hódítás idejétől mai napig a mezőgazdaságban alig állott itt be más változás, mint az, hogy a földműves faeke helyett vasekével szántja föl alig egy arasznyira sovány földjét. Egyébként ma is úgy gazdálkodik, mint ezer évvel ezelőtt. Marhaállománya csekély. A föld jó trágyázásáról tehát szó sem lehet. A vékony barázdába évről-évre kukoricát vet oly sűrűen, hogy egy-egy halomból 3—4 szál tengeri is kihajt. A kórok természetesen vékonyak, gyöngék s kis csöveket eresztenek, mikből jó termésű években is éppen annyi szem kerül ki, a mennyi a családnak, melynek a kukoricakenyér és málé a legfőbb tápláléka s a baromnak okvetlenül szükséges. Mostoha években pedig, milyen az elmúlt két esztendő is volt, a mikor július-augusztus hóban kiszáradt kórok elperzselt leveleit zörgette a

hegyi szél, még ennyi hozadékot sem ad a gazdaság. Ilyenkor a családnak legszükségesebb tápláléka sem kerül ki. E mellett a földet a rablógazdaság végképp kimerítette. S közel van immár az az idő, a midőn még a mostani nyomorúságos táplálékot sem lesz képes a paraszt tőle kicsikarni. Egyéb ágait az őstermelésnek pedig nem ismeri ez a nép. Kereskedelmi növényekből csak annyit termeszt, a mennyi az asszonyoknak a primitív ruházat megszövéséhez kell. Az állattenyésztéshez nem ért. E tekintetben éles különbség van közte s a megye többi parasztsága közt. Ma már magyar szarvasmarhát alig látni a vármegyében. Mindenütt a vörös tarka faj van meghonosítva. De míg a lugosi és környékbeli paraszt szinte ideális gyönyörűségű s óriási ökörpárokat, a szarvasmarha színe-javát hajtja fel a lugosi vásárra, melyre éppen ezért messzi földről seregestől jönnek a marhakereskedők, addig a mehádiai, karánsebesi, bozovicsi és orsovai országos vásárokon oly anyagot kínál a határőrvidéki paraszt ugyanazon fajból, a melyért a kupeczek nem tartják érdemesnek leutazni. Orsova környékén és különösen az aldunai községekben oly teheneket lát az utazó a hegyek mellett ödöngeni, melyeknek oldalbordáit könnyű szerrel megolvashatná. Pedig kitűnő havasi legelőekben nincs hiány. De annál inkább szakértelemben, szorgalomban és ambícióban. A falusi házak előtt pocsolyában fetregő hosszú lábú s hosszú orrú ronda sertések még ennyi figyelmet sem érdemelnek. Ezek csak arra valók, hogy decemberben legyen mit lefoglalni az adóvégrehajtónak. Még aránylag legtöbb eredményt a juhtenyésztés terén tud ez a nép felmutatni. Az állat igénytelen. Egy gyermek őrizete mellett eléldegél s felnő a hegytetőkön.

Az őstermelésnek ezen ágai hát nem nyújtanak emberhez méltó egzisztenciát a határőrvidéki parasztságnak. Volna azonban egy, a mely hivatva lenne jólétet teremteni e vidéken, de nem képes kialakulni: — a bányászatot értem. Szakértők egybehangzó állítása s a tények bizonyítása szerint a kérdéses terület igen gazdag szénben s a legkülönbélebb ércekben. Hogy csak néhány adatot hozzak föl e tény illusztrálására, említem, hogy a határőrvidék északi részében levő Mehádián a szab. osztrák-magyar államvasút-társaság évtizedekig folytatott kőszénbányászatot s csak a múlt évben szüntette be árdepresszió folytán az üzemet. A déli félben, Bozovics határában minden talpalattnyi föld szénrétegeket takar. Ez nem föltevés, hanem

pozitívum, a mit bizonyít az Almás völgyében már megnyitott számos tárna s a mit megerősít az az egyszerű meggondolás, hogy ez a terület közvetlen szomszédságában van a stájerlak-aninai nagy kőszénbányának, hol szintén a szab. osztrák-magyar államvasút-társaság folytat igen nagyszabású üzemet. Bozoric határában tényleg már alig van talpalattnyi tér, melyre kutatási engedélyt ne kapott volna valaki. Azután ugyancsak Bozovicstól Fehértemplomig a Nera folyó iszapja, valamint a két partján elterülő szántóföldek szakértők vizsgálatai szerint erősen arany tartalmúak. Ezidejűleg valóságban lázasan kutat ott mindenki arany után. S hogy nem ok nélkül, bizonyítja többek közt az a körülmény, hogy a múlt évben egy németországi társaság egészen komolyan, megfelelő gépekkel felszerelve fogott hozzá a Nera homokjának feldolgozásához. Ott vannak továbbá az aldunai chrom, mangán tartalmú hegyek; az újbányái és drenkovai üzemben levő kőszénbányák, — mind megannyi adat arra nézve, hogy e nagy darab föld gyomrában milliók hevernek. Csak napfényre kellene őket hozni. De hiányzik a vasút. Ez okból senki se akar a milliókért lehajolni. Ez óriási darab földön tényleg egyetlen vonal húzódik végig: a budapest—orsovai fővonal. Ettől jobbra és balra egyetlen lépésnyi vonat se közlekedik. S tény az, hogy a Hunyadmegye határánál levő ruszabánya-ruszkiczai vasgyár, Karánsebesről, a déli részben levő bezovicsi kereskedő pedig Jabianiczáról, mint utolsó vasúti állomásról tengelyen kénytelen nyers anyagát, illetve árúit elszállíttatni. Mindkét út 34—37 kim. s terhes kocsinak 1—1½ napi út. Ezeket a szállítási költségeket pedig semmiféle bányauzem meg nem bírja. A minek következménye aztán, hogy a bányászat nem is tud megszületni. A jablonicsa-fehértemplomi vonal kiépítése egy oldalon, a karánsebes-hát-szegi a másikon évek óta vajúdik ugyan s engedményes van is quantum satis, de a kérdés éppen csak vajúdik, egy lépést sem halad előre. S egyben tétlenül hever a dologtalan ezek munkaereje.

Az őstermelés vázolt silányságából most már szükségképpen következik az ipar kezdetlegessége. Ha megemlítem, hogy e nagy területen egyetlen rendezett tanácsú város van (Karánsebes) s egy város számba vehető nagyközség (Orsova), úgy hiszem, eleget mondtam mindenkinek, a ki ily dolgokról gondolkozni szokott, hogy az ipar állapotára következtethessen. A hol a mezőgazdaság csereértéket nem, vagy csak igen cse-

kély mennyiségben termel, ott az ipar s vele az ipari gócpontok a városok kifejlődésének nincs meg a szükséges létalapja. A falusi nép a bocskortól kezdve a báránybőr süvegig ruházatát maga készítvén, a legkisebb iparost sem képes foglalkoztatni. Tényleg a községek legnagyobb részében egyetlen mesterember sem található. Mindamellettt valami kezdetleges kis ipar természetesen itt is létezik. De ez éppen csak arra elég, hogy a városi szegénység és parasztság primitív és csekély ipari szükségletét fedezze s így maga is fejletlen. Arra pedig, hogy önálló iparososztály létalapjául szolgálhasson, hogy a fölösen heverő munkaerőt fölszabadítsa, nagy tömegben magához vonja s a munkabért jelentékeny jövedelmi forrásává tegye a határőrvidéki társadalomnak, — erre képtelen. Persze a külföldi versenyre, mint minden baj legfőbb okára, itt is szívesen hivatkoznak a kávéházi közgazdák. A valóság azonban az, hogy a határőrvidéki román nép az ipari munkától irtózik, arra nem alkalmas és nem is hajlandó. Testi és szellemi állapota ezt teljesen érthetővé is teszi. A táplálkozás hiánya, illetőleg a rendkívül silány táplálkozás miatt szervezete képtelen állandó és fokozott munkaerő kifejtésére. Az alkoholizmus apáról-fíúra átöröklött következményei, a szeszes italoknak mértéktelen és táplálék gyanánt való élvezete még azt a kis munkaerőt is idő előtt aláássák, a mit a silány tápszerekből nyert az organizmus. Ehhez járul a legsötétebb tudatlanság egész általánosságban s különösen az ipari foglalkozás terén. Valamint figyelembe veendő itt a nagyipari üzemek s ezzel az ipari foglalkozáshoz való vonzó erő és tanító példa hiánya. S íme ezek az okok eredményezik aztán azt, hogy a határőrvidéki nép az évnek kétharmadát teljes tétlenségben, nélkülözésben és nyomorban tölti ugyan végképpen kiszarolt szántóföldje mellett, de azért ipari tevékenységre nem gondol, sőt közönséges, házkörűli munkára sem kapható. Inkább hasra fekvé alszik nyári napokon az utca porában. Hiányozván az ipari munkaalkalom, nem lóvén e népnek oktatója és felvilágosítója, s mivel önmagának halvány sejtelve sincs az ipari munkának óriási értékképző hatalmáról, — kiszámíthatatlan érték hever így a tétlen munkaerőben.

Említettem fentebb, hogy nincs meg a szükséges vonzó erő sem és tanító példa az iparhoz. Tényleg a nagy ipart jóformán az orsovai petróleumgyár képviseli e vidéken. Legáltalább a gyár elnevezést bátran és joggal úgyszólván csakis

erre a nagy vállalatra lehet alkalmazni. A borzai mezőgazdasági gépgyár ugyan szintén számos munkást foglalkoztat s úgy látszik, a Balkán államokba élénk exportot folytat, de még mindig kezdetleges s a legkiterjedtebb állami kedvezményeket (teljes adómentességet!) veszi igénybe. A kaláni bánya- és kohó részvénytársaság rusz kicizai vasgyára alig érdemel figyelmet, nándorhegyi vasművei ugyan elég fejlettek, de két órányira lévén az utolsó vasúti állomástól, Karánsebestől, szállítási s egyéb nehézségekkel küzd. Pár évvel ezelőtt különben az üzem beszüntetéséről szóló hírek voltak forgalomban. Más, csak ezekhez is hasonlítható nagy üzemek, vagy pláne olyanok, mint a szab. osztr.-magyar államvasúttársaság resiczai és aninai nagyszerű vasművei, a vármegye csaknem felét kitevő ezen határőrvidéki területén nincsenek.

Ezek után mindenki természetesnek fogja tartani, ha a kereskedelemről nem sok a jelenteni való. Mit közvetítsen ott a kereskedő, a hol a fogyasztás és a termelés egyaránt a legkezdetlegesebb? Mégis meg kell itt említeni, hogy a kereskedelem iránt több fogékonyság mutatkozik e népben, mint az ipar iránt. Gabonakereskedelmet természetesen nem folytat. Ezzel legfeljebb a városi elemek foglalkoznak. De pálinkát igen nagy mennyiségben hoz forgalomba a parasztság. Az őszi hónapokban undorító cefrebűz fogadja minden faluban az utazót. S majdnem minden házon ott díszleg a »szeszfőzde« felirat annak jeléül, hogy ott pálinkát főznek. S tényleg, a mi pénz a községekben forgalomba jő, az nagyobbára pálinkából származik. Továbbá csaknem minden faluban akad egy egy román szatócs és korcsmáros. Az üzlet nyomorúságos és piszkos és vajmi csekély jövedelmet biztosít tulajdonosának. De mégis csak üzlet s mégis csak jobb a semminél s egy lépést jelent előre a mezőgazdasági bányászból való kibontakozás felé. Azután újabb időben kezdenek a falusi »kereskedelmi részvénytársaságok« elterjedni — természetesen nem abból a célból, hogy alapszabályaikat betartsák s csakugyan a »kereskedelmi szellemet« fejlesszék. Az effajta egyesülések román nemzetiségi pénzen alakulnak, exponált nemzetiségi alakok kezében vannak s nemzetiségi célokat szolgálván, 1—2 évi fennállás után igen nagy sikerrel szoktak egy csomó szegény ember romlása s a büntető törvénykönyvvel való némi konfliktus árán megbukni. A mi kereskedelem már most van, az a pár nagyobb helyre vonul s lényegében véve az osztrák

import közvetítésére szorítkozik. Tudnivaló ugyanis, hogy Temesvártól Orsováig a bécsi selejtes árúnak biztos lerakodó piaca van. Az ezen árúk forgalomba hozatala körül kifejtett tevékenységet aztán az uzsora és szatócs-szellem jellemzi. S még így is hiábavaló minden fogás. A tisztességtelen versenynek minden eszköze mellett is az adó-kivető bizottságok egyik ciklustól a másikig egyre több és több III. o. ker. adókötelest kénytelenek törölni. S bizony, a kik így időközben elbuknak, nem az ügyvédek s más értelmi foglalkozásbeliek sorából, hanem a kis exisztenciák köréből kerülnek ki s jutnak proletár sorba. S talán alig van terület, a melyen jobban lehetne a tőkének egyre kevesebb kézben való koncentrációját megfigyelni, mint itt a határőrvidéken, a hol a hatalom tényleges birtokosait, »a társadalom oszlopait« szinte öt ujján megolvashatja az ember.

Erről szólván, külön kapitulust kellene itt szentelni a határőrvidéki bankoknak. De tér hiányában le kell mondanom arról, hogy e pénzügyintézeteknek a nyomorban sínylődő mezőgazdaság és pangó iparral szemben játszott szerepével foglalkozzam. Legyen elég itt csak azt a puszta tényt konstatálnom, hogy a pénzzel kereskedő intézetek gombamódra szaporodnak e vidéken, a melynek igen nagy része már a n.-szebeni Albina kezében van; s egy havasi, a világtól elzárt, a magyar-román határszélen fekvő kis községben, Kornyaréván, (4499 lakossal) »Munteana« pénzügyintézet alakul részvénytársasági alapon, s hogy továbbá a tömegnyomorral egyenes arányban emelkedik évről-évre e bankok osztaléka.

Íme tehát nagy vonásokban az a gazdasági szervezet, a melyből a magyar állam e rendkívül exponált területének másfél százezernyi népe anyagi erejét nyeri. Hogy ez az exisztencia általában egy jelentőségű a legsötétebb nyomorral, azt talán már az eddigiekből is látja a szíves olvasó. Ehhez azonban még egyéb körülmények 13 járulnak. Még nem szöveltünk a közterhekről. Arról, hogy számtalan községben a községi pótdadó az állami adónak 100—150%, sőt magasabb százalékát is kiteszi. Ugyancsak hallgattunk a vármegye azon eljárásáról, hogy a katonai kormányzás idején okkupált és azóta, immár tehát több mint 30 éve, nagyrészt jóhiszeműen bírlalt földeket a községek minden tiltakozása ellenére is könyörtelenül visszaköveteli, megváltatja, pereli, mint közlegelőt a foglalkóttól a községek javára. Mellőztük, hogy az ezen úton is szaporított

és a közterhek alatt összeroskadt proletariátusnak nincs semmiféle levezető csatornája, mert hiszen nagy birtokok hiányában napszámba sem mehet; hogy a régi házközösség még sokhelyütt fennállván, általában a családhoz tartozás viszonya ma is a régi lévén, egy-egy családfőnek nemcsak feleségéről és gyermekeiről kell gondoskodnia, hanem a családban vannak a nagyszülők, az após, anyós, a nős fiú, a férjhez ment leány és mindenféle lemenők egészen az unokáig, sőt a vadházasságban élő családtagok is, kiknek fentartása mind a családfő vállaira nehezedik. Végül szólhattunk volna arról is, hogy számos község, főleg a legszorgalmasabb cseh és német telepítvényesek, fekvésüknél fogva a járhatatlan utak miatt az évnek csaknem felében szinte megközelíthetetlenek. S ha mindezekkel kiegészítjük a gazdasági szervezetről fentebb adott vázlatot, úgy tökéletesen igazat fogunk adni a bozovicsi bankok urainak, a kik szinte ugyanazon szavakkal és teljesen azonos, a nevető augurokra emlékeztető pathosszal szavalták nemrég e sorok írója előtt, hogy e vidék népe nemsokára két részből fog állani: igen kis számú gazdagokból és rendkívül nagy tömeg koldusból. Ez a véleménye különben a karánsebesi és orsovai financiéknak is. A különbség legfeljebb az lesz, hogy a minoritásban levő gazdagok száma egyik helyen kisebb, mint a másikon, de a koldusbotra jutott földönfutók tömege mindenütt növekedni fog.

II.

Az 1900-iki népszámlálás adatai szerint e határőrvidék 153,012 lakosa közül 52,089 ember tudott írni és olvasni. Tehát mintegy 34 százalék. Ez az arányszám meg sem közelíti a 6 évnél idősebb népesség írni és olvasni tudó részének országos arányszámát, 59 százalékot, s jóval alatta marad a Krassó-Szörény vármegyei 429 átlagnak is. A határőrvidéki nép ezek szerint sokkal tudatlanabb a vármegye többi népességénél. Az ország átlagos kultúrájával összehasonlítva pedig, műveletlensége egyenesen megdöbbentő. Ezt mondják már a rideg számok. S erre az eredményre vezet a való élet megfigyelése is.

Minden társadalom kultúrfokára nézve fényűzési szükséglete jellemző. A határőrvidéki paraszt legmagasabb rendű

szükséglete az, hogy kedvére lerészegedhessék. Ezért a pálinka mindennél keresettebb áru. Napokig utazhat az idegen faluról-falura a nélkül, hogy egy falat kenyeret, vagy egy tojást kapna, drága pénzért. De olyan község, a melyben pálinkát ne vehetne nincs. Pálinkára szüksége van itt mindenkinek. Iszik a gyermektől kezdve az elaggottakig mindenki, a hajadon és aggyasztán egyaránt. Ez a tény már magában véve a legnagyobb mértékben kultúraellenes. Hatásában pedig végzetes. Ez tisztán látható a nép életének minden vonatkozásában. A határ-örvidéki parasztnak nyomortól és alkoholtól elsötétített, durva elméjében a közönséges állati lét eszmekörét meghaladó fogalom után hiába keresünk. S ha csak nyomorúságos tápláléka és pálinkája meg van, semmivel sem törődik. Érzéketlen a rend, a tisztaság, a szép iránt. Háza, melyből orrfacsaró bűz áramlik ki, durva terméskövekből, fából van úgy a hogy összeróva. A vakolat már díszítésszámba megy. Általában a legbarbárabb sivárság, a legkiáltóbb ízléstelenség rí le róla. E házban, mely őt sem a tél hidege, sem a nyár forrósága ellen nem védi, télen együtt szorong egyetlen kicsi szobában az egész család meg a tehén, vagy a borjú. Ugyancsak a célszerűtlenség és ízlés hiánya jellemzi ruházatát is, mely főleg a karánsebes-vidéki, legnyomorultabb népességéé határozottan visszataszító. Erkölseikre nézve az emberi élet értéktelensége, a prostitúció virágzása meg a vadházasság, mint hallgatólag elismert társadalmi intézmény jellemző, mely utóbbi egyenesen a szűkös gazdasági helyzettel függ össze. A rövid és elmaradhatatlan tartozéka minden bocskorszárnak. Munkaközben, főleg az erdőn és étkezésnél szükség van reá. S pillanatnyi felhevülésben, boszúból, főként pedig a pálinka gyilkos tüzeiben ellenfelének szívébe mártani azt nem olyan eset, melyből kazust csinálnának a falubeliek. A mulatságok tényleg ritkán folynak le emberhalál nélkül. A nagy ünnepek után következő táncvigalmak mindig sok dolgot adnak a királyi ügyésznek és vizsgálóbíróknak.

Mindez pedig törvényszerű szociológiai eredménye a gazdasági nyomornak, a g. kel. egyház korrump szellemének s a népoktatás siralmas állapotának. A nyomorban sínylődő paraszt, a kinek egész háznépére szüksége van a gazdálkodásnál, már gazdasági okból sem lehet barátja a művelődésnek. Az iskola munkaerőt von el tőle. Ki legeltesse kecskéit, sertéseit a hegytetőn, ha a gyermeknek, a ki ezt a munkát könnyen végzi,

iskolába kell mennie? Aztán meg az iskoláztatás újabb megterhelhetést jelent. A tandíj, iskolaszerek, a 30 filléres tanítói nyugdíjjárulék már 2—3 gyermeknél érezhető terhet jelent a családra nézve. Igazolatlan mulasztásért pénzbüntetés jár. A veszteség tehát kettős: egyfelől munkaerőt veszít a család s ezenkívül még tetemes kiadásai is vannak. De feltéve, hogy mindezen túlteszi magát a szegény ember, arra nem is gondolhat, hogy gyermekét a nagy keservesen elvégzett elemi iskola után a városi iskolába küldhesse továbbképzés végett. Otthon marad tehát a falusi élet bárgyúságában. Az élet, a durva és műveletlen környezet aztán csakhamar letörlik róla azt a kis mázt, a mit a falusi iskola nagy kínosan rákent. És minek is képeztetné tovább gyermekét? A műveltségnek, a szakképzettségnek, a tudománynak előtte abszolút értéke nincs. Azt sem tudja, mi az? S a ki őt erről felvilágosíthatná, a ki oktató, meggyőző jó példával járna elől; a ki kedvet és vágyat ébresztene benne az állati butaságból való kiemelkedésre, olyat hiába keresünk e vidéken. Az ellenkezőjére azonban annál több példa, akad. Itt van első sorban a g. kel. egyház és annak közegei, a papok. A ki határőrvidéki román papot nem látott, annak halvány sejtelve sem lehet arról, micsoda »lelkipásztorai« vannak e népnek. Minő sötét és gonosz alakok vezetik ezt a népet büntetlenül és felelősség nélkül, sőt az isten dicsőségére a legátkosabb romlásba, a vastag butaságba. Külsejükre csupán annyiban különböznek a paraszttól, hogy városias ruhában járnak, »nadrágos emberek«. Egyébként éppoly tisztátalanok és elhanyagoltak, vad és torzonborz külsejűek, mint az. Műveltségük rendszerint abból a kotyvalékból áll, a mit a polgári iskolán kívül a karánsebesi teológián, vagy valamely hasonló bagolyvárában a középkori sötétségnek és tudatlanságnak magukba szedtek s melyre nézve jellemző, hogy a magyar írás és olvasásig csak nagyon kevés viszi föl közülök. S ha el is jutott idáig, künn az életben csakhamar szélnek ereszti ezt a tudományát, mint merőben fölöslegeset. Szóval sötét és tudatlan fejek ezek, a kik maguk sem ízelvén meg az igazi tudás édességét, a rájuk bízott népet sem és annál kevésbbé vezethetik a felvilágosodás útjára, mert hiszen ez egyenesen érdekeikbe ütköznék s az egyház ellen irányult merénylet lenne. A mi ugyanis az elsőt illeti, tudni kell azt, hogy ezek a papok rendszerint maguk is nagy nyomorúsággal küzdenek. Fizetésük csekély. Járandóságuk egyebekben szintén szűkösen van kimérve.

Kénytelenek tehát úgy és ott szipolyozni a népet, a hogy és a hol tudják. Az uzsorának különféle fajai épp oly kedvelt foglalkozásuk nekik is, mint kevésbé istenes társaiknak a nép nyúzásában. A vagyonszerzés után való vágy, a kapzsiság nem kevésbé jellemző tulajdonságuk nekik, mint akármelyik szatócsnak. Volt alkalmam oly »tisztelendő úr« adóügyeiben eljárni, a ki az ingatlan adás-vevési szerződések egész sorát produkálta s egyik házat a másik után vette meg egy oly község lakosaitól, melyben egy harapás kenyeret sem voltam képes kapni. Egy másik alak pedig, a miatt való bújában, hogy hasonló pásztorkodásra nem nyílt tér a falujában, más paróchiát pedig sehogysem tudott magának kijárni, ivásnak adta magát s hívei szemeláttára fetrengett éjjel-nappal a korcsmában holtrészezen, a legelzüllöttebb állapotban. — De még ha más anyagból volna, is egyik-másik gyúrva, a mire kétségtelenül szintén akad példa, mint említem, az egyház java miatt sem folytathatna szelídítő, felvilágosító működést. Az az egyház, a mely híveitől megköveteli, hogy házukban bekövetkezett haláleset miatt napokon át (az eltemetésig) járjanak télvíz idején s rekkenő hőségben, hóban és esőben hajadon fővel; az az egyház, a mely megengedi, hogy a nyár fullasztó melegében, szűk alacsony szobában kiterített, bárminő betegségben elhalt ember gyertyáktól körülvelt hullájának csókolására seregestől járjanak az asszonyok; a mely karácsony és húsvét előtt hónapokon át böjtölteti híveit és száraz halra s hasonló embertelen táplálékra szorítja őket (miközben papjai mindezen tortúrákat magukra nézve nem tartják kötelezőknek); a mely az ünnepnapok, búcsúk, helyi védszentek tiszteletére szánt összejövetelekre az évnek igen nagy részét foglalja le s vonja el a munkaidőből stb. — ez az egyház tele marokkal szórja a lelki sötétség magvait, az ilyen egyházból felvilágosítás és erkölcs helyett babona és tudatlanság árad ki, az ilyen egyház nem éltetője, hanem börtönőre a szellemnek. Kétségbevonhatatlan tény az, hogy e nép szörnyű tudatlanságának a gazdasági nyomorral legalább is egyenlő intenzitású oka az egyház. Üres és a parasztnak merőben érthetetlen szertartáson kívül semmi pozitív életelvet, semmi megtisztult világnézetet nem nyújtván, pozitíve nem is járul hozzá a lelkek megnevesítéséhez. Azzal pedig, hogy fundamentumát, a hívek tudatlanságát görcsösen védi, egyenesen a haladás, a felvilágosodás útjába áll. Valóságos szégyene tehát a XX. századnak, hogy ily korhadt, pusztulásra szánt és semmi

jóra sem alkalmas haladásellenes társadalmi intézmény uralkodik százazrekre menő ember lelkén. S pusztításának láttára, a mit úgy az egyesek lelkében, mint a közszellemben véghezvisz; látva azt, mint akadályozza meg, az embert az embertől elválasztó falak lerombolását s még azt is meggátolja, hogy az ember az állati sorból fölemeltessék, — valóban elementáris erővel tör ki az emberből a kérdés: mit ér a hatalmas állam minden ágyúja és szurony erdeje, ha a haladás, a boldogulás egy ily konok, megvéhnédt ellenségétől sem tudja megvédeni az állampolgárok ezreit?!

Mert ha még az egyház megmaradna a maga szoros területén s csak a templomban folytatná emberrontó tevékenységét! De ezzel nem elégszik meg. Hatalmába keríti az iskolát is. Nemcsak az életben s a felnőttek között terjeszti a sötétséget. Az iskolában, már a gyermekek elméjét is elhomályosítja. Vagy ha már ezt nem teheti, megakadályozza, hogy tisztultabb légkörbe juthassanak. Körömszakadtáig harcol s minden követ megmozgat, hogy a községbe állami iskola ne jöjjön. Számos községben semmiféle iskola sincs, vagy csupán hitfelekezeti iskola van, a mely az évnek igen nagy részében csukva van látogatás hiánya miatt (a gyermekeknek a kecskéket kell őrizniök) de akár nyitva, akár csukva van, végeredményében alig ér többet a semminél. Az egyház tehát képtelen feladatát megoldani. Mindamellett a leghevesebben izgat az állami iskola ellen. S ennek meg is van az eredménye. Könnyen megszámlálhatjuk azon községeket, a melyekben állami iskola van itt. A legtöbb faluban nyomorban tengődő, gyakran beteg vagy iszákos községi tanító csepegteti a bűzös, piszkos községi iskolában a szerencsétlen gyermekek elméjébe a szellemi mérget. Minő középkori szellemi tortúra megy ez iskolákban végbe, azt a városi, modern iskolához szokott ember el sem képzelheti. De hogy amaz iskoláknak csúfolt emberrontó helyekről a gyermek sem haza-, sem emberszeretetet, sem ismereteket, sem erkölcsösséget nem hoz ki magával az életbe, az kétségtelen. Történik pedig mindez a XX-ik században, az állam szemeláttára, tudtával és hallgatólagos beleegyezésével. Mert ha igaz is, hogy újabb időben az ellenőrzés éberebb a réginél, ez éppen csak a legújabb időre nézve áll s még most is nagyon sok az olyan iskola e vidéken, a mely még élő tanfelügyelőt nem látott. Persze Lúgos, a tanfelügyelő székhelye messze van a perifériáktól s az átkozott utakon, az

isten háta mögé elrejtett rongyos községbe kiutazni nem éppen a legkényelmesebb feladat, meg aztán az egyházi hatóság, ennek révén pedig a vármegye nem szívesen nézi, ha valaki »erélyeskedik«. Azonban le kell számolni a ténynyel. Vagy beleszólunk erős kézzel a darázsfészekbe és kiűzzük az egyházat az iskolából. Akkor lassankint megindul az elmék megtisztulásának processzusa. Vagy tovább tűrjük a mostani tarthatatlan állapotot. Ez esetben az a határőrvidék mindvégig az ázsiai fanatizmus és sötétség fészke lesz.

III.

Egyetlen kérdés van most már hátra, a mely mindezen erők eredője gyanánt domborodik ki, t. i. milyen magatartást tanúsít ez a nép az állami és nemzeti eszmével szemben? Szándékosan hagytam utoljára ezt a kérdést. Sokkal nehezebb és kényesebb az, hogysen a társadalmi struktúra ismerete nélkül elfogadható feleletet lehetne reá adni. Másrészt meg annyi előítéletbe, tendenciózus és hazug frázisok oly vastag barkába van az rejtve, hogy a tényleges viszonyok feltüntetése előtt nem is lehet remélni annyik nyugodt, tárgyilagos kihámozását.

A mondottak nyomán azonban azt hiszem, — s ezzel mindjárt előre is bocsátom vizsgálódásaim végeredményét — nem lesz meglepő az elfogulatlan olvasóra az az állításom, hogy az állameszme halkán s lábujjhegyen jár a határőr vidéki hegyek közt. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy ez a nép egészben véve olyan ellensége volna a magyar államnak s a magyarságnak, mint a hogy azt a budapesti redakciók vezércikkpolitikusai, a kik talán soha életökben sem láttak határőrvidéki parasztot, a közönséggel elhítenni szeretnék. Való igaz, hogy a 153,012 ember között csak 9451 olyant talált az 1900-iki népszámlálás, a ki magyarul beszélni tudott. De ezen pusztá tényből az állameszme mivoltára éppoly kevésbé szabad következtetést vonni, mint abból, hogy ez a vidék minden különös emóció nélkül pontosan beszállította a legutolsó időig a maga szabadelvű párti képviselőjét. Csupán a legutolsó választásnál tett kísérletet a fehértemplomi kerületben nemzetiségi képviselő, az is elbukott. Hiszen, ha ily adatok alapján akarunk ítéletet alkotni, talán elég volna arra a tényre rámutatni, hogy az egész határőrvidék közadakozás útján szobrot emel a király-

nak Karánsebesen s a tavasszal készül a boldogult Fadrusz mester művét nagy ünnepélyességgel átadni a halhatatlanságnak. Mindezek, ismétlem, önmagukban nem feltétlenül megbízható indíciumok. Hallottam én már határőrvidéki és román tanítótól vezetett iskolában a Himnuszt oly szépen énekelni, akárcsak N.-Szalontán. Igaz, állami iskola volt s állami tanító az illető. Aztán meg azt is megemlíthetem a sovinszták megnyugtatóására, hogy az orsovai, karánsebesi, bozovicsi hivatalok, ügyvédi irodák tele vannak magyarul egészen jól beszélő és író román fiukkal, írkokokkal s hogy pl. Bozovicson már a hadköteles legénységnek igen nagy része beszél magyarul. De hát nem mondanék igazat, ha azt állítanám, hogy ez, meg a karánsebesi tüntetés s még annyi más hasonló jele a magyarsággal való szimpátiának valóban szívből jó és a lélek mélyén gyökerezik. Ugyanekkor azonban, a midőn ezt konstatálom, határozottan állítom, hogy azon hosszú idő alatt, mióta a viszonyokat figyelem, *soha semmiféle bizonyítékát sem találtam a népnél, főképpen pedig a falusi agrár népességnél a faji gyűlöletnek, illetve annak, hogy a magyar államot, a magyarság hegemoniáját és mindazt, a mi magyar, a priori és magyarsága miatt gyűlölné.* Politikai meggyőződése tabula rasa, melyre az van följegyezve, a mit a mindenkori főszolgabíró, jegyző vagy agitátor megfelelő pálinka és gulyás kiszolgáltatása mellett reá ír.

Ellenkezőleg, tanúbizonyságot kell tennem arról, hogy ez a nép minden tisztviselővel szemben, a ki ügyében lelkiismeretesen, jóindulattal és önzetlenül eljár, kifogástalan magaviseletet tanúsít. Szerény és alázatos s az érdekében végzett szolgálatot hálálkodva köszöni. S ha csak gonosz kezek vezetése alá nem kerül, úgy a községi, mint a társadalmi életben legbékésebben, a legzavartalanabb harmóniában megfér a magyar állam összes intézményeivel, közigazgatással s mindennel, a mi a magyarsággal vonatkozásban van. S megdönthetetlen meggyőződésem az, hogy ha a polgárosítás óta állam, törvényhatóság és társadalom nagyobb gondosságot tanúsított volna e nép érdekeinek felkarolása iránt, úgy ma már nem kellene ezen passzív eredménynyel beérnünk, hanem kézzelfogható bizonyítékokra mutathatnánk reá.

De hát az jellemzi éppen a helyzetet, hogy sohasem volt s ma sincs e népnek igaz barátja, a ki gazdasági és kulturális haladását a humanizmus és állami érdek magas szempontjából önzetlenül előmozdítani törekedett volna. Az a tény, hogy a

törvényhozás soha sem törődött a nép igazi érdekeivel, százszorta jobban beigazolódik e területen, mint bárhol másutt az országban. A polgárosítás után az ország többi részében érvényes egyenes adótörvényeket lassankint erre a területre is kiterjesztették azzal a kedvezményvel, hogy az egyenes adók 30 százalék földtehermentesítési részét ez a vidék nem fizeti. Némely régi kiváltságok a só és dohányvásárlás tekintetében továbbra is meghagyattak. Azután törvényben rendeltetett el a végtelen zavarokra vezető házközösségek teljes megszüntetése s az ingatlanok felosztása. Egy és más telekkönyvi kérdés rendeleti úton szabályoztatott. Végül, s ezt talán legelső helyen kellett volna említenem, a volt 13. sz. román bánáti határőrezred tulajdonához tartozott — állítólag 26.000,000 korona értékű erdő komplexum királyi kegy folytán az ezredet alkotott 122 községnek adományoztatott olyformán, hogy belőle »vagyonközség« névvel önálló jogi személy alakítottatott Karánsebes székhelylyel s külön kormánybiztos felügyelete alatt, mely vagyonközség tiszta jövedelme a községek kulturális céljaira volna fordítandó. S valójában ez az egyetlen intézmény volna még aránylag a legtöbb figyelemre érdemes, ha nem csak a papiroson, hanem a valóságban is élne és éltetne. Azonban hiába keresi a figyelő a községek beléletében a vagyonközség jótékony hatását. Intézményes kulturális eredményekre a legjobb akarattal sem bukkan. Más olyan törvényre pedig, melylyel a törvényhozás e végtelenül elhagyatott nép anyagi és szellemi jólétét igyekezett volna elősegíteni, vagy melyből a politikai pártok lelkiismeretes érdeklődését és jóakarátát láthatta volna e nép, — ilyen törvényre és intézkedésre nem akadunk a magyar Corpus jurisban. Csoda-e hát, ha ez a nép, a melyet mindig csak adóalanynak, katonaaanyagnak s közigazgatási objektumnak tekintettek s a mely a csendőrszuronyon, az adóvégrehajtón s a sorozó bizottságon kívül az államból semmi egyebet nem lát maga körül, az iránt valami nagy lelkesedéssel nem viseltetik?

S ehhez még más körülmények is járulnak. Rámutattam fentebb arra a végzetes befolyásra, a mit az egyház s az egyház közegei büntetlen gyakorolnak kulturális téren. Most ki kell egészítenem e fejtegetéseimet azzal, hogy ez a befolyás nem marad meg pusztán a művelődés megakadályozásánál, hanem átcsap a politikai térre is és a hol csak teheti, útjába áll a magyarság iránt netán ébredező szimpátia elterjedésének.

A már említett s folyton szaporodó nemzetiségi pénzügyi intézetek, kereskedelmi részvénytársaságok és szövetkezetek mind ezt a célt szolgálják a mellett, hogy számbavehető mellékkeresetet biztosítanak az intézményeket vezető papoknak, tanítóknak s egyéb honorácioroknak, a kiknek szemében a nemzetiségi kérdés ekként egyszerű gazdasági kérdéssé válik, stb. Történik pedig mindez az állam és a törvényhatóság szemeláttára, ezeknek hallgatólagos beleegyezésével. Továbbá maga a törvényhatóság, a mely legközvetlenebb figyelője a bajoknak, ha lehet, még kevesebbet tesz e népnek a magyar állam testébe való szoros bekapcsolására, Hogy mit mivel a vármegyei gazdasági egyesület e nép érdekében, azt a legjobb akarattal nem sikerül megállapítani. Látható nyomai működésének teljesen hiányoznak. Végig lapozva a vármegye évi jelentéseit, egyetlen tettet, egyetlen gondolatot nem találunk, melyből e nép gazdasági és kulturális helyzetének komoly felkarolása szólana felénk. Mindenütt sablonos, gépies elintézés az ügyeknek. S ilyen lélek nélkül való mechanizmus az egész közigazgatás is. Kétségtelenül van sok derék és lelkiismeretes tisztviselője e megyének is s a községeknek. De ül legalább is annyi, ha nem több oly tisztviselő is, főként a jegyzői hivatalokban, kik községeik érdekét nem csak elő nem mozdítják, hanem annak kárára vannak. Eklatáns példáját szolgáltatotta ennek a 2—3 évvel ezelőtt lezajlott állatcsempészeti botrány, a mely miatt akkor egy egész eljárás csaknem összes jegyzői és bírái kerültek bajba s közülök három jegyző hivatalának elvesztésével adta meg árát a romániai sertések becsempészése körül kifejtett közreműködésének. Mások kisebb-nagyobb fegyelmi büntetésekkel büjtettek. Van sok olyan körjegyzőség, a melyre valóságos fátumként nehezedik az a tény, hogy fennállása óta még nem volt hű és becsületesen sáfárkodó előjárósága, hanem egyik sikkasztó és harácsoló a másikat követte a jegyzői székben. Ennek legközvetlenebb eredménye azután a rémségesen nagy községi pótlódó, melyre már fentebb rámutattam. De ez nem lehet másképpen. A kincstárt és a többi közállományt ért kárt valakinek meg kell térítenie. Ez a valaki pedig rendszerint a község, illetve ennek nyomorult lakói. S hogy aztán az ily jegyzőségben minő viszonyok uralkodnak úgy a pénzügyi, mint közigazgatási tekintetben; mennyire megrendült a nép bizalma a tisztviselőkben, azt csak az tudja, a kinek alkalma van az ilyen hivatal rejtelmeibe betekinteni. S ez ellen még az állam sem tehet sem-

mit. A vármegyei urak, kezét fogva a tárgyalt terület előkelőségeivel, a maguk osztályuralmát akarván minden áron biztosítani, csakis oly tisztviselőket túrnek meg, a kik minden parancsot feltétlenül végrehajtanak s vakon engedelmeskednek a központnak. Ám ingyen az ily szerepre igen kevés ember vállalkozik. S viszont, a kik ellenszolgáltatás fejében bocsátják magukat az uralkodó osztály rendelkezésére, azok a helyzetet ki is aknázzák úgy fel- mint lefelé. Garázdálkodásaik ellen aztán hiába lép fel maga az állam is, — az ügy rendesen sikeresen változtattatik át »politikai« ügygyé, melyet a »nemzetiségi« viszonyok kényességére való hivatkozással, vagy más hajánál fogva előranciaigált indokokból vagy elejtenek, vagy ha már tesz is valamit a vármegye, csak azért teszi, ut aliquid fecisse videatur.

Ismétlem tehát: nem természetes-e, hogy ez a nép, a melyet gazdasági és kulturális nyomora csaknem baromi sorba nyom le; a melyet az állam védtelenül kiszolgáltat a legsötétebb szellemi zsarnokságnak s a gonosz és önző izgatóknak; a mely a közigazgatásban, melynek ő pusztá alanya, inkább ellenségét látja, mint jó barátját s a mely, mindent összevéve, sehol semmiféle téren sem találkozik a magyar állam s a magyarságnak az ő javára irányuló intenzív, szeretetteljes és önzetlen gondosságával: nem természetes-e, ha ez a nép a magyarság biztos, szilárd végvárának még nem tekinthető?

Fontolják meg jól e kérdést azok, a kiket illet. S még egyet. A kivándorlás itt eddig még nem öltött ugyan nagy mérveket, de a folyamat már megindult. A határőrvidéki népnek éppen legértékesebb része, a szorgalmas cseh és német telepítvényesek egyre nagyobb számban vándorolnak ki hegyi falvaikból. Ha a közterhek és magánadósságok súlya alatt összeroskadt parasztság felsegélyezésére nem indul meg rövidesen valamely erélyes akció, úgy a következő népszámlálás arról fog üzenetet hozni innen, hogy a magyar állam végvidékét nemcsak erőben, de számban is megfogyatkozott őrség védi.

Vas Béla.

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS EGY ISMERET- ELMÉLETI KRITIKÁJÁRÓL.

A neokantianizmus programjának egyik fő pontját képezi azon kérdés megoldása, hogy mikép lehetséges történelem mint tudomány?

A Tiszta ész kritikájában kinyomozta *Kant* a tudományos tapasztalás lehetőségének szükségképi feltételeit és megállapította annak formális határait; de csak annyiban, a mennyiben az tiszta matematikai és tiszta természettudományi ismerés.¹ Szerinte a természeti tudományokban csak annyi »tulajdonképi« tudomány található, a mennyi matematika foglaltatik bennük. És ezért már a chemiát és a pszichológiát is kizárta a »tulajdonképi« tudományok köréből. A történelmet még inkább.

Ez könnyen érthető, ha meggondoljuk, hogy a *Kant* korabeli chemiát, pszichológiát és történelmet voltaképp nem nevezhetjük tudományoknak. Legkevésbé pedig az utolsót. Csak a XIX. században emelkedett a história a tudomány rangjára. Történelemtudományt, a milyennel ma bírunk, *Kant* még nem ismert.²

¹ A kategóriák dedukciójában ugyan a tudományos tapasztalásnak általában derítette ki a priori princípiumait, de ezzel még nem szolgáltatta a szó mai értelmében vett egyes nem-matematikai tudománynak ismeretelméleti alapvetését.

² *Kantnak* a pszichológiáitól és a históriáitól való idegenkedése *Troeltsch* szerint magából a Tiszta ész kritikájának módszeréből is érthető. „Die Sprödigkeit gegen das Psychologische und Historische stammt. . . aus dem innersten Kern der Methode selbst, eben der Methode, die durch Einschränkung von Raum, Zeit und Kategorien auf bewusteinsimmanente Gültigkeit die dogmatische Metaphysik zerstört. . . hat.” V. ö. „Das Historische in Kants Religionsphilosophie” c. értekez. „Zu Kants Gedächtniss” c. munkában (kiad. Vaihinger és Bauch) 51. 1.

A históriának tudományá váló specifikálódását *Windelband* szerint azért egyedül ama kritikai szelleműek köszönhetjük, a melynek *Kant* volt a megteremtője és a mely a múlttróli phantastikus szemlélődést szigorúan methodikus és szisztematikus kutatássá fejlesztette.

A történelemtudomány lételének ténye szükségessé teszi a tudományos tapasztalás és a tudomány *Kanti* fogalmának kibővítését és a históriának belevonását a tudománytanba. A modern kritikai ismeretelmélet érzi ezt és a históriai ismerés természetének és formáinak vizsgálatát egyik legfontosabb feladatának vallja.

Hogy a történelem egy ismeretelméleti kritikája, illetve alapvetése kell, hogy a vele elválhatatlan összefüggésben álló szociológia ismeretelméletének problémájára nézve is fontos következményekkel járjon, azt könnyen beláthatjuk.¹

Ezt igazolja egyebek közt *Simmel*, *Die Probleme der Geschichtsphilosophie* című műve, a melyről bátran mondhatjuk, hogy egyike a legmélyebb munkáknak, a melyeket eddig a történelem ismeretelméletéről írtak. És igazolja különösen a mű azon része, a mely mind a történelem, mind pedig a szociológia methodikájában fontos szerepet játszó történelmi materializmus ismeretelméleti kritikáját tartalmazza.

Simmel munkájában kimutatja, hogy a históriai realizmus, a mely szerint a történelemtudomány a történésnek »a mint az tényleg lejátszódott« — tükörképe, tévtan. A történelmi realizmus dogmatizmusával szemben szerinte (az ismeretelméleti idealizmus értelmében) kérdeznünk kell: Mikép lehetséges történelem? Meg kell állapítanunk a történelmi ismerés a priori princípiumait.

A történeti materializmus theóriájával azon történet-ismeretelméleti probléma tárgyazásánál foglalkozik, hogy mikép nyerik a tények (»Thatsache«) az ő históriai értelmüket »tényfölötti jelegű előfeltevések alakító-erői általi? — a hol is ama theória ismeretelméleti« struktúráját vizsgálja. Figyelmen kívül

¹ A szociális tünemények specifikumát éppen az képezi, hogy van bennük történelem. Történelem nélkül a szociológia nem volna szociológia. A históriai mozzanat képezi a szociológiában azt a plus-t, a mely azt a pszichológiától megkülönbözteti. V. ö. *Pauler Ákos: Az ismeretelméleti kategóriák problémája* 116. 1.

² Völlig veränderte Aufl. Leipzig, Duncker & Humblot 1905. X. 170.1.

hagyván azt, hogy a történelmi materializmus théóriája mennyire vihető tényleg keresztül a históriában.

E théoria szerinte a históriai történésnek egy *egységes pszichológiai értelmezését* involválja. Habár *Marx* határozottan mondja, hogy az éhség magában még nem idéz elő történelmet, bizonyos, hogy az anyagi javak termelési- és csereviszonyai még nem létesíthetnék azt, ha az éhség nem fájna és mint hajtóerő nem állna mögöttük. A théoria »materializmus« elnevezése egyáltalán nem mondható találónak, hanem inkább tévesnek. Mert hogy nincsen köze a metafizikai materializmushoz, ez kétségtelen. A »materializmus« itt csak azt jelenthetné, hogy a történelem in ultima analysi nem szellemi energiáktól függ. De ez éppen ellentmond a théoria sajátos tartalmának, a mennyiben az a történelmet eminens értelemben pszichológiailag motiválja.

A történelmi materializmus tanának nagysága abban áll, hogy a történelem ellentétei és változásai mögött azt a mozgató rugót akarja megmutatni, a mely »elementáris egyszerűsége« által ahhoz kvalifikálódik, hogy a históriai élet szinte beláthatatlan folyamában az *egységet* tüntesse fel. Mind a mellett nem egyéb, mint egy pszichológiai hipotézis. Ugyanis felteszi, hogy az emberek külső mozdulatjai mögött lelki folyamatok rejlenek, a melyek alapjában véve a »közvetlen élet produkciójának és reprodukciójának« érdekét célozzák.

A théoria hipotetikus volta csak azért nem szembeötlő, mert az a lelki impulzus, a melyre az emberi világ történéseit visszavezeti, magában véve kétségbevonhatatlan tény, a mely tény-jellegét a rajta alapuló tanépletnek is kölcsönözni látszik.

A történelmi materializmusnak azért jut fontos szerep a históriai realizmus legyőzésében, mert éppen ő követeli, hogy a valóság legközvetlenebb reprodukciójának tekintsék és éppen ő rajta mutatható ki előnyösen az adottnak kialakítása, az autonóm elme előfeltevései és igényei által. A mellett, hogy e théoria nem pszichológiai tényekkel, hanem csak *hipotetikus értékű pszichológiai redukciókkal* rendelkezik, lényeges jellemvonását képezi az a *kiválasztás*, a melyet a történelem lehetséges utolsó motivációin végez. Az élet a különféle »érdeksorok« bonyadalmas szövedékét mutatja. Benne minden elválaszthatatlanul össze van fonódva: gazdaság és vallás, államalkotmány és individuális élet, művészet és jog — és ezzel létre jön az, a mit történelemnek nevezünk. Csak a szálak *kontinuitása* által,

a melyek közül mindegyik, a többiektől hordozva egyes helyeken és korokban az érdeket uralja, lehetséges a tájékozódás,

A történelmi materializmusnak az az érdeme, hogy az a priori ideális összefüggésről ismeretünket (a történelemben) egy új partiális realizálással és szemléletes bizonyítékkal gyarapította. Ugyanis plauzibilissé tette, hogy a gazdasági viszonyoknak és az ideális értékeknek fejlődése, a melyek különálló fejlődési sorokat látszanak képezni, legalább is *sok* ponton összefüggnek. Ha ezen összefüggések törvényeit ismernők, úgy szerinte minden állapotot és eseményt, mint a gazdasági élet funkcióját és ezt mint a történelemnek általában szimbólumát mutathatnók ki.

Miért kellene azonban ezen ismerési lehetőség, illetve az egész történelem előfeltevését, illetve ismeretalapját éppen a gazdasági történésben keresnünk? Hiszen az alkotmányformák vagy az intellektuális műveltség, vagy akár a büntetőjog története minden egyéb történettel oly szakadatlan (habár sokszor közvetett) összeköttetésben áll, hogy ép oly jogosan szolgálhatna a történelemben ismeretalapjául. Csakhogy a történelmi materializmus azt hangoztatja, hogy az ökonómiai történésben nem csak az ismeretalapját, hanem a *reálapját* és indító okát fedte fel minden történelmi jelenségnek. Ez azonban nem egyéb, mint egy elhirtelenkedett és dogmatikus elvágása a történelmi létsornak.¹

A történelmi materializmus azon hite, hogy a valóságnak egy naturalisztikus utánarajzolását adja, elsőrendű methodikai tévedés. Mert nem csak a történés az *ismerési-érdekek szerint*

¹ *Simmel* ezt a következő példával illusztrálja t. „Wir hören z. B. —: Die Grossindustrie kann wegen der Beschaffung ihrer Materialien und des Absatzes ihrer Produkte keine Vielheit kleiner Staaten brauchen, und *sie* habe deshalb die grossen Einheitsstaaten der letzten Zeit, Deutschland und Italien geschaffen. Angenommen, diese Kausalität träfe zu — wie steht es mit Frankreich und England, deren Staatseinheit doch nicht durch die Grossindustrie bewirkt sein kann? Vielleicht ist auch sie seinerzeit aus wirtschaftlichen Ursachen hervorgegangen; allein nachdem sie einmal da war, hat sie ihrerseits dort das *Entstehen* der Grossindustrie aus denselben Zusammenhängen heraus begünstigt, aus denen andernorts die *umgekehrte* Kausalität zu gelten scheint, und ebenso hat auch in dem letzteren Falle der einmal geschaffene Grossstaat unzählige Grossindustrien erst hervorgerufen. Da nun derartige Wechselwirkungen sich in einem endlosen und für unser Erkennen anfangslosen Prozes entwickeln, so ist es willkürlich, an welchem Gliede wir sie mit der Erklärung abschneiden wollen, an diesem die letzte Ursache aller späteren Erscheinungen der Reihe zu besitzen —” 155. 1.

formált képének stilizálását téveszti össze a történetes közvetlen *folymatával*; hanem ezenkívül még egy princípiumot, a mely csak *heurisztikus* jelentőségű — egy *konstitutívvel*, a mely már eleve bizonyos. Mert hogy a gazdasági motívum az emberek tudatát általában — még „*nem gazdasági tartalmakkal*” szemben is uralja, sőt azokat *tudatosan létrehozza*, azt senkisésem állítja; a mi az öntudatlanba történik — és hogy ott mikép kapcsolódnak a kauzalitások azt senkisésem tudhatja. A történelmi materializmus tehát csak azzal a feltevéssel élhet, hogy az események úgy játszódnak le, *mintha* ama motívum uralná az embereket.

A történelmi materializmus azon nagy érdeme, hogy a kölcsönös »idegenséget«, mondhatjuk ellentétességet, a mely »érdeksorainkat« belső értelmük és értékük szerint elválasztja, történelmi realizálódásuk és lefolyásuk szoros összefüggésében mutatta meg, — fosztja meg az alapmotívumát »exceptionális állásától« és mint tisztán heurisztikusát koordinálja, a mely más »kategóriák« tényeinek »kiszámítását« saját magából megengedi. Ama »kategóriák«-nak, a melyekből ugyanaz a számítás eszközölthetne.

A történelmi materializmus természetesen nem ismeri el a történelmi élet azt a koncepcióját, amely szerint az egy — sok, magukban véve koordinált szálakból összefonódott szövedéket képez. Az ő számára a gazdaság az állandó — a történelem »fundamentális szférájában« kifejlődő feltétele minden más fejlődésnek, mintegy »magánvalója« a többi történelmi jelenségeknek. És tény, hogy csak ezen »struktúra «nak feltétele mellett lehetséges történelmi materializmus mint konstitutív princípium. Azonban éppen ez a feltétel a »történelmi kép« kivételében egy nagy akadályhoz vezet. Hogy ha ugyanis igaz az, hogy a jog, az erkölcs, a vallás stb. fejlődései a gazdasági fejlődés görbáját követik, a nélkül, hogy ezt lényegesen befolyásolják, úgy még nem látjuk, hogy *mi által jönnek létre maguk a gazdasági élet változásai*. A történelmi materializmus szerint minden termelési forma eredetileg a saját idejéhez, korához abszolúte hozzáillő volt. De mivel minden kor kizárólag a termelési formától, — erőttől határozottatik meg, homályos marad, hogy hogyan fejlődik ki a »hozáillőség«-ből a későbbi, termelési erők és formák közötti ellentét. A mennyiben ama másnemű tények, a történelmi materializmus értelmében, a termelési formák megváltoztatásánál nem játszanak közre, fel kell tennie, hogy a gaz-

daság minden stádiuma mintegy magából meríti azon erőket, a melyek saját magán túl hajtják. E fejlődés tiszta immanenciáját a következő kifejezésekkel szokta jelölni: egy bizonyos korszak termelési formái »túléltek magukat«; új termelési erők ifejlődtek ki» (»haben sich entwickelt«); új társadalmi formák »vannak keletkezésben«. — Mind ezek azonban nem egyebek pusztá szavaknál.

Az összes történelmi faktorok kölcsönös »behatását«, a mely egyedül teszi ki a történet egységét — nem ismerhetjük meg. Az össz történetnek minden a mi számunkra lehetséges egységes képe, egyoldalú konstrukció által jön létre.

A történelmi materializmus azon csalódását, a mely szerint a történetet realisztikusan utánarajzolhatni gondolja — a hol »ismereti kategóriáink« csak a történelem »követelése« szerint stilizált képet alkotnak — annak »egy képviselője« érzi, a midőn azt mondja, hogy a történelmi materializmus az által nyeri igazolását, hogy a »történelmi fejlődést« az »emberi élet egészé«-től megkülönbözteti. Hogy szerinte egyáltalán nem tartozik minden, a mit átélünk, a történelembe; mert ez csak azt tartalmazza, a mi *kifejlődik* (»a mi variábilis«) míg életünk ezen kívül sok *állandó* faktort tartalmaz, mint a milyenek: a nemzés, szülés, emésztés stb. Ezeknek nincsen »történelmük«. Ezzel a materializmus egy forgalmi határt von a »lét«-en keresztül, »a melynek constans és variábilis alkatrészei minden pillanatban reális, elválaszthatatlan egységet képeznek«. A mennyiben tehát a történelmi materializmus azt hirdeti, hogy a történelem a »lét«-nek csak variábilis elemeivel foglalkozik, ezeket egy »választék«-nak, a »valóság elemek« egy új színhézésének ismeri el. A történelemnek ez a kiválasztása a történet összeségéből és annak felépítése az utóbbi variábilis elemeiből — a legtökéletesebb lemondás a naiv realizmusról, a »kategória« suverenitásának elismerése a tartalom fellett.

A történelmi materializmus azonban metódikájának ezt a jelentőségét nem csekély mértékben csökkenté kitűzött céljának egyoldalúságával: Azon variábilis elem, a mely egyedül alkot történelmet, szerinte csak a gazdagság. Minden más elem magában véve állandó és csak amannak behatása által szenved változást. Ezzel teljesen világossá válik azon erőszak, a melylyel a »gazdasági sor« vezérszerepét minden más, ezzel koordinálttal szemben vitatja.

Kétségtelen, hogy a történelmi materializmus eddigi képviselői, praktikus szocialisztikus tendenciából töltötték meg a teóriájuk methodikai formáit a gazdasággal mint tartalommal. És pedig azon oknál fogva, mert egy a »nagy tömegre« irányuló szociális törekvés számára kell, hogy a »gazdasági érdek« a döntő legyen; mivel semilyen más nem található nagyobb bizonyossággal amannak elemeiben. A. materializmusnak főképp ezért tűnik fel a »gazdasági sor«, mint az »egyedül variábilis«.

Habár a szocializmus legmélyebb értelmében véve több mint egy ökonómiai probléma, egalizálási-mozzanatjának mégis csak a praktikus és anyagi helyzetre kell szorítkoznia. Ezért hajlik a szocializmus egy materialisztikus-ökonómikus világfelfogáshoz. Szerinte a történelemnek az az értelme (Sinn), hogy szocialisztikus állapotokat fejlesszen ki és azért számára a történelem »substanciája« (»dasjenige, was eigentlich Geschichte am Leben ist«) — »az érdekkomplexus«, a melyre a szociális nivellizálás egyedül irányulhat: a gazdasági érdekkomplexus. Ebből kitűnik, hogy mily magasan áll a történelmi materializmus minden »nyers« és pusztán sensualisztikus értelemmel bíró »materializmus-fogalom« felett. Hogy sokkal inkább logikus kialakítása egy a történelem legmagasabb értelmét célzó interpretációnak. A történelmi materializmus tehát a legnagyobb mértékben csalódik, ha magát realizisztikus, minden nem objektív mozzanattól egyáltalán független történetfelfogásnak tartja.

De bizonyos értelemben véve mégis realizisztikusnak mondható: a mennyiben ugyanis minden ideologikus történetfelfogás abszolút ellentétének vallja magát (a mely történetfelfogás bizonyos ideákat akar a történelem »okozó erővé« tenni). A. történelmi ideológia azon illúzióját, a mely a tiszta forgalmi-gondolati összefüggést a »mozgató erők«-kel, az *ideát* a *kauzalitással* cseréli fel, — a történelmi materializmus a közvetlen ható okok felfedésével akarja helyreállítani.

Abból azonban, hogy az ideát *mint entitást*, mint metafizikai energiát, a történelemből eliminálnunk kell, még nem következik, hogy annak mint *pszichológiai* faktornak jelentőségét el ne ismerhessük és hogy a concrete ható »indító okok«-nak éppen materialisztikus-ökonómiaiaknak kell lenniök. Ha pl. az »Isten országa« mint a történelem reális végcélja fantazma is, kétségtelen, hogy mint vallásos eszme az emberek tudatában »reális hatásokat« gyakorolhat.

Az ismeretelméleti idealizmus ép úgy ellentétbe helyezkedik az ideológiával, mint azt egy bizonyos fokig a történelmi materializmus teszi. (A meddig t. i. nem redukálja a történelmet a szerinte egyedül konstitutív gazdasági motívumra.) Mert az ideológia voltaképp nem egyéb, mint történelmi realizmus. Az ő számára a történelem mint tudomány, nem egy sajátos szellemi formálása a valóságnak ismerésünk »kategoriai« által, — hanem a történés utánarajzolása, a mint az a valóságban végbe megy; csak hogy néki a »valóság« valami »metafizikai-szellemi«. Az ideológia, a mely szerint az ideák, a mint azok gondolkodásunkban »adäquate tükrözödnék«, a történelem tényleges faktorai, — nem egyéb, mint materializmus, a mely csak abban, hogy mit tart a történelem tartalmának, de *nem methodikai princípiumában* különbözik azon képtől, a melyet a historiai materializmus ad *magáról*.

Az eddigiekből kitűnik, hogy a történelmi materializmus távolról sem olyan naturalisztikus, illetve realizisztikus, mint a milyennek tartja magát. A mennyiben a történelmet az élet ösztörténéstől határozottan elválasztja; a mennyiben a *historiai* magyarázat lehetőségét egy magasabb fogalom alá összefoglalható esemény komplexusokra szorítja és a mennyiben a számos »eseménysor« közül (a gazdasági érdekekre irányuló pozitív értékléséből kifolyólag) a gazdaságit mint elsődlegest határozza meg, a »lét« chaotikusan összehányt elemein egy organizálást és stilizálást hajt végre, a mely szükséges arra, hogy amazokból a történelem sajátos képződménye váljék. A történelmi materializmus ezért az »ismerés egy ideológiája«; annak dacára, sőt éppen arra támaszkodva, hogy a *történés ideológiáját* törekedett eliminálni. Keresi azt az értelmet, melylyel a történelemnek bírnia kell, hogy ismerésünknek a »létre« (»Dasein«) irányuló kategóriáival adäquat legyen. De az, hogy a történelem ezen értelmének tartalmául éppen az anyagit, a bizonyos tekintetben legkevésbé ideálist választotta és ezenkívül nem veszi észre, hogy ez is csak mint »pszichikai érték« motiválhatja a történelmet, megakadályozza abban, hogy az *ideában* a történelem *formáját* ismerje fel.

Enyvvári Jenő.

HERVÉ ÉS AZ ANTIMILITARISTA PROPAGANDA.

A magyar sajtóban a *Husadik Század* volt az első, a mely az antimilitarista mozgalmat világtörténelmi jelentőségében bemutatta. Egyik társunk részletesebben kifejtette, hogy a francia antimilitarista propaganda (mely ma a legkiterjedtebb és legintenzívebb a világon) honnan indult ki és hova tendál.¹ Ugyanez a társunk ugyancsak lapunk hasábjain azt a prognózist állította fel,² hogy az

¹*A forradalom. Husadik Század* 1905 március havi számában.

²*Az egységes francia szocialista párt*, Ib. 1905 június havi szám.

célokat keresnek minden olyan kérdés tárgyalásában, mely az egyetemek docens-jászolaiban még nincs kimérve.

De ez ne zavarjon bennünket. Hadd nyerítsen fel boszankodó megütközéssel egy-egy jámbor lovacska, főleg a szociálpolitikai jászolból. Majd megnyugosznak és legelnek tovább. Mialatt Hervééknek lázas fejait a börtönökben hűsítgetik és a köztársasági radikális Rouvier-kabinet kivételes törvényhozási intézkedésekre gondol és Jaurès legszebb és legfilozófikusabb mondatkonstrukcióival igyekeznek a rettenetes ellentéteket a pártban elsimítani . . . A lovacskáknak mindez nem tudományos probléma, hisz se Földes, se Mariska nem kérdezik az alapvizsgán.

Nekünk azonban szembe kell néznünk vele, mert a társadalmi életnek minden nagy valósága ép úgy a tudomány vizsgálati körébe tartozik, mint a nyugodt fejlődés minden jelensége. A biológia nemcsak növéssel, de tifózus lázakkal is foglalkozik.

Szomorú, hogy ezen még disputálni kell.

Amaz előbb említett cikkek megjelenése óta még gyorsabb tempóban haladt előre az antimilitarista mozgalom. Teljes ideológiai fegyvertára is kialakult a Gustave Hervé könyvében. A *Leur Patrie* a jövő forradalmának a bibliája. Úgy fogják egykor olvasni, mint mi ma a Voltaire és társainak forradalmat-hintő írásait. Sőt olyanok is fognak akadni, a kik azt fogják tanítani, hogy a tőke hatalmát elsöprő antimilitarizmust Hervé és társaik »csinálták«. Az elmélet mellett a gyakorlat is egyre izzóbb lett. A napilapokból is tudják, hogy egy antimilitarista plakátért Hervét és vagy 20 társát több évi börtönbüntetéssel sújtották. Az eredménye pedig e drákói szigornak, ennek a *déjà d'opinion*-nak (a hogy Anatole France is megbélyegezte) az lett, hogy ugyanezt a kiáltványt most már 2000 ember írta alá. A kormány habozik, hogy most már becsukassa-e ezeket is? Ha nem teszi: nyilvánvalóan megsérti az igazságosság elvét, mely egyenlő elbánást követel az összes polgárokkal szemben. Ha megteszi: a beavatottak szerint a következő plakátot már 6000 ember fogja aláírni és így tovább. Ha a kormány tehát következetes marad, a francia köztársaság ép oly börtönállammá alakul át, mint az orosz cárizmus.

S mi lesz akkor?

Az antimilitarizmus múltját, jelenét és jövőjét kimerítően s bántó világossággal mondja el a Gustave Hervé könyve. Tapintatot nem ismer, sőt brutális akar lenni. Proletár eszmét hirdet proletároknak a legmerevebb osztályharc álláspontjáról. Nemcsak nem enyhít semmit, de néha kegyetlenebb, mint maga az élet. Olykor valóságos torzképeket fest valami szemrontó magnézium fényben.

Hallgassuk csak:

Előrebocsátja, hogy nem néhány intellectuelnek szürke elméleteit mondja el, hanem könyve »hű kifejezője a tanítók, ipari munkások, kiskereskedők, mezőgazdasági napszámosok és kis földbirtokosok egy tekintélyes csoportjának, kikkel három évi propaganda folyamán az yonne-i départementban találkoztam«. (5. 1.)

Ezeknek az yonne-i kisembereknek vélekedése a szocialista taktikáról így hangzik:

„A proletároknak nincs hazájuk.

Ama különbségek, melyek a jelenlegi hazák között léteznek mind fölszines különbségek.

A kapitalista uralom ugyanaz minden országban; s minthogy nem tud működni a politikai szabadság bizonyos minimuma nélkül, mindazok az országok, melyek a kapitalista rend mellett élnek, olyan elemi szabadságokat élveznek, melyeket a proletariátustól többé megtagadni nem lehet; még Oroszországban is az autokrata uralom halálos sebet kapott.

Azok a proletárok, a kik megöletik magukat a mai hazákért együgyű, becsapott emberek, ostoba állatok.

Még ha győz is az ő hazájuk, ők azok, a kik a győzelem költségeit megfizetik az adók növekedése folytán.

Az egyedüli háború, mely nem a nép becsapása, az, melynek befejeztével a proletárok, ha győzedelmesek, remélhetik, hogy a kapitalista osztály expropriációjával kezükbe vehetik azokat a társadalmi gazdagságokat, melyeket nemzedékeken át a munka és az emberi lángelme felhalmozott.

Csak egy háború van, mely intelligens emberekhez méltó: a polgárháború, a szociális forradalom.” (152 és 153.1.)

Ennélfogva az yonne-i kisemberek hadiparancsa így szól: *Az általános mozgósításra a rezervisták sztrájkjával és a társadalmi forradalommal fogunk válaszolni, bárki támadta meg légyen is a hazát.*

Ez az a tétel, mely bámulatos gyorsasággal hódítja meg a francia proletariátust s melyet maguk a parlamenti szociális-tákok is veszedelmesnek vagy meggondolatlannak találnak. Maga Jaurès nevezte el Hervé tételét *une these d'écolier*-nek.

A *Leur Patrie* ennek a forradalmi taktikának védelme és rendszeres indoklása. S minthogy az antimilitarizmust a haza nevében támadják: Hervé a maga részéről a mai hazáknak izen hadat.

* * *

Hervé a hazafiságban egy új vallást lát, melynek célja a nagy néptömegeket az ő való érdekeikről félrevezetni. A haza csak a kevés kiváltságos osztálynak nyújt előnyöket a nemzet rovására. Ezt mutatja a vagyon eloszlásáról szóló statisztika, ezt bizonyítják az élet tényei.

Míg a kisszámú gazdagnak jut minden előny, addig

„a szegényeknek, az alsórangú tisztviselőknek, a kis, előlegnélküli kereskedők, a tőke nélküli parasztok tömegének, a vagyontalanok sokaságának, a két nembeli cselédek ezreinek a tudatlanság, a fárasztó és undorító munkák, a veszedelmes vagy egészségtelen mesterségek, a hosszú erőfifjétések, melyek megutáltatják a munkát és a férfiakat iszákosságba és az asszonyokat még lejjebb kergetik; ők kapják az éhség-napszámot vagy a neveltséges jutalmakat; övék a holnap bizonytalansága, a törvény szigora a legkisebb ballépésnél és ha a betegség, az öregség, a munkanélküliség beköszönt, a nélkülözések és a sötét nyomor s velük — főleg az asszonyokra nézve — a szomorúságoknak és a szegyennek egész sorozata. A haza, ez az!

Ez a szörnyűséges társadalmi egyenlőtlenség, ez a szégyenletes kizsákmányolása a nemzetnek a privilegizáltak osztálya által.” (18.)

És majdnem valamennyi haza egyforma. Leszámítva az orosz és a török autokráciát a munkásság sorsa nagyban és egészben ugyanez Európában:

„A mi bizonyos az az, hogy sem a francia haza nem ér többet, mint a német, olasz és angol haza, sem pedig az angol, olasz és német haza nem kiválóbbak, mint a francia oly mértékben, hogy az egyik vagy a másik megérdemelné, hogy megölessé érte magát az ember. A különbség oly minimális az egyik és a másik között lakosainak nagy tömegére nézve, hogy ha ezen hazák kitagadottjaiban csak egy kis józan ész vagy bátorság volna, a kis újjukat sem emelnék fel, hogy megvédelmezzék azokat azon a napon, melyen védelmükre hívnák fel.

Hogy franciák, angolok, németek vagy olaszok-e mit ártana ez nekik, igazbarmoknak és páriáknak!” (30.)

És mégis ezek a nyomorult, kizsákmányolt emberek hazafiak. Honnan e csoda?

Mert hogy a gazdagok védik a hazát: az természetes. »A haza elég sokat tesz érdekükben; mindnyájuknak biztosít műveltséget, jóllétet, kényelmet, pihenést, sőt még fényűzést is: valóságos hálátlan szörnyetegek volnának, ha nem szeretnék« (32.)

De miért szeretik a hazát ezek a páriák is?

Ezt a hazafiság kultusza eredményezi.

Már kora gyermekkoruktól a haza dicsőségét hallják a családban és az iskolákban, míg a többi hazákat lekicsinylik, befeketítik előttük. Véres énekeket tanulnak az iskolában, melyek glorifikálják a háborút. »Alig tud még olvasni, nem ismer semmiből semmit: mégis egy dolgot tud és ez mélyesen beléje van vésve: és ez az, hogy késznek kell lennie feláldozni életét a hazáért, ha a haza úgy rendeli«. (51.) Történelmi kézikönyvekből tanítják őket, melyek hazug világításban tárják fel a múltat: dicsőítve mindazt, a mi francia és lekicsinyítve mindent, a mi idegen. »Ha a haza győzedelmeskedik, diadalmasan emelik ki a győzelmet; ha vereséget szenved mindig találnak tisztos mentségeket, hogy megmagyarázzák csatavesztését«.

»Ez egy vitathatatlan axióma Franciaországban, hogy a franciákat nem győzheti le más, mint az árulás, vagy a túl-erő, vagy vezéreiknek tehetetlensége; még ha 80,000-en kapitulálnak is egyszerre, mint Sedannál, vagy 180,000-es hadseregben, mint Metznel, még akkor is valamennyi oroszlán, oroszlánok . . . kiket szamarak vezetnek«. (55, 56.)

Jönnek azután a hazafias hazugságok, a melyeket belenevelik a gyermekek véérébe: A haza a faj közössége, a nyelv közössége, az eszmék és az érdekek közössége. A haza mindenki édes anyja.

„De mit jelent e szó anya?

Ez egy jó, szeretetteljes asszony, ki a családi asztalon megosztja mindenét összes gyermekei között, akár szépek, akár csúnyák azok, akár erősek, akár véznák, sőt leginkább a betegeseket dédelgeti.

De nem anya egy olyan asszony, ki a családi asztalon néhány gyermekét a roskadásig eteti, míg a többit, gyakran a legderekabbakat, a nélkülözésnek teszi ki; ez nem egy anya, ez egy mostoha.

A hazák anyák! . . . Valójában kegyetlen mostohák, kiket megátkozni joga és kötelessége kitagadott gyermekeiknek.” (70, 71.)

Azután jönnek a mesterségesen ápolt hazafias előítéletek: hogy a franciák a világ legelső katonái, hogy Franciaország a lovagias bátorság hazája, hogy Franciaország a forradalom és a szabadság klasszikus földje, holott az igazság az, hogy »minden nép elhozta a maga kövét a közös műhöz vagy el fogja hozni holnap és hogy manapság minden népnek meg van a lázadókban és a leigázott állatokban, az avant garde emberekben és a retrográd és köznapi elmékben a maga kontingense«. (87.) Mindez a nevelés és társadalmi dresszura együttvéve a hazafiságból valóságos vallást csinál, mely ép oly vak, türelmetlen, ösztönszerű, meg nem győzhető, mint a régi volt.

A hívőnek vallásáról magasztos eszméje van: azt hiszi, hogy messze fölötte áll minden másnak; a protestáns sajnálattal nézi a katolikus babonákat, a katolikus, ki rózsafüzérét morzsolja, lemosolyogja a budhista hívő imádkozó malmaikat, a budhista a muzulmánzt durva barbárnak tekinti. Ugyanígy van a hazafiakkal. Az angol hazáját a világ első országának tartja; az amerikai azt hiszi, hogy a fiatal Amerika sokkal különb nálánál; a francia azt hiszi, hogy a francia haza százezer öllel fölötte áll a németnek; a német hazafi semmi áron nem turné, hogy a német haza hasonlítson a franciához; le egész a szegény orosz muzsikig, ki sötét fejében a szent Oroszországot minden más nemzet fölébe helyezi. (91.)

De nemcsak lényegében állunk egy új vallással szemben, hanem módszereiben is:

Mindkettő a gyermeket kora ifjúságától veszi hatalmába, mielőtt kritikai szelleme kialakult volna; a hazafias énekek a zsoltárokat helyettesítik, a történelmi és erkölcsi kézikönyvek a bibliát és a katechizmust pótolják; az aranytól és drágakövektől ragyogó papi öltönyök helyett, itt a katonák és a tisztek rikító és csillogó egyenruhái; a rózsafüzereket és a többi katolikus álorcáskodásokat itt a kaszárnyának kitanított kutyaszerű gyakorlatai pótolják, melyek szintén arra szolgálnak, hogy minden kezdeményező képességet és gondolkodást elfojtsanak; többé nem az orgona nyugtalanító muzsikája hallatszik, hanem a dobok, a trombiták, a katonai zenekarok enerváló zaja; a processziók helyett a szemlék, a parádék, a nagy orchester melletti defilírozások, hol 50,000 emberi fabábot láthatsz, a mint parancszoza a lábát mozgatja. (93.)

Mire mindez a nagy erő kifejtés?

A hazafiság a kapitalista rend főtámasza. »A hazafiság elfedi minden nemzetben az osztályok közötti ellentétet az uralkodó osztály javára; ez által meghosszabbítja és megkönnyíti annak uralmát«. (97.) A haza nevében így lehetséges a nép gyermekeivel tulajdon szüleikre és testvéreikre lövetni.

Azután a patriotizmus arra is jó, hogy kalandos háborúkba lehet belekergetni a nemzetet, melyekből nagy haszna van a tőkének és az uralkodó osztályoknak általában. A nagy néptömegekre a háború mindig gyászos, káros és pusztító. Számukra csak egyetlen hasznos háború lehetséges: az, a mely az uralkodó osztály hatalmát megtöri.

* * *

Ez röviden a Hervé és híveinek forradalmi taktikája. Különbözik nem új. A háború esetére szóló rezervista sztrájkot már az 1891 -ki brüsszeli szocialista kongresszuson javasolta a hollandi követ Domela Nieuwenhuis csoportja megbízásából. Indítványát elvetették. 1893-ban Zürichben újra előállott vele.

Újra elvetette a kongresszus nagy többsége. A párt híres vezetői valamennyien szembeszálltak vele.

Orthodoxok és revizionisták csaknem teljesen egyek e kérdésben. Jaurès és Bebel között nincs különbség. A párt vezetői Hervével szemben hazafias internacionalisták.

Az ellentheóriát Jaurès fejtette ki legteljesebben számos cikkben és conférenceban és legutóbb nagy képviselőházi beszédében.

Eszmemenete röviden ez: a szocialisták a háború ellen vannak s a támadó háborút feltétlenül rosszalják. Viszont támadásokkal szemben meg fogják védeni a haza földjét. Mert Franciaországot, a szabad, köztársasági Franciaországot nem szabad prédául engedni oda pl. II. Vilmos militarizmusának. A Hervé formulája ép azért durván szimplista. Mindaddig nem lehet rezervista sztrájkokról beszélni, míg a világ egész proletariátusa egyszerre tenné le a fegyvert. És akkor sem fognak a jelenlegi hazák megsemmisülni, hanem a mai nemzetek lesznek továbbra is az emberi civilizáció nélkülözhetetlen szervei. A háborúnak vége lesz, mihelyst a szocializmus gazdasági eszménye megvalósult. Előbb nem. Addig bár vérező szívvel a francia proletár *esetleg* kénytelen fegyverrel is hazáját megvédelmezni, még ha külföldi testvérei vérének kellene is ontani . . .

Körülbelül ez a gondolatmenet, de még ennyire sem határozott. Ők is antimilitaristák, de a Hervé ajánlotta végső fegyvertől visszariadnak. Hogy helyette mit tesznek majd: nem mondják meg világosan. Ez az adott eset körülményeitől függ, melyeket természetesen a proletariátus érdekei szempontjából kell mérlegelni.

De Bebel egész világosan megmondta:

A német proleteriatús utolsó csepp véréig védelmezni fogja Németország jelenlegi területi egységét.

Hervének nem okoz nehézséget ez álláspont homályosságát és ellentmondásait kimutatni. »Bebel az egyik, Jaurès a másik oldalon, mindegyik fegyverrel kezében, meg fognak halni az egyik a német hazáért, a másik a francia hazáért.« (139.)

Igaz, hogy egyre hangsúlyozzák, hogy *csak védelmezni fogják a hazát*, míg támadó háborút a szocializmus lehetet-

lenné fogna tenni. Igen ám: de ki fogja eldönteni, hogy melyik ország volt a támadó. Hisz egy diplomata mondotta: »A határok fészkei minden ürügynek. Egy vadászati felügyelővel, egy színes határjellel és két kamaszszal egy eltökélt fejedelem akkor csinálhat háborút, mikor akar.«

És azután: mit érnek az elméleti kirohanások a szocialista kongresszusokon. Csaknem oly hatástalanok, mint a polgári békekongresszusok. Míg Hervé szerint az ő formulája az egyedüli, mely tényleg, már a közel jövőben véget vetne minden háborúnak.

»Mikor a kormányok tudni fogják, hogy a szervezett proletariátus jól el van tökévelve arra, hogy a mozgósítási parancsra a felkeléssel válaszoljon: akkor nyugodtan fogunk aludhatni; ezen a napon biztosak lehetünk, hogy érdekösszeütközések esetén a különböző hazák vezetői meg fogják tudni találni a Hágában székelő békebíró és a nemzetközi békebírósnak fogják alávetni vitás ügyüket.

Ez az egyedüli és kizárólagos eszköz, az egyedüli gyakorlati és csalhatatlan eszköz arra, hogy a kormányokat harcias velleitásaikból kigyógyítsuk.« (143.)

De ha mindennek dacára II. Vilmos megizenné a háborút és bekövetkeznék a Jaurès rémképe: Franciaország leverése a németek által . . . mi lenne akkor?

Hát a francia proletariátus alig veszítene valamit. A nyelvet csak nem féltik komolyan a németektől, akkor, mikor Németország mit sem tudott elérni erőszakos beolvasztási politikájával a maroknyi lengyelséggel szemben? Egyébként pedig minden a régiben maradna: szolgák és koldusok volnának, élvezve továbbra is azokat a csekély szabadságokat, melyeket minden európai állam kénytelen megadni.

A proletariátus szempontjából veszedelmes és gyászos, csak egy török, orosz vagy ázsiai barbár hódítás volna.

De mely józaneszű ember gondolhat ilyesmire?

Szóval a francia nép legfeljebb némi csekély politikai szabadságtöbbletet veszítene el a német hódítás esetén.

„De ezt kárpótolná egy határ rombadőlte. Kárpótolná a lehetőség, hogy kezet foghatnánk a német proletariátussal a kaiser ellen vívott mindennapi küzdelmében. Óh! Minket II. Vilmos csizmájával fenyegetnek! De ha mi csakugyan politikailag előrehaladottabbak vagyunk, mint a német nép — ahogy a francia hazafias szocialisták állítják — nos akkor jól van: segíteni fogunk neki, hogy kaiserja csizmáját lerázhassa, meg fogjuk őt tanítani, hogy kinevesse rendőrségét, és kardhordót.” (150)

Jaurès többi érvei még kevésbé állanak meg. A antimilitarista propaganda és a rezervista sztrájk nem érintik azt az igazságot, hogy a leszerelés után az egyes népek békén fejleszthetik kultúrájukat, műveltségüket és gazdagságukat.

És hogy a rezervista sztrájk sok-sok embert végromlással fenyeget?

De hát a háború nem ugyanezt teszi? »Ha kockára kell tenni életünket és a mieink életét, akkor ezt ne az uralkodó osztályok hasznáért vagy dicsőségéért tegyük, hanem hogy megalapítsuk a szocialista államot, melyben a munka intelligensebb szervezésével — hála érte a tudomány és a machinismus előhaladásának — biztosak vagyunk a felől, hogy a közöség minden egyes tagjának jóllétet adhatunk, műveltséget, örömeket és függetlenséget, a melyekre minden dolgos embernek joga van.« (119.)

* * *

Így áll egymással szemben Jaurès és Hervé s általában a parlamenti szocialista vezérek és a forradalmi, antimilitarista ideológok. Mit szól vitájukhoz a francia proletariátus, a francia nép? kinek a taktikáját követi? — ez most a kérdés.

A válasz nem lehet kétes: a francia proletariátus legöntudatosabb része Hervé tanait vallja és szemtanuk ítélete szerint az antimilitarista propaganda könnyű szerrel hatol be olyan paraszt vidékekbe is, melyekben a szocializmus végcélját még nem értik meg. Hervé maga beszéli el, hogy a kisparasztokból álló erősen nacionalista yonnei département négy év alatt az antimilitarizmus valóságos középpontja lett.

De a proletariátus gondolkozásáról e kérdésekben vannak közvetlenebb bizonyítékaink is. A *Mouvement Socialiste* folyóirat egy enquête-et rendezett a *Haza fogalma és a munkásosztály* címen és nem parlamenti szocialistákat és ideológokat, hanem valódi munkásembereket, a párisi és a vidéki munkásszervezetek titkárait (kik a munkástömegekkel mindennapi érintkezésben állnak és azok bizalmából töltik be állásaikat) kérdezte meg véleményeikről ezekben a kérdésekben:

I. A munkásoknak van-e hazájuk és lehetnek-e hazafiak?

II. A munkás nemzetköziség ismer-e más határokat, mint azokat, melyek az osztályokat elválasztják?

III. A munkás nemzetköziség nem, egyértelmű-e nemcsak a munkások nemzetközi szervezésével, hanem antimilitarizmussal és az antipatriotizmussal is?

IV. Mi a véleménye az általános katonai sztrájkról?

V. Mi a véleménye azokról a szocialistákról, kik egyidejűleg hazafiaknak és internacionalistáknak mondják magukat?*

A beérkezett 41 válasz közül, egy kivételével, valamennyi (bár gyakran egészen önálló levezetésekkel) a Hervé nézeteit osztja.

Különösen érdekesek az V. kérdésre adott válaszok. A munkások véleménye a hazafias szocialista vezérekről épen-séggel nem hízelgő. Még elég enyhe nyilatkozatok pl. az ilyenek: *Ils ne sont que des fumistes et des arrivistes!* A hazafias szocializmus kialakulásának okait szintén azon körülményekben találják, mint Hervé: A parlamenti szocialisták elvesztették a kontaktust a proletársággal, elpolgáriasodtak vagy a mandátumaikat féltik a forradalmi tanok miatt, melyektől pedig anyagi jólétük függ. Íme egy jellemző válasz. Paul Delesalle, gépészmunkás, a *Munka Szövetsége* helyettes titkárja ezt tartja:

A mi azokat az állítólagos „szocialistákat” illeti, kik magukat egyidejűleg hazafiaknak nevezik, ez azt bizonyítja, hogy vagy semmit sem értek meg a szocializmusból, vagy pedig hogy ellentétes érdekeik vannak azokkal szemben, kiknek nincs más megélhetési alapjuk, mint munkarejük s kiket mindig elakarnak adni a többet ígérőnek.

Bizonyos például, hogy Jaurès úrnak, a francia parlament tagjának, e parlament volt alelnökének, egy nagy újság főszerkesztőjének és a Tarn départementbeli földbirtokosnak nincsenek azonos érdekei a belga, francia, olasz stb. fémmunkásokkal, a kik ép ez órában, melyben írok, a Longwy medencéjének kapitalistái ellen küzdenek. Nem kevésbé kétségtelen, hogy Gérault-Richard úrnak, ki szintén képviselő, újságszerkesztő, gyár- és kástélytulajdonos, nincsenek ugyanazok az érdekei, mint akármelyik kapitalista börtön kizsákmányoltjának.

Jaurès és Gérault-Richard uraknak és az összes „hazafias szocialistáknak”, jellegükénél és helyzetükénél fogva ép annyira „érdekük”, hogy a hazák fénmaradjanak, mint a kizsákmányoltaknak, hogy elpusztuljanak”.**

Ha végig gondoljuk ezt az érdekesítő és jelentőségteljes kontroverziát, azt hiszem nem térhetünk ki azon meggyőződés elől, hogy a Hervé taktikája logikai alapon nem ostromolható meg.

Mihelyst egyszer a proletariátus azon a véleményen van és úgy érzi, hogy ránézve a jelenlegi haza elviselhetetlen és hogy sorsa bárminő hódítás vagy annexió folytán rosszabbra nem fordulhat: a Hervé által ajánlott taktika önként következik és azzal szemben minden ellenérv hasztalan.

* V. ö. a részletekre és a válaszokra nézve az idézett folyóirat 1905 augusztus, szeptember október és novemberi számaát.

** V. ö. Októberi szám 205., 206. 1.

Az is tény, hogy a Hervé javaslata a legbiztosabb elfojtása az uralkodó társadalom minden háborús szándékának.

Végül tény az is, hogy addig míg az antimilitarista propaganda a jelenlegi hadsereget fel nem bontja: a kollektív berendezkedés merőben utópia, mivel hiába minden parlamenti többség, ha egy a többséggel ellentétes akarat azt a hadsereggel egyszerűen szétverheti. Az antimilitarizmus nélkül a jövő esetleges szocialista többsége nem sokkal juthatna tovább* mint a mai magyar nacionalista többség a bécsi akarrattal szemben.

Csakis akkor, ha a haderő nem áll többé ellenségesen a nagy néptömegek akaratával szemben, hanem azt átérti és magáévá teszi: képzelhető el a kapitalista társadalom átalakítása akár békés, akár forradalmi úton.

Ezért nyilvánvaló, hogy a kapitalista fejlődés bizonyos fokán az antimilitarista propaganda szükségkép előáll, többé fel nem tartózkodó, sőt egyre nagyobb erővel fog fejlődni.

Ezt megállapítva viszont kétségtelen, hogy a Hervé tétele a forradalmár keresett brutalitásával szól és hogy az antimilitarista propaganda sem a francia államot, sem a francia nemzetet, sem a francia hazát nem fenyegeti. Mert kétségtelen, hogy akkor, mikor a hatalmak egy kis marokkói kalandtól is rettegnek: még csak gondolni sem fognak egy európai háborúra, melynek kikerülhetetlen következménye volna a társadalmi forradalom és a trónok többé alig orvosolható meggingása. És az is kétségtelen, hogy Hervé, mikor a jelenlegi hazákat ostromozza, mikor a hazaszeretetet az érdekekre alapítja: csak a jelenlegi hazákat akarja megszüntetni, nem pedig egy nemzettestnek békés, független, zavartalan előhaladását a gazdagság, a műveltség és a művészet útján, szóval egy népnek azt az autonóm kooperációját, mely múltjának, faji alkatának és adott viszonyainak megfelel. Szóval az egész áramlatot a forradalmi terminológiától menten szemlélve, az *az osztályuralmi nacionalizmus, nem pedig a valóban népuralmi, békés, közjóléti patriotizmus megdöntésére irányul*. Ilyen értelemben Jaurès igenis joggal mondhatta, hogy a hazák a nemzetközi szocializmusnak is nélkülözhetetlen képletei lesznek, vagy Pernerstorfer, hogy a szocializmus ép úgy, mint a személyiség jogait, a nemzetiségek békés fejlődésének jogát tiszteletben tartja.

Mindez nem változtat azon a tényen, hogy a szocializmus két szárnya között át nem hidalható szakadás állott be.

Talán ideigóráig sikerülni fog azt formulákkal leplezni, de a jövő egész kétségtelenül a szocialistákat két táborra fogja osztani: a parlamenti és a forradalmi szocialisták táborává.

Az elsőbe az intellectuelek és forradalmi kispolgárok fognak tartozni.

A másodikba a tulajdonképeni testi munkából élő proletár hadsereg.

És ez a kettéosztás tényleg meg fog felelni annak a valóságos differenciációnak, mely a szocializmusban végebe ment.

Mert a hazafias-szocialisták, Bebel, Jaurès és a többiek csakugyan az a stéber, frazeolog banda-e, a milyennek az idézett munkás-enquéte tartja s nem lehetnek-e ez iránynak tiszteletreméltóbb, sőt magára a forradalmi szárnyra sem haszontalan motívumai?

Azt hiszem magában ezen munkás-enquéteben résztvett egyik válaszadó eltalálta az igazat. Victor Griffuelhes, cipész-munkás, a *Munka Szövetsége* titkára ezeket a bölcs sorokat írta:

Az az ember, a ki bőségben él, a holnap aggodalma nélkül, kedve szerint értekezhetik pusztá filozófiai okoskodással, mint dilettáns, a haza fogalmáról. De a napszámos, a ki munkájából él — ott a hol találja — nem foghatja fel a hazát ugyanazon szempontból. Ha, mióta élek, az lett volna főfoglalkozásom, hogy elmémet elégítsem ki, talán a „hazafias-internacionálista-szocialisták” közé sorolhatnám magamat! De, ellenkezőleg, soha nem volt más gondom, mint az, hogy legégetőbb anyagi szükségleteimet elégítsem ki. A színház, a művészetek, az irodalom, a filozófiai elmélkedések, a rendszerek alkotása semmi szerepet nem játszottak életemben; először is azért, mert nagyon szegény létemre nem tehettem szert arra a műveltségre, mely ezen dolgok értékének megbecsülésére képessé tesz és azután azért, mert túlságosan elfoglalva a kenyérkereséssel, nem volt sem időm, sem lehetőségem, hogy bennük gyönyörködjem.

Ennélfogva minden társadalmi probléma előttem tudásomnak megfelelő föltételek között jelentkezik, életkörülményeim, szükségleteim szerint. És minthogy tudásom nem a Jaurésé és anyagi eszközeim nem a Gérauld-Richardé ép oly kevésbé, mint a hogy szükségleteim nem a Schneideréi, nem foghatom úgy fel a hazát, mint ők. A haza, úgy mondták egy nép hagyományainak, szellemi kincsének összessége; bolygónk földjének egy darabja; egy hely, a melyen élünk szükségleteink kielégítését biztosítja.

Nos országunk erkölcsi hagyományait és szellemi kincseit nem ismerem, minthogy nem vagyok képes azokat megérteni és felfogni: a föld legparányibb darabja sem az enyém és az élet, melyet folytatok távolról sem elégíti ki legnélkülözhetetlenebb szükségleteimet.

Idegen vagyok mindattól a mi nemzetünk erkölcsi ragyogását kiteszi, semmim sincs, el kell adnom munkámat, hogy legégetőbb szükségleteimről gondoskodjam. Így tehát semmi abból, a mi másoknak a hazát alkotja, nem létezik számomra. Én nem lehetek hazafi.” *

Itt van az egész konfliktus kulcsa.

A szocializmus politikai és erkölcsi világa ma már igen nagy számban ölel fel olyanokat is, kik nem tartoznak a proletariátushoz és a kik más anyagi, erkölcsi és szellemi standardon állva nem értik meg a proletariátus minden eszméjét, erkölcsseit és taktikáját. Hogy a Gérault-Richardok vissza is élnek vele? — ki tagadná. Viszont objektív ítélkező sohasem fogja elfeledni azokat a szolgálatokat, melyeket egy Jaurès, egy Bebel tett a szocializmus ügyének.

És erre a posszibilista - intellektuel - reformista - egyetemi szocialista szárnyra nagy szüksége volt a szocializmus ügyének Franciaországban a mozgalom fejlődésének bizonyos fokán. Ezt csak mi messziről ítélni tudjuk meg kellőleg, kik a szocialista mozgalom mai fokán oly élénken érezzük kellő számú művelt, a tudomány teljes fegyverzetével ellátott szocialisták hiányát.

Mert bármily hatalmasak és forradalmilag egyedül számítóak legyenek is az osztályharc és az *action directe* fegyverei: míg döntő mérkőzésre kerülhet a dolog a jelenlegi társadalmi erőknek óriási átgyúrására van szükség nemcsak gazdasági téren, de tudományban, művészetben, morálban és vallásban egyaránt.

Pl. nem véletlenségből van az, hogy az antimilitarista propaganda nem a mozgalom kezdetén jelentkezik, hanem csak ott, a hol már erős a gazdasági szervezkedés, a szocialista szellemi és erkölcsi erők állapota, a tőkét védő parlamenti és községi szervek, a bírói hatalom stb. feloldottsága.

És ez nem lenézendő mértékben épen azon csoport munkája volt, mely ma magát *hazafias internacionalista-szocialistának* nevezni.

Mert az is. Mert Anatole Francéra, Jaurèsre és Mirbeaura és a többiekre nem közömbös a II. Vilmos csizmája. Meg azután: ha a szocialista parlamenti csoport kifejezetten az antimilitarista és hazafiatlan propaganda mellé állana, ki volna közösítve a jelenlegi nemzetből, *vogelfrei* állapotba jutna: minden alkotó reformmunka az uralkodó osztályok közreműködésével lehetetlen volna.

* I. h. Augusztusi szám 442., 443. 1.

A merő ököljog uralma következnek be. Vajjon kívánatos vagy lehetséges állapot volna ez a francia szocializmus jelenlegi fejlődési fokán? Vajjon a forradalmi erőszakos *action directe egyedül* elegendő volna-e?

Nem vagyok hivatott bíró ebben a kérdésben — de kételkedem benne.

Olyan országban pedig, a hol osztályparlament van, sokkal erősebben érezzük az általános titkos választójogon alapuló becsületes parlamenti munka szükségességét, semhogy lekicsinyelhetnők a parlamenti és az egyetemi szocializmus azt a munkáját, melyet Hervéék nemeslelkű csapata annyira gyűlöl. Lehet, hogy nekik akadály *már*. Nekünk *még* az élet volna.

A minthogy nincs az az örült Magyarországon, a ki antimilitarista falragaszokért akarná magát becsukatni akkor, mikor a polgári demokrácia előfeltételeiért való harc is annyi áldozatot követel.

Rab Balázs.

SZEMLÉK.

Az abszolútizmus.

A múlt évi választások után, a mikor a korona és a nemzet közötti konfliktus mind élesebb és élesebb alakot öltött, egyike a „nemzet vezérei”-nek bizonyos, már abban az időben elterjedt hírekre célozva kijelentette, hogy a ki Magyarországon az abszolútizmus lehetőségéről beszél, vagy gyáva, vagy pedig bolond. Azóta egy esztendő sem telt el, és íme, az abszolútizmus itt van és ugyanannak a politikai vezérnek ezt saját aláírásával kell beismernie a nemzethez intézett legújabb ellenzéki kiáltványban. A vezető tehát nem a biztos révbe, hanem zátonyra vitte a rábizott hajót, a honnan csak nagy áldozatok árán fog szabadulhatni. Itélőképessége, politikai érzése nem bizonyult oly megbízhatónak, mint a hogy azt elismert politikai vezérektől meg lehetne követelni. Ily körülmények között lehet-e csodálkozni azon, ha a nemzet maga is oly útra tévedt, mely az abszolútizmus felidézésére vezetett, mielőtt elég erős lett volna arra, hogy ezt a veszélyt saját erejéből elhárítsa. Ha a jelenlegi konfliktus kezdetén valaki nyíltan felvetette volna azt a kérdést, hogy a magyar vezényszóért érdemes-e provokálni az abszolutisztikus rendszabályokat, bizonyára alig akadt volna ember, ki a vezényszóért való küzdelmet ily áron folytatni akarta volna. A nemzet belement a küzdelembe, mert vezetői azt mondták, hogy erre rá nem kerülhet a sor. Világos tehát, hogy a nemzet félre volt vezetve és ha mégis odajutottunk, hová a küzdelem megnyitásánál senki jutni nem akart, akkor ez mindenesetre a küzdelem vezetői csekély előrelátása és judíciumának jele.

A nagy dolgok politikája, ha ügyességgel és erővel nem párosult, még mindig megaláztatásra és katasztrófákra vezetett. A ki háborút indít, a nélkül hogy számot vetne a létező erőviszonyokkal, az még akkor is frivol könnyelműséggel bánik el nemzetének legfőbb érdekeivel, ha a háború komoly és nagy ügy miatt indul meg. Egy francia politikus mondása szerint azok számára, kik cselekedni akarnak, a politikában csak oly igazságok léteznek, a melyek az adott viszonyok között elérhetőek. Ezt a szabályt, a melylyel minden gyakorlati politikusnak számolnia kell, a nemzet vezérei figyelmen kívül hagyták. Talán nem mindnyájan. Kossuth legalább utóbb megírta, hogy ő és vele együtt igen kevesen előrelátták azt, hogy a nemzet ereje ma nem elegendő a

nemzet ügyének diadalra juttatására. De ha ezt előrelátták és ha valóban vezérek voltak, akkor nem lett volna szabad támogatniok oly politikát, mely jobb meggyőződésükkel ellentétben a nemzet nagy érdekeit tette kockára. A mikor Ledru Rollin-nak 1848-ban szemrehányást tettek, hogy a népet a barrikádokra vezette, ő azzal válaszolt: *Je suis leur chef il me fallut done les suivre* (Vezérük vagyok, hát követnem kellett őket). Körülbelül így fogta fel a maga vezéri tisztét Kossuth Ferenc is. Mert vezér volt, mindenben megtette azt, a mit kevésbbé előrelátó hívei reá diktáltak. Előrelátása őt fel nem menti, sőt súlyosabba teszi hibáját, mert egyformán eszköz volt ő olyan törekvések kezében, a melyről ő maga tudta, hogy kudarczra viszik a nemzetet. Az ellenzéknek tehát föl nem lehet menteni azon vád alól, hogy minden előrelátás nélkül, a létező erőviszonyok számbavétele nélkül, nekiindult egy oly küzdelemnek, a melyre a nemzet kellőleg felfegyverkezve nem volt és a melyben minden higgadt politikus előreláthatta a bukást.

Mindez áll akkor és azok szemében is, a kik elismerik azt, hogy az ügy, a melynek érdekében az utolsó hónapok politikai küzdelmei folytak, a legfontosabb és a legégetőbbben sürgős volt mindazon kérdések között, a melyek a magyar közvéleményt foglalkoztatják. Hisz el lehet képzelni, hogy vannak, kik igaz meggyőződésük szerint a hadsereg magyarrá tételét minden más érdek fölé helyezik és ennek mindent alárendelnek. De ezeknek is be kell látniok, hogy az, a ki akciót indít, melynek sikertelensége előre is bizonyos, ezzel nem használ, hanem súlyosan árt az ügynek, melynek szolgálni akar. E részben nézetkülönbség nem is lehet.

De abból, hogy az ellenzék súlyos hibákat követett el, a mikor küzdelembe indult, mielőtt a sikert remélhette volna, nem következik, hogy azoknak, a kik a politika gyengeségét hangoztatták és bukását megjósolták, most az abszolutizmus pártjára kellene állniok. Ha eddig tán lehetett is állítani, hogy az eddigi alkotmányos harc nem a nemzet harca volt, de a nemzet egy csekély töredékének harca, — az abszolutizmus, a mely bekövetkezett, már nem csupán ezt a töredéket sújtja — hanem sújtja az egész népet. Még azoknak is, a kik a magyar vezényszó kérdését, a melyből a konfliktus keletkezett, lényegtelennek tartják és úgy vélekednek, hogy az utolsó országgyűlés többsége egyenesen kötelességmulasztást követett el, a mikor paragrafusok feszegetésébe és meddő közjogi vitatkozásokba merült, a helyett, hogy a nemzetet gazdaságilag, társadalmilag és kultúráilag annyira megerősítette volna, hogy a vezényleti nyelv idővel érett gyümölcsként hulljon ölébe, — még azoknak sincs semmi okuk védelmükbe venni a jelenlegi kormányrendszert, a mely a törvényeket megszegi, a parlamentarizmust semmibe sem veszi és a közszabadságokat önkényesen korlátozza. Mert hisz lehet, hogy ezek a rendszabályok most egy olyan politika ellen fordulnak, a melyhez komolyabb, realisabb érdekek nem

fűződnek és olyan politikusok ellen, a kik a valódi népjólétre irányuló törekvéseknek a maguk egyoldalú közjogi képzettségükkel inkább útjában állnak, semhogy azt elősegítsék. Ámde ki biztosítja azt, hogy legközelebb a most kipróbált úton nem fognak-e eljárni a hatalom brutális eszközeivel olyan törekvésekkel szemben, a melyek az egészséges társadalmi és gazdasági fejlődés előkészítése szempontjából elkerülhetlenül szükségesek, hogy nem fogják-e ugyanoly módon, mint most a terméketlen katonai követelések megvalósítására irányuló küzdelmet megfojtani valamikor a Magyarország gazdasági önállóságát célzó törekvéseket vagy a klerikális befolyások megakadályozására irányuló politikát is. Az alkotmányos biztosítékok sértetlen fennmaradása mindenkinek közös érdeke. Ha majd történelmet írunk, itt lesz az ideje, hogy megállapítsuk, kiknek hibái tették lehetővé az abszolútizmus rendszerének feltámadását, hogy e részben a többség vétett-e többet, a mikor túlbecsülve erejét, olyant követelt, a mit ez idő szerint megvalósítani elég ereje nem volt, vagy a kormány, a mely a korona merev álláspontjának fedezését elvállalta, vagy mindkettő egyaránt. De most, hogy az abszolútizmus lélekölő légköre kezd bennünket körülfojni, egyaránt kell védekeznie mindenkinek ez ellen, egyaránt kell törekednie mindenkinek arra, hogy a fojtó gőzök elszálljanak és Magyarország régi jogainak és szabadságainak birtokába visszakerüljön.

Az abszolútizmus maradandó nem lehet. A mit száz évvel ezelőtt Talleyrand mondott: *on pent tout faire avec les bayonettes, excepté s'y asseoir* (mindent el lehet érni a szuronyokkal, csak leülni; nem lehet rájuk), az ma, a XX. század társadalmi és kulturális viszonyai közepette, még sokkal inkább áll. És bizonyára nem juthattunk volna el odáig sem, hogy az abszolutisztikus kísérlet megtörténhessék, ha a nemzeti küzdelem vezérei gondosan el nem kerülték volna, s hogy azt az ellenállhatlan erőt, melyet ők a Kossuth Lajos utcai kaszinókban kerestek minden eredmény nélkül, a nép millióiból merítsék az által, hogy őket termékeny néppolitikával magukhoz bilincselik. Ha „a nemzeti küzdelem vezérei most fennen hirdetik azt, hogy a XX. században a korona nem fordulhat a nép ellen, akkor nekik is szem előtt kellene tartaniok azt, hogy ha a korona nem állhat meg a nép nélkül és eredménynyel nem küzdhet a nép ellen, még kevésbé lehet elképzelni, hogy egy népképviselőt elvén felépült parlament állhasson meg a nép nélkül és fordulhasson a nép ellen. Az az ijesztő közöny, a mellyel a magyar nép a parlamentjének katonai hatalommal való szétveretését fogadta, azt mutatja, hogy ezt a parlamentet nem tartja a maga képviselésének, hogy az nem hús az ő húsából, vér az ő véréből, hanem egy tőle idegen, vele szemben sokszor ellenséges testület, a melyben az ő urai ülnek, a kik vajmi ritkán mutattak iránta rokonszenvet és a kiknek szétveretése semmiben sem érinti azoknak a néprétegeknek érdekeit, a kiknek egész életét lefoglalja a létért való küzdelem, mely-

ben őket a parlament soha sem segítette és a kik nemhogy közjogi szépséghibák kiküszöbölésére, de még arra sem érnek rá, hogy a parlamentarizmusban rejlő nagy népjóléti biztosítékok fölött elmélkedjenek, hisz erről az oldaláról ők a parlamentarizmust soha sem ismerték meg. Ha parlamentünk a nép parlamentje lett volna, vagy ha legalább a nép hozzászólt volna ahhoz, hogy törvényeink, — ha már nélküle is, — de legalább az ő érdekében intézkedjenek, akkor itt oly közhangulat támadt volna, a mely mellett senki ezen a világon, bármennyi katonaságra is támaszkodott volna, hozzá nem nyúlhatott volna.

Azok, a kik ezekre a bajokra és hibákra rámutatnak, ma interdiktum alatt állanak. A kik nem helyeselték, hogy a koalíció hadjáratot indított egy szívében utóvégre mindenki által óhajtott követelésért, mielőtt az ország eléggé megerősödött volna a követelés kivívására, a kik azt tartották, hogy sürgősebb és fontosabb halasztást nem tűrő feladatok is várnak megoldására, a kik azt hirdették, hogy a parlamentbe előbb be kell vinni azt az erőt, a melyet neki csak az egész nép bizalma és szeretete adhat, azok hazafiatlanoknak lettek kikiáltva. Ezt utóvégre el lehet tűrni. Hisz az emberek „erkölcsteléneknek nevezik azokat, a kik nem az ő erkölcsi fogalmai szerint élnek, skeptikusoknak azokat, kik nem osztják az ő illúzióikat”, és hozzátehetjük, hogy hazafiatlanoknak nevezik azokat, a kik nem esküsznek az ő speciális fogalmaikra a hazafiságról. Mindenki megnyugodhatik abban a tudatban, hogy az a politika, mely az országot meg akarja kímélni a nem megfelelő erővel folytatott küzdelemnél elkerülhetetlen bukástói és egyúttal azonnal hozzá akar fogni ahhoz, hogy a nemzetet a parlament megerősítésével és erőteljes társadalmi és gazdasági politikával képessé tegye jogai megvédésére, — hazafiatlan nem lehet. A most már bekövetkezett abszolutizmus igazolja ez álláspont helyességét és most tán már felnyílnak a szemek az országban mindenütt. gg.

Anton Menger.

Néhány barátommal komolyan vitatkoznom kellett arról, hogy szocialista volt-e Anton Menger?

Szomorú kritikája ez a tény egy oly életnek, melynek java ereje — gondolatban és érzésekben egyaránt — a jövő kollektív társadalmá, eszményének volt szentelve és azt mutatja, hogy a fiatalabb nemzedékben egyre nő a bizalmatlanság a társadalomnak és a szocializmusnak minden „*kigondolt*” magyarázatával szemben.

A társadalmi élet reális felfogása immár oly erős az emberekben, hogy nem akarnak szocialistának tekinteni olyan író, ki bár az új világnézetnek legtöbb kardinális tételét osztja, de eredményeit nem a gazdasági élet kényszerű fejlődési tendenciáiból vezeti le, hanem eszmei konstrukciókból à la Rousseau.

Bármennyire örülni is kell az elmék ilyen hajlandóságának: mégis kétségtelen, hogy a szocializmusnak a történelmi materializmus-sal való ezen merev azonosítása, tudománytalan és igazságtalan.

Tudománytalan, mert a történelmi materializmusnak quasi dogmává emelését jelentené, holott nem lehet kétséges, hogy ez az irány korántsem utolsó szava a társadalmi tudománynak, legalább is azok szemében, a kik a természettudományok egységét komolyan veszik.

Igazságtalan, mert Anton Menger kétségtelenül többet tett a szocialista világnézet terjesztése és fejlesztése körül, mint az a nagyszámú epigon, a kik durva egyszerűsítésekkel húzzák rá Marx formuláit a társadalmi élet minden jelenségére.

Mint tudományterjesztő, különösen az emberek egy oly körében szerzett híveket a szocializmus eszményének, mely minden másnál nyakasabb és rosszindulatúbb az új tanokkal szemben. A jogászokat értem, kik a jogszabályok boncolgatása és rendezgetése középeit minden érzéküket elvesztik ama külső realitások iránt, melyeknek a jogi tételek csak a formái és keretei. A jelenlegi jogállapot osztálykodifikációs jellegét kimutatva és a kollektív gazdasági rend jogi konstruálásának lehetőségét bebizonyítva: a szocialista propagandának hatalmas jogi fegyverzetet adott.

De mint tudományfejlesztő is méltó a jövő társadalmának kegyeletes hálijára. Mert bár nagyban és egészben tényleg jogi „utópiát” irt (hisz a társadalom jogi vázát az új társadalmi struktúráknak mai embryonális korában másként megrajzolni nem lehet): ez az utópia mégis egy az életet és a történelmet nyílt szemmel és világos értelemmel áttekintő ember munkája volt, ki nem egy vonatkozást és összefüggést sokkal tisztábban látott, mint számos orthodox marxista. Csak egy példát akarok erre felhozni, de ez igen tanulságos s nagyon hangosan hirdeti, hogy Menger épen nem volt az a spintizáló jogi elme, a hogyan ellenségei hirdetik. Azokra a fejtegetéseire gondolok itt, melyekben a hadsereg szerepét tárgyalja a társadalmi dinamikában s hol egész világosan állítja fel azt a diagnózist, hogy az új rend a mai hadsereg megdőlteiből fog kisarjadzani, nem pedig a már *végleg* kifejlett új gazdasági rend fogja a haláldőfést a militarizmusnak megadni. Más szavakkal: Anton Menger — a lenézett utópista — tisztán látta annak az antimilitarista propagandának világtörténelmi jelentőségét, melyet a Bebelek és a Kautskyak sehogy sem tudnak elskatulyázni a marxizmus formulái közé.

Ha mindehhez hozzávesszük, hogy a régibb szocialista irodalomnak egy oly kristálytisztá összefoglalását adta — mindig az eredeti szövegek alapján — mint senki más, hogy Ausztriában egy egész új jogi iskolát teremtett, mely Franz Klein vezetése alatt a jogban a szociális hygiéne egyik ágát műveli, nem pedig azt a rettenetesen elaszott jogi fufangosságot, melynek jegyében áll még mindig pl. a mi jogtudományunk, hogy egész pályáján soha semmi koncessziót nem

tett a politika és a tudomány hatalmasságainak: akkor befogjuk látni, hogy az ilyen emberrel szemben illő lesz nem alkalmazni azt a ma már igen divatos szocialista exkommunikációt.

Mi magyarok pedig külön hálaival is tartozunk az öreg professzornak. Értette nyelvünket és érdeklődéssel nézte a fiatalabb nemzedék harcát a szociális politikáért és a dogmatikus, vallásos és „hazafias” tudomány ellen. Szívesen engedte át a *Neue Staatslehre* fordítási jogát a *Társadalomtudományi Könyvtárnak*.

Sajnos, hogy életében a magyar fordítás már nem láthatott napvilágot a francia, olasz s több más mellett.

J. O.

Szocialista erkölcsstan.

A múlt század folyamán a természettudományi világfelfogás terjedésével arányban végleg megingott a népesség tág körének hite, s vele a vallásosság mankójára támaszkodó erkölcsstanok létjogosultságukat és befolyásukat egyaránt elvesztették. Az emberek cselekvésük új mértékjelzője után vágyódnak, a gondolkodók pedig szükségét érzik a világrend új, tudományos megokolásának. Különösen e kor hite: a szocializmus és a hívők óriási tömege szorul erkölcsstanra. E szükségletnek kivan Menger eleget tenni, mikor az eddigi szokástól helyes módon eltérve: „A középszerű emberek”,¹ tehát a nagy tömeg számára észszerű alapon próbálja erkölcsstanát megállapítani.

I.

Menger kutatásainál csak a kultúr-emberre s legfeljebb még a Budha és Mohamed vallását követő népekre tekint, mivel: „... ha még tovább akarunk menni és Spencer Herberttel a vad népek erkölcsi állapotára is figyelünk, úgy valami morálistatisztika-féléhez érünk, melyből okosabb aligha világlik ki, mint az a közönséges dolog, hogy jóformán minden olyan emberi cselekvés, melytől ma undorodunk, valaha és valahol erkölcsös számba ment.” (67.) Szerző ezen megokolással kutatásának területét megszorítja, feladatán könnyít. De kérdés, nem zárkózik-e el ezzel a vad népek egyszerű életviszonyai között könnyebben észlelhető alapigazságoktól? A felelet persze az „új erkölcsstan” szempontjából aligha fontos, mivel ez a cselekvés mechanikájának magyarázatát meglehetősen összetett tüneményben: „A társadalmi erőviszonyokban” (sociale Machtverhältnisse) leli meg. Ez erőviszonyok meghatározása hiányzik. A mint látszik „társadalmi erőtevényezőkből” (socialistische Machtfaktore) tévődnek össze és szerző fel is sorolja ez elemek legfontosabbjait. Ezek: 1. Állami és jogrend; 2. egyház; 3. rendek; 4. pártok és 5. közvélemény. (6—12.). Az ilyen erőtevényezők s a belőlük kialakult erőviszonyok uralják a társadalmi

¹ Menger: *Neue Sittenlehre* 64. 1. — A szövegben ezután zárjelben közölt számok Menger könyvének megfelelő lapjait jelzik.

Provenceben, Normandia társadalmi állapotai eltérnek az Elzászban uralkodóktól; érthető tehát, hogy az egyik helyen a köztársasági, másikon a császári elv diadalmaskodik. De ezzel szemben tények bizonyossága szerint a politikai jóról és rosszról alkotott fogalom ugyanazon városban, annak bizonyos utcájában, sőt meghatározott családban is óriási módon eltér. A magyar szabadságharc idejében akadtak testvérek, kik egymás ellen harcoltak. Pedig ily szűk körben a *társadalmi* erőviszonyok eredője csak egy lehet. Ha a nézetek és cselekedetek mégis eltérnek, úgy ennek magyarázása csak az lehet, hogy a társadalmi erőviszonyok uralma valószínűleg nem *kizárólagos*.

Ha e tétel igaz, úgy nem *csak* az erőviszonyok változásával — mint azt Menger állítja — módosul az erkölcs fogalma. Szerző nézetét ismét példával okolja meg: Ha Brutus és Cassius Caesart akkor öli meg, mikor a Rubiconon átkelt, úgy tettüket, miként a görög Hipparchos gyilkosainak cselekedetét, dicsőnek ítéli a világ. Így azonban Augustus halála előtt megváltoztatta az erőviszonyokat s ezért bélyegezte meg a közvélemény az összeesküvőket (13.). Kissé kockázatos bizonyítás az, melyet meg nem történt eseménynek a közvéleményre gyakorolt állítólagos hatásából vonunk le. Ettől eltekintve a római közvélemény feltételezett alakulásának más okát is adhatjuk: Talán a nép tapasztalta a lángész egyeduralmából reá háramló jót, s a régi köztársasági alak fenntartásának lehetetlen voltát. Ezért tekintették 49-ben (Kr. e.) bűnnek azt, mi néhány évtizeddel azelőtt talán még erényszámba megy. Célt szerűbb különben kevésbé régi zsarnokgyilkosságok szemlélése, mer az újabb keletű eseményt jobban ismerjük és a belőle levont következtetés valószínűbb: így — teszem fel — II. Sándor orosz cár megöletése napján az erőviszonyok egész Oroszországban ugyanazok voltak, mégis a lakosság egy része elítélte a tettet, míg a másik rész — különösen a tanult elem, diákok — annyira dicsőnek tartotta, hogy élete kockáztatásával segített annak végrehajtásában. A mint látszik tehát az erőviszonyok módosulásán kívül még valami *más* is kihat az erkölcsi fogalmak alakulására.

Menger ezen „más”, ellen indít hajtóvadászatot. Mindenekelőtt az úgynevezett lelkiismeretről mond igen tetszetős tételt, mely szerint ez a belső hang nem egyéb, mint félelem. Ezt is példával igazolja: Napoleon nem ismerte a lelkiismeretfurdalást és hasonlóképen a szerencsés tőzsdejátékos sem búsul, mikor mások vesztén meggazdagodik, mivel az egyiket hatalma, a másikat az uralkodó társadalmi rend megóvjva a büntetéstől. — Helyes, vizsgáljuk néhány cselekedet kockázatát: A hadvezér hódításra vágyódik, de esetleg őt győzik le. Nyereség a játékos reménye, mely azonban nem mindig teljesül. A tolvaj, gyilkos gazdagodás fejében vállalja a börtön, akasztófa kockázatát. Tehát hódítót, tőzsdejátékost, gonosztevőt egyaránt érheti baleset, de azért cselekvésük megkezdésekor mindannyian kivétel nélkül hisznek a sikerben. A gyilkosok lélektanának felületes vizsgálása is

igazolja ezt. A szenvedélytől sugalt s erős felindulásban elkövetett bűncselekedetek kivételével minden gonosztevő bízik abban, hogy nem veszik észre tettét, vagy nem bírják őt elfogni. Az úgynevezett lelkiismeret mégis dolgozik már a tett elkövetése előtt s utána még akkor is, mikor a büntetés már lehetetlen. Sok vétket halálos ágyon gyóznak meg. Más példa: A szülő vagy gyermek halála után eszébe jut az életben maradtnak a megholttal szemben elkövetett engedetlensége, gyors haragja, vagy más bűne; a lelkiismeret bántja, pedig büntetéstől való félelem kizártnak tekinthető.

E tények ellenkeznek Menger elméletével, annál inkább, mivel ő e jelenséget a pokol és mennyország képzetével sem magyarázhatja. Szerinte ugyanis a túlvilágba vetett hit nem befolyásolja a cselekvést. E nézet igazolására szerző azt hozza fel, hogy Krisztus, Budha és Mohamed paradicsoma más-más boldogságot ígér. Ha tehát a hit valóban lényeges ható ok volna, úgy „az ellentétes ígélet miatt az erkölcsös cselekvés, vagy az egyik, vagy a másik vallásban szükség-szerűen elfojtának” (65.). E szarvasokoskodásnál író abba a hibába esett, mely „hiányos megfigyelés” néven a logikában ismeretes. Menger okoskodása szerint *vagy* az örök élet, *vagy* az örök megsemmisülés reménye hat az emberekre — tertium non datur, és két ilyen ellentétes kilátás befolyása szintén lehetetlen. Szerző megfélekedzik a purgatóriumról, melyben hisz a katolikus, a puritán anglikánus pedig nem; figyelmét elkerüli a lélekvándorlás, szellemek visszatérte, lidérsnyomás és egyéb hitek, melyek korunk vad népeinek gondolatvilágában élnek. A vagy-vagy okoskodás nem állja meg helyét. A különböző műveltségű, vérmérsékletű emberek, úgyszintén más éghajlat alatt más szokások közt élő törzsek hite, reménye és félelme eltérő, de ebből még nem következik az, hogy eme igen hatalmas, bár eltérő érzelencsomók nem befolyásolják a különböző emberek gondolkodását és cselekvését.

Menger e néhány példájának boncolása megmutatja erkölcs-tanának hiányosságát. Ő szertelen nagy befolyást tulajdonít a külső okoknak. Mindent a milieuból kíván magyarázni s e törekvésében túltesz még ez elmélet apján, Taine-en is, ki nem tagadja a belátásnak a tettekre gyakorolt hatását. így a többi közt ezt mondja: „. . . a germán s különösen angolszásznál a következtetés . . . nem egyéb, mint megindulás, elv, a *cselekvés rugója*, hatalom, gyakran a tetteket irányító hatalmak legnagyobbika.”¹ Ellenben Menger a társadalmi élet szempontjából magában véve az emberi akarásnak nem tulajdonít döntő fontosságot (31.), sőt felhozott példáinak tanúsága szerint egyáltalában nem tulajdonít annak fontosságot és ép ezért kell erkölcsstanát aggályosnak tartanunk.

¹ Taine: *Notes sur l'Angleterre*. 84. 1.

III.

Az előadottakra alapított nézetünk szerint az „Új erkölcsan” minden elve a maga egészében nem állja ki feltétlenül a szigorú bírálást. Ilyen kétes elméletek vizsgálása közben azután joggal kérdezhajjuk, hogy legalább *célszerűek-e*? . . .

Ha kétségek merülnek fel két vonal párhuzamosságot illetőleg, úgy azokat egyszerűen meghosszabbítjuk, mivel így a gyakorlatlan szem is könnyen észleli az esetleges elhajlást. Menger elméletét szintén addig, vezetjük, míg a valódi élethez ér. Szerinte a társadalmi erőviszonyok uralják a cselekvést. Egyre ezeket az „erőviszonyokat” és „erőtényezőket” helyezi előtérbe, róluk beszél, az ő hatalmukat veti latba; úgyannyira, hogy az olvasónak végre bele kell törődnie az emberi cselekvésre gyakorolt egyeduralmukba. Külső — majdnem azt mondanám, felső — hatalom irányítja tetteinket; az egyéni akarás és erőfeszítés nem számít. Ha tehát állandóan és kizárólag *csak* az erőviszonyok fennhatósága alatt állunk, úgy ezek szükségszerűen a maguk képére formálják az embereket, azaz megszabják moráلتanunkat, gondolkodásunk menetét, cselekvésünk módját. Az ilyenkép formába öntött emberiség a maga részéről ismét előre meghatározott alakú és minőségű erőviszonyokat termel, ezek ismét a maguk képére alakítják a következő nemzetséget... és így tovább a végtelenig. A világtörténelem circulus vitiozusban mozog, melyet a fatalizmus forgat. Kár vesződni, erőlködni, sőt kár új kölcsöntant írni, mivel a történelem az erőviszonyok öntudatlan játékaól előre meghatározott lepergésén mi sem változtathat. Azt hiszem, Menger kissé alacsony megfigyelési helyéről az okozatiság törvényének csak egyik felét látja és ezért esik a fatalizmusba. Éles logikával tárja fel a külső viszonyok hatását, de nem törődik az egyénekből összetett emberiség visszahatásával. Pedig a mily valószínűtlen a szabad akarat elmélete, mely az általános törvényszerűség *felé* helyezne bennünket, époly kevésbé valószínű a másik hit, mely az általános törvény *alól* terhünkre tesz kivételt. Az ok és okozat, hatás és visszahatás játéka örök. Két ütköző golyó további mozgására kihat azok nagysága, fajsúlya, sebessége és iránya, rugalmas vagy nem rugalmas voltuk, tengelyük helyzete és egyéb okok. Ép így a külső hatalom és emberi belátás kölcsönös hatásának eredménye, nemzetek és egyének szerint változik, de ama tünemények összessége, melyeket akarat gyűjtőnéven ismerünk, nem oly kicsiny, hogy azt elhanyagolhatnák. „Ha az átalakulás és kölcsönös hatás általános törvénye azokon az erőkön uralkodik, melyeket vitálisaknak és észbelieknek nevezünk, úgy a társadalmiak felett szintén uralkodnia kell.”¹ Vagyis bármerre tekintünk,

¹ Spencer: *Premiers Principes* 1 97. 1. Hasonlóan: „Le déterminisme fait dans le monde moral ce que la découverte de l'astronomie fit dans le monde physique. Il l'ivre l'homme de l'isolement ou il s'enfermait il lui rend sa place dans la série des êtres; il le fait rentrer dans la nature.” Renard: *L'homme est-il libre?* 38. 1.

mindenütt felleljük az okozatiság törvényét, melynek helyes magyarázásánál egy láncszemet sem szabad kihagynunk. A fatalizmus — melyhez Menger is nagyon közel áll — megfelelkezik az emberről; a determinizmus egyaránt számít a külső és belső erők kölcsönös hatásával. A többi közt gondol arra is, hogy: „Az ember tudása, hatalmának mértéke, mivel, a ki nem ismeri az okot, az nem idézheti elő következtetését. Csak engedelmesség útján diadalmaskodunk a természetben. Az mit elmékedésünkben oknak nevezünk, a gyakorlatban szabálylyá lesz.”¹ E tényt még Menger könyve is igazolja: Okfejtésében nem számít ugyan az érzés, ismeret, belátás hatásával, de a mikor levonja elveinek következtetéseit és a javítás eszközeit keresi, vagyis a reális élet felé fordul: úgy előzetes elfogultsága ellenére rögtön előtérbe lépnek ama körülmények, melyekre előbb ügyet sem vetett. Így látjuk találkozásuk pillanatában, hogy eddigi elmélete nem haladt párhuzamosan a valódi étellel. Menger maga is olyan javítási eszközöket sorol fel, melyek jórésze alig is illik bele a „társadalmi erőviszonyok” elméletébe. Az ugrás oly feltűnő, hogy pillanatig azon gondolkodunk, nem hisz-e Menger maga is a belátásnak az emberi cselekvésre gyakorolt hatásában? De művének első két része kizárja a kételkedést: szerző a belátásnak fontosságot nem tulajdonít. Ennek dacára ő szerinte is a javítás első feltétele és eszköze a helyes és általános oktatás.² A nevelést helyes értelmében magyarázza; az egészség és nemi élet követeléseinek tanítását kívánja (72—73.). A tökéletesítés további eszközei. 2. Az államforma demokratizálása, mivel így útját álljuk kiváltságos osztályok és nagy hatalmi különbségek kialakulásának. 3. A szocializmus, mivel anyagi nyomor okozója a legtöbb erkölcsatlenségnek.³ 4. Jól irányított közvélemény.⁴

Menger célját: a helyes szocialista erkölcsatl megalapítását csak részben érte el. Éles logikával és nagy tudással mutatja ki ama hatalmas befolyást, melyet külső s különösen gazdasági erők az emberi cselekvésre gyakorolnak. E tényből következik a szocializmus óriási javító hatása. Mert, ha valóban sikerül a javaknak igazságosabb módon való

¹ Bacon: *Novum Organum*.

² Menger javítási eszközei nem épen nagyon újak: „C'est l'education, qui fait les moeurs.” Fouillée: *H. de Phil.* 140.

³ «... il est rare que la ou les fortunes des hommes sont inegales il y ait beaucoup de vertus.” Montesquieu: *L'Esprit des Lois*. I. 102.

Die Ethik der primitiven Menschen die allerdings von der modernen, der ungleichen Lebensbedingungen entsprechend, sehr verschieden, aber darum nicht minder streng ist, wird ihnen von der öffentlichen Meinung vorgeschrieben, welche wohl erkennt, wan den Gemeinwesen dient oder nicht zuträglich ist. (Ezzel az utolsó mondattal a lelkiismeretfurdalást is megmagyarázhatnók.)

megoszlását biztosítanunk és ha megadjuk az embereknek a létminimumot, úgy a társadalomra ártalmas cselekedetek jó részét preventíve megakadályozzuk. Ezeknek az elveknek terjedése feltétlenül kívánatos, mivel a még egyre tengődő, sőt néha ismét feléledő régi morálfelfogás túlzásai ellen sikerrel küzdenek. Csakhogy Menger viszont a másik végletbe esik. És habár a gondolkodás útja folytonos szélsőségek közt vezet az igazság felé, mégis kifogásoljuk szerző egyoldalúságát. Mulasztás terheli különösen azért, mivel nem számol kellően az egyenlő és általános nevelés jó hatásával. Helyesebb társadalmi berendezkedés általánossá tehetné a célszerű cselekvéshez szükséges tudást és megszokást. De a társadalmi alakulások bekövetkezése előtt is igen fontos a szocialista hitben az akarat kérdésének megoldása. A diadalmas fajok, népek, vallásfelekezetek történelme kivétel nélkül az egyéni erőfeszítés óriási, győzelemre vezető befolyását mutatja. Ezt az erőfeszítést a tömegben a hit, tehát érzés, vezéreiben ismeretekre épített belátás váltja ki. Az akarást vezérlő, eme hit és belátás nélkül nincs győzelem. Mikor Menger — a nélkül, hogy *megdönthetetlen* tudományos igazságokra építene — erkölcsstanában az egyéni erőfeszítés meddőségét hirdeti, úgy eljárása célszerűtlen, vagy mint régente mondták — immorális.

Harkányi Ede.

A művészet a szocialista társadalomban.

Múlt számunkban közöltük Émile Vandervelde tanulmányát *A művészet a polgári társadalomban* cím alatt. Vandervelde e rajz ellenképét is megírta *Essais socialistes* című kötetében. Érdekesnek tartjuk ennek sommás ismertetését adni a következőkben:

Minő lesz a művészet s a művészek helyzete a szocialista társadalomban? Ma, mint az előbbi tanulmányban láttuk, a művészek vagy munkanélküli jövedelmekből, sinekurákból, művészetükből idegen mesterségekből, vagy abból élnek, hogy műtermékeiket magánosoknak vagy közhatalóságoknak eladják.

Egy integrálisan kollektivistá társadalomban természetesen nem lenne munkanélküli jövedelem, mert nem lenne egyéni tulajdonban levő, kamatot és osztalékot gyümölcsöző tőke; következésképp nem lennének művészek sem, a kik abból a munkából élnének, a melyet helyettük bérlőik, adósaik vagy bérmunkásaik végeznek.

Ellenben a művészek épügy, mint a kapitalista uralom alatt, a kollektivistá társadalomban is élhetnének akár művészetük termékeiből, akár a művészetüktől idegen munkákból, de mindkét esetben sokkal könnyebb lesz a megélhetésük és következésképp termelésük a kollektivismus alatt, mint ma. Bizonyos, hogy a kapitalista jövedelmek megszüntetése mindenkit bizonyos munkára kötelezne, a mely a közre nézve hasznosnak ítéltetik. Erre nézve nem kellene törvény kényszere; igazi s valószínűleg egyedüli szankcióját az adná meg, hogy azoknak az egyéneknek, a kik nem akarnának részt venni a közös munkában, nem lévén többé járadékuk, a miből élősdí életüket táplálhatnák, épügy fölkapnák az álluk, mint a mi koldusaink- és csavargóinknak. De ez a munka nem lenne szükségkép kézimunka. Lehet, hogy a

jövőben a fizikai és szellemi munka közti szakadék betöltődik, de ha nem is, semmi sem fogja gátolni, hogy a munkások egyrésze ne legyen kizárólag szellemi, tudományos, vagy esztétikai munkával foglalkoztatva. Azután, ha mindenki részt vesz majd a munkából, ha a termelés kollektív szervezése a gépek, munkamegosztás, egyesítés, az idő stb. teljesebb és gazdaságosabb kihasználását teszi lehetővé — a mire már Renan is utal a *L'Avenir de la science* című művében (398. o.) — bizonyos, hogy minden egyén munkaidejét nagymértékben le lehet szállítani, s így a művészek, ha polgártársaik nem is mentenék föl valamely mesterség alól, e mesterségük mellett is bőven ráérnének művészetük gyakorlására. Sokban a *Mesterdalnokok* kora tére vissza.

Hogy a kézi- és agymunka e kibékítése nem hiú álom, azt mai példák is bizonyítják. A földműves és iparos Tolsztoj mellett ott látjuk William Morrist, a ki bámulatos összetételben egyszerre lángeszű író, izzószavú agitátor s rendkívül ügyes nyomdász volt. London Hammersmith külvárosában lévő lakását barátai ily föliratú emléktáblával jelölték meg: „Itt élt William Morris, költő, munkás, szocialista”, a mit szülővárosa hatósága, a mely szintén megjelölte házát, úgy fordított le: „költő, művész, idealista”. S még ma is a *Kelmscott House* tőzsomszédságában Morris egyik tanítványa, Cobden Sanderson folytatja művét, könyvnyomdájában és könyvkötészetében, s iparkodik megvalósítani mestere eszményét, hogy egyben kézimunkás és művész legyen.

De bármily rokonszenvesek is az ilyen kísérletek, ne ringassuk magunkat illúziókban valódi jelentőségük fölől. A Morris vagy Sanderson-féle nyomdászok és könyvkötők, a kik csak rendkívül kevés példányt s valóban műremekeket termelnek, a melyeknek igen magas az árak, milliomos klientelát tesznek szükségessé s ez csak kapitalista koncentráció mellett lehetséges. Bizonyos, hogy e mesterek magas ízlésük, művészetük példájával a rendes nyomda- és könyvkötőmunkák finomítására is igen jótékonyan hatottak, de a munka fölszabadítását és a szellemi élet birodalmának mindenki számára való megnyitását még sem a középkori termelés módok ilyes, Hans Sachs-, Veit Stoss-, Peter Vischer-re emlékeztető fölelevenítésétől várhatjuk, hanem a gépekkel való mind tökéletesebb termelés szocializációjától. A jövő nagy gyárainak munkásai naponta csak néhány óráig lesznek elfoglalva oly munkával, a mely a technikai eljárások mind nagyobb bonyolultsága miatt magas intelligenciát fog igényelni,¹ de épen kevesebb elfoglaltságuk miatt egyben tudósok vagy művészek, vagy tudomány- és műpártolók és élvezők is lehetnek. Ma a testi és szellemi munka e frigyének gondolata talán borzadályt szül némely „agymunkás”-ban, a ki képtelen szerszámot fogni, s oly fizikai munkát végezni, a mely legalább a köszvény kellemetlenségeitől megmenti. De ezeknek megfelel Renan: „A kézimunka ma azért butít, mert teljesen elnyeli az egyént és mindenévé válik. Az ilyen nyomorult ember meghatározása (*sermo explicans essentiam rei*) valóban ez: *csizmadia, asztalos*. Ez a szó megmondja természetét, lényegét: ő *csak ez*; emberi gép, a ki bútort, cipőt csinál. Próbáljuk meg Spinozát ily módon üvegcsiszolóknak, Moses Mendelssohnt szatócslegénynek definiálni! A mester-

¹ L. erről G. Sorel; *Introduction à l'économie moderne*, (Paris, Jacques) 64. s köv. o.

ségbeli egyéniség nem törli el az erkölcsi és intellektuális egyéniséget. Vegyünk föl egy okos és nemesszívű embert, a ki néhány órán át oly mesterséget űz, a mely egyébként semmikép sem zárja el előle a magasabb szellemi életet: az ilyen helyzete a filozofikus fejlődésre ezerszer kedvezőbb lesz, mint az ú. n. szabadfoglalkozások egyéneinek háromnegyedének helyzete.”¹

Némi csekély kivétellel ugyanezt lehet mondani a művészekről is.

De Vandervelde azoknak is megfelel, a kik azt vallják, hogy a művészet egész embert követel, s hogy a művészt a művészetétől idegen mindenmű munkától föl kell menteni. Ezek attól félnek, hogy a szocialista társadalomból eltűnik mai bourgeois-klientelájuk. Nos, igaz, hogy ez a klientela eltűnik, de helyére lép egy másik, talán áldásosabb.

Először is a kollektivitásé (nyilvános művészet), azután a szabad műpártoló-egyesüléseké, s végül a közönségé, a mely csak ama társadalomban lesz igazán „nagy”-közönség.

1. A nyilvános művészet nagyobb térfoglalását sokan aggályosnak tartják. Ma nyilvános művészet alatt a hivatalos, akadémikus, megkövesült művészetet értik, a melyet megrontott a bourgeoisie rossz ízlése és a bürokratikus protekció-rendszer. Henri van de Putte-nak sokban igaza volt azzal a váddal, hogy a képzőművészetek minisztériumaiban vakok döntenek festmények, süketek zeneművek s hülyék irodalmi dolgok díjazásáról. Hány példáját látjuk mindennap annak, hogy hitvány műveket vesznek, érdemeseket mellőznek, kiváló dolgok ellen tusakodnak hivatalosan. Így pl. ismeretes a Caillebotte-hagyaték ügye. C. a Louvre-ra egy nagy gyűjtemény régi festményt hagyott azzal a kikötéssel, hogy az állam ugyanakkor elfogadja s a Luxembourgban elhelyezi az impresszionisták gyűjteményét. A Louvre igazgatósága elfogadta a kikötést, de az École des Beaux-Arts tanárainak akadémikus csoportja megfenyegette a minisztert, hogy egy szálig lemondanak, ha átveszi a hagyatékot, illetve az impresszionistákat, a kik merő tagadása az ő akadémikus, „örök” művészetüknek.² A miniszter azonban helytállott, a modernnek a Luxembourgba kerültek — bár, látjuk, eléggé rossz helyre — s az akadémikus urak szépen megmaradtak állásaikban. Ugyanily akadályokba ütközött Whistler anyjáról festett remek képének ugyancsak a Luxembourgba befogadása. De hát ez a hivatalos rendszer csak kicsúcsosodása a polgári társadalomnak, s a bourgeois magánklientela szikrát sem jobb. Monet, Sisley, Degas, s előttük Manet, Courbet, Millet, Delacroix vagy Turner küzdelmei ennek ékesenszóló példái.

A legtöbb művész alkotásait már ma is csak az állam, városi és egyéb közhatóságok teszik lehetővé. Így pl. a szobrászok nagyszabású műveit. S ha igaz is, hogy a hivatalos művészet oly rémdolgokat is termel, mint a berlini *Sieges*-*(Puppen) Allee*, végtelen unalmait, a londoni, müncheni stb. terek pseudo-klasszikus lovasszobrait: a hivatalos művészethez tartozik Rude *La Marseillaise-e*, Puvis de Chavannes pantheoni *Vie de sainte Geneviève*-je, Lambeaux *Passions Hiimaines*-je, s Meunier *Glorification du travail*-je a modern időben, mint egykor a Parthenon, a sixtini, Médici-kápolna remekei is. Bizonyos, hogy nem az állam teremti a génieket, de

¹ *L'avenir de la science*. 396. o.

² Maclair: *The french impressionists* (London, Duckworth) 152. s köv. o.

nem is ő öli meg, s ha a kultúra általános nívója emelkedni fog, a hivatalos közök ízlése és ítélete is magasabb lesz, mint ma.

Azt mondják, a szocialista állam maecenatusa nemcsak azért lesz gyilkosa a művészetnek, mert *egyedüli* maecenatus lesz, hanem azért is, mert a helyzet urai a proletárok lesznek s ezekben minden finomság és művelt ízlés hiányzik. De Vandervelde ez ellen fölhozza, hogy a proletariátus győzelmére észszerűen csak akkor lehet számítani, ha az az értelmi fejlődés, a társadalom közös érdekeinek felfogása oly fokát érte el, a mely egyedül teszi lehetővé rendes és végleges győzedelmét. Azután ne feledjük, hogy a szocialista uralom valószínűleg decentralizált lesz s így a műpártolás a helyi közigazgatási csoportok szerint nagyon megoszlanék, úgy hogy *egyetlen* maecenásról beszélni képtelenség.

2. Mégis baj volna, ha csak az állam volna műpártoló, mert legjobb esetben is tagadhatatlanul megvan az az irányzata, hogy inkább jutalmaz más elismert tekintélyeket s ritkán „fedez föl” szűz tehetségeket. A szocialista társadalomban azonban ép a művelődés kiterjesztése és általános emelése folytán bizonyára sokkal nagyobb számban alakulnának *szabad, műpártoló egyesülések*, mint ma. Ezek példáit máris látjuk. A *Louvre*, a bruxellesi *Musée du cinquantenaire* több klasszikus gyűjteménye, Rodin *Penseur*-je ily szabad egyesüléseknek és közalíráásoknak köszönhető. Belgiumban és Hollandiában munkások gyakran összeállnak, hogy megrendeljék egy-egy nagyobb halottuk emlékét, vagy népházaik képeit (pl. a bruxellesi *Marché de Vendredi*-n lévőét.) Roland Holst festő most díszíti az amszterdami gyémántcsiszolók szakegyleti házát. Paul Dubois, a borinagei munkásszövetség részére készítette Defuisseaux munkásvezér szobrát, végre a genti *Vooruit*-nak ép úgy megvan a maga festője és szobrásza, mint II. Gyula pápának: Van Biesbroek, a kit rendes fizetésben részesít. Ezek csak szerény kezdetek, de hát, ha a munkások okosabbak, műveltebbek, jobban jutalmazottak lesznek, bizonyos, hogy sűrűbben fognak egyesülni, hogy díszítsék iskoláikat, műhelyeiket, gyűlés- és társalgótermeiket. Visszatér az az idő új formában, a mikor a művészek nem csak fejedelmeknek, hanem céhek, városok, egyházak, kórházak számára is sűrűn dolgoztak (Memling, Quentin Metsys, Rembrand számos képe).

3. De a műértő és műpártoló közönség is, a melyhez a művészek közvetlenül fordulhatnak, bizonyára nagyobb lesz a szocialista társadalomban mint ma, úgy a művészek érvényesülésének esélyei nagyban fognak emelkedni. S e közönségnek több lesz az érkezése, általánosabb lesz az érdeklődése. Ezáltal a művészet ellenőrzése is sokkal nagyobb lesz, a mi a művészet nívóját fogja emelni.

És csak a szocialista társadalomban lehet majd szó a művészetek új és modern eszmeirányának igazi megtestesítéséről s a valódi *szociális* művészetéről. Csak ha új társadalmi szervezet keletkezik, csak ha a munkásosztály gazdasági fölszabadulása és forradalma áthatja a jogot, erkölcsöt, filozófiát, csak akkor fog tündöklően kiemelkedni az új, valóban népies művészet eszménye, azé a művészeté, a mely mindenki mindennapi szellemi kenyere, nem úgy, mint ma, a kisebbség fényűzése, egy társadalmi kaszt kisajátított magántulajdona.

Observer.

Politikai tömegsztrájk a választójogért.

Franz Mehring: Revolutionsphüister. Die Neue Zeit. 1906. 24. évf. I. 25. sz.)

A szociáldemokrácia rohamos térfoglalása és a politikában döntő tényezőként való fellépése Németországban mindinkább növekedő aggodalmat keltett az összes polgári pártok között és az ú. n. „szocialista veszedelem” meggátolására irányuló egyedüli eszközt a választójog liberalizálásában látták. Ez az eszköz legelőször nyert alkalmazást a szász tartománygyűlésen, a mely a háromosztályrendszer behozatalával a még régi választójog alapján választott képviselők utolsó harmadának 1902-ben történt kiválásában teljesen „socialistenfrei” lett. A szociáldemokrácia elnyomatásának ez az eszköze tehát fényesen megfelelt a hozzá fűzött várakozásoknak és miután a munkásság is — egy pár tüntető körmenettel nem számítva, — nyugodtan tűrte ezt a jogfosztást és semminemű visszatorláshoz nem nyúlt, ez a polgári pártokat fölbátorította arra, hogy Eszak- és Középnémetország többi államainak tartománygyűlésein is, a hol a szociáldemokrata képviselők számának túlságos növekedésétől kell tartani, hasonló javaslatokat tegyenek, a melyek ugyancsak a választójog reakcionárius reformálását célozzák. Csak Délnémetországban, a hol erősebb szociáldemokrácia kifejlődésének a szükséges előfeltételei még hiányoznak, vannak egyes polgári pártok, a melyek a most érvényben levő választójog általánosítását sürgetik, nem azért, mintha általában véve hívei volnának a népjogok kiterjesztésének, hanem mert egyik vagy másik oknál fogva csak az általános választójog révén juthatnának a hatalomhoz. Így a centrum, a mely Poroszországban a háromosztályrendszer egyik legerősebb támogatója, Bajorországban a választójog általánosításáért küzd, mert csak így érvényesíthetné gyakorlatilag is azt az erős pozícióját, a melylyel a jelenleg választójog nélküli kisparasztközött bír. Elv és meggyőződés tehát itt sem vezeti az egyes polgári pártokat, legkevésbé pedig a centrumot, a melyről Bebel igen jellemzően nyilatkozott a múlt évi jénei pártgyűlésen¹.

A német polgári pártok azonban nemcsak a *tartománygyűlések* választójogának megszükitésén fáradoztak, hanem a mikor a szociáldemokrata párt az 1903. évi birodalmi gyűlési választások alkalmával 3.000.000 szavazatra, tehát az összes szavazatok egyharmadára és 81 mandátumra, tehát az összes mandátumok egyötödére tett szert,

¹ »Es (t. i. a centrum) hat keinen anderen Grundsatz als den, um jeden Preis die Macht der Kirche und damit sich zu stärken. Das Zentrum tritt nur für die gottgewollte Ordnung ein. Diese gottgewollte Ordnung ist aber in seinen Augen immer nur die dem Zentrum nützliche Ordnung, die die Macht der Kirche und des Zentrums stützt. Die Kirche hat sich im Laufe der Jahrtausende, wie ich in Strassburg unwiderleglich nachgewiesen habe, mit allen Staatsystemen und allen Wirtschaftsordnungen abgefunden und ich sage Euch, Parteigenossen, wenn es einmal zur letzten Entscheidung kommt und das Zentrum sich sagt: jetzt können wir des Sozialismus nicht mehr Herr werden — dann setze ich tausend gegen eins, werden die Prediger der christlichen Liebe, die jetzt für die bürgerliche Ordnung eintreten, wie sie früher für die feudale und antike Ordnung eingetreten sind, auch für den Sozialismus eintreten. Und sie werden Euch dann mit einer Schärfe und Klarheit, gegen die Ihr alle Stümper seid, beweisen, das« das Neue Testament an den und den Stellen ganz zweifellos und klärlieh für den Kommunismus sich ausspreche, also zwischen katholischer Kirche und Sozialismus gar kein Unterschied bestehe».

országszerte hangoztatták, hogy a *birodalmi gyűlési* általános választójogot is meg kell szüntetni. Most már a szociáldemokrata pártvezetőség sem hagyhatta annyiban a dolgot, hanem komolyan kezdett foglalkozni azzal, hogy milyen eszközökhöz kell nyúlnia, ha az általános választójog¹ megszüntetésére történék kísérlet. A leghathatósabb eszköznek egy ily kísérlet meghúzására természetesen a politikai tömegsztrájk kínálkozott, a mely nem egyéb, mint a munkások gazdasági hatalmának fölhasználása politikai célok elérésére és a mely 1903 óta a nevezett körülményeknél fogva igen sűrűn foglalkoztatja a német szocialista írókat. Ezek között az utolsó időben meglehetősen sokan a fényes eredménnyel végződött és a német munkások között is rokonszenvet keltett, orosz forradalmat tették vizsgálódásuk tárgyává, a mit Bernstein a *Socialistische Monatshefte* 1906. évi 1. füzetében közzétett *Massenstreik und Revolutionsromantik* c. cikkébe „veszedelmes forradalmi romantikádnak tart. Szerinte t. i. „a nem reálisnak vagyis annak a kultusza, a minek szükséges előfeltételei hiányoznak, kritika nélküli, az előfeltételeket elhanyagoló átvitele egyes rendszabályoknak egyik országból a másikba, avagy egy helyről a másikra, végeredményében romantika” Bernsteinnak ezt a cikkét támadta meg *Die Neue Zeit*, a mely szerint Bernstein fejtegetései minden komoly, alapot nélkülöznek. Mert történt-e az utolsó időben a német szociáldemokrácia körében olyasmi, a mi Bernstein meghatározása szerint forradalmi romantikának volna bélyegezhető?

Erre csak az lehet a felelet, hogy nem, mert mindössze csak annyi történt, hogy a „német munkások rokonszenvüket fejezték ki orosz testvéreik iránt, az orosz forradalom hatalmas fegyverét, a politikai tömegsztrájkot, beható, de pusztán elméleti vizsgálódás tárgyává tették és néhány száz városban békés utcai felvonulásokkal tüntettek a választójogukon elkövetett rablás ellen” és így legfeljebb arról lehetne szó, „vajjon az, ami történt, elég volt-e? A forradalmi filisztereknek azonban már ez is sok.” Szerintük t. i. a német szociáldemokratáknak még eszükbe sem szabad jutnia, hogy orosz testvéreik nyomdokaiba lépjenek és épen azért kijelentik, hogy a német viszonyok nem azonosak az orosz viszonyokkal. Hiszen nagyon jól tudják ezt a német szocialisták és nincs az az „elvtárs”, aki az orosz állapotokat egy Németországban megcsinálendő tömegsztrájk alapjává tenné, ha azokat, mint például Bebel a jénai pártgyűlésen, összehasonlítás tárgyává is tette. A német szociáldemokrácia sohasem üzött merész politikát, de természetesen olyat sem, hogy elmulasztotta volna a kínálkozó alkalom helyes kiaknázását, a mit már Perikies is minden politika főelvének tartott. De hiszen Bernstein is *Parlamentarismus oder Generalstreik* c. röpiratában, jogosultnak tartja a politikai tömegsztrájkot 1. oly jogok kivívására, a melyek a munkás-ságot már régóta megilletnék, de a melyeknek megadását az uralkodó osztályok megtagadják, 2. a munkásságot már megillető jogok elvételére történő kísérletek megakadályozására. Bernstein e röpiratában csak az anarchoszocialisták részéről propagált és a jelenlegi társadalmi rend megbuktatására irányuló tömegsztrájkot tartja ethikai szempontból jogosulatlanoknak, a célszerűség szempontjából pedig elvetendőnek, mert a jeien körülmények között a munkásság biztos bukásával végződnek, a mint már Molkenbuhr az 1896-iki londoni, *Legien* pedig az 1900-iki nemzetközi kongresszuson az általuk szerkesztett rezo-

¹ L. lapunk februári számát.

luciókban kifejtették. Az anarchoszocialisták részéről propagált politikai tömegsztrájkot pedig a német szociáldemokrata párt sohasem akarta és így igazat kell adnunk a *Neue Zeit*-nak, a mikor a nagy német költőt idézve „Denn eben wo Begriffe fehlen, da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein”, azt mondja, „ily szó a forradalmi romantika frázisa”.

Mahler Lénárt.

Benyomások a középiskolai reform ügyében tartott értekezletről.

A múlt hóban a vallás- és közoktatásügyi miniszter elnöklésével három napig tartó tanácskozás folyt a középiskolai reform tárgyában.

Följegyzésre méltó, hogy a miniszter úr, elődjei hagyományos látóköréből jónak találta, ha csupán a hivatalos személyeket, hivatalos hatóságok és testületek képviselőit hívja meg, a kiknek a véleményét előre is tudhatta, ellenben nem hívott meg senkit, a ki nem emelhetett ugyan igényt a közrevonásra azon a réven, hogy „hivatalos”, de talán igen, azon a címen, hogy „választott”, a mennyiben ért a dolgokhoz, van is mondanivalója, s erről tanúságot is tett irodalmi munkássággal, társadalmi téren, vagy — last not least — a Társadalomtudományi Társaságnak e téma körül rég folyó vitaülésén.

Így hát minden a jól kipróbált mederben mozgott. Korhadt oszlopok föl nem döntettek, copfok nem nyirbáltattak, s üdítő szabad szó alig hangzott. Mégis, a haladás barátait őszinte örömmel töltheti el, hogy akadt, bár igen gyéren, kivétel is. Ilyen kivétel volt id. Liebermann Leo, egyetemi tanár.

Ép ezért érdemesnek tartjuk az *Orvosi Hetilap* f. é. 7. számában közzétett „benyomásait” a következőkben olvasóinknak bemutatni:

„A középiskolai reform tárgyában mi orvosok és első sorban mi orvostanárok vagyunk különösen érdekelve, mert mi vagyunk azok, a kik a hiányos középiskolai tanítási rendszer káros következményeit leginkább érezzük. Könnyen belátható, hogy a jogtanár ezeket nem veszi annyira komolyan, mert legnagyobb része annak, a mit a jogi fakultásokon tanítanak, csakugyan ott *kezdődik* is és valami különös előképzettséget nem igényel.

A bölcsészeti fakultáson előadott tárgyak egy része is ilyen. Csak egyes tárgyak azok, melyeknél a hiányos előképzetség érezhetőbb. Ilyen különösen a *kémia*, melynek egyetemi tanítása az első években nagy nehézségekbe ütközik, sőt a hallgatóság többségénél eredménytelen, azért, mert nemcsak a legelemibb fogalmak hiányzanak, hanem azért is, mert a nélkülözhetetlen fizikai előismeretek rendszerint nincsenek meg. Így a hallgatóság túlnyomó része a kémianak egy évi hallgatása után is még mindig ott áll, hogy megtanult ugyan egy csomó nevet, de még az elemi dolgokról sincs tiszta fogalma.

Legsúlyosabb az orvosi tárgyak előadójának helyzete. Ezek kénytelenek növényteni, ásványtani, állattani, kémiai és fizikai ismereteket feltételezni; ezeknek nagy részét az orvosnövendék már a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt sem szerezheti meg az egyetemen s így elkerülhetetlenül szükséges, hogy azokat már a középiskolából magával hozza. Ezek indítanak arra különösen, hogy a középiskolai reform tárgyában legutóbb tartott értekezletről egyet-mást elmondjak.

Nyilvánvaló volt előttem, hogy a felett: *mi legyen a középiskolai oktatás célja*, ilyen értekezleten nem lehet tisztába jönni. Mint-hogy pedig kétségtelen, hogy *ez a dolog* mert csak ezen principiális kérdés megoldása után lehet a tananyagról és tantervről szó, csak-hamar beláttam az értekezlet hiábavalóságát. Meg vagyok győződve, hogy ez idő szerint lehetetlen a nézeteltéréseket kiegyenlíteni. Az egyik rendíthetetlenül vallja, hogy a középiskolának nem az a feladata, hogy általános műveltséget közvetítsen, hanem csak az, *hogy az emberi agyvelőt dresszírozza*; a másik azt, *hogy az általános műveltségre juttatás a fő cél*; a harmadik biztosra veszi, *hogy csak a komoly munkához való szoktatás* lehetvén a középiskola feladata, csaknem mindegy, hogy ezen munka milyen természetű; a negyedik *az általános műveltség gerincének a klasszikus nyelveket tekinti* s ezért csaknem folytonos tanításukat követeli, persze más „melléktárgyak” rovására. Az ötödik *irtózik minden experimentumtól* és azt hiszi, hogy csak keleti népek felületességére mutatna, ha újra reformokba bocsátkoznánk, holott a régebbi reformok eredménye sem áll még tisztában előttünk.

Maradjon tehát egyelőre minden úgy, a hogy van, s kövessük Németország és Franciaország példáját, a hol szintén óvakodnak a középiskolák reformálásának kísérletétől, azért, mert senki sem tudja, hogy az az experimentum miképen fog kiütni. A mi a németeknek és franciáknak jó, az nekünk is jó lehet.

Nem akarom most azt vitatni, vajjon ez utóbbi thesis helyes-e; pusztán egyéni felfogásom, talán jobban mondva érzésem az, hogy talán Németországban és Franciaországban a középiskolai oktatási rendszer néhány égető hibáját más valami pótolja bizonyos mértékig; talán a tanító személyzetnek kvalitása. Nem hiszem, hogy ott gyakran előfordulna az, a mi nálunk, különösen egyes felekezeti iskolákban előfordul, hogy pl. a matematika vagy fizika tanára ezen tanszakokban annyira tájékozatlan, hogy szóról-szóra betanultatja a tétéleket és bizonyításokat, mert ő maga ezeknek megmagyarázására nem képes, vagy ha mégis érzi, hogy valami magyarázat jó volna, ezt az osztály „jó eszű” primusára bizza!

De érdemes egy kissé mélyebben is belevilágítani abba a kérdésbe, hogy csakugyan annyira követésre méltó-e a német és francia példa és csakugyan a jelenlegi gimnáziumi rendszer viszonylagos tökéletességébe vetett hit oka-e a netalán mutatkozó konzervativizmusnak?

A gimnáziumi tanítás rendszere a középkori és az azután következő idők szerzetes iskoláinak rendszeréből keletkezett. Ez magyarázza meg az úgynevezett klasszikus nyelvek domináló szerepét, mely a mai napig megmaradt. Kimutattam más helyen (l. a nürnbergi iskolaegészségügyi kongresszus tárgyalásait), hogy a porosz gimnáziumok tanterve, mely 1892-ből származik, nem tér el lényegesen attól, melyet 1812-ben állapítottak meg.

Hát követendő példa ez? Hát helyes lehet az, hogy most, 1906-ban, a tanítási rendszer olyan, mint ezelőtt 100 esztendővel, hogy ma az általános műveltség gerincét ugyanaz alkossa (a klasszikus nyelv), mint akkor?

Hogy az emberiségnek ma is csak azon igényei volnának tanítás tekintetében és hogy ma sem tudnánk a szellem fejlesztésére jobb eszközöket találni azoknál, a melyek ezelőtt 100 esztendővel vagy a középkori szerzetes iskolákban divatoztak?

De hát mi az oka annak, hogy a viszonyok a kultúra mintájául felhozott Poroszországban ilyenek? Hát csakugyan meg vannak győződve a németek a rendszer jóságáról?

Dehogy vannak. Az oka ennek csakis az, hogy a hagyományok

nyomásától ép oly kevésbé tudtak eddigelé szabadulni, mint mi itthon. A közönség ott is, itt is elégedetlen, igen hajlandó volna változtatni a viszonyokon és a régi lomot elseperni, de a mozgalom még nincsen kellőleg szervezve, hiányzanak még a vezetők, a kik az intéző, a kérdést monopolizáló körökkel a küzdelmet felvehetnék, hiányzanak olyanok, a kiket homályos, általános, de annál bőlebbeknek látszó frázisokkal nem lehet elnémítani.

Csak lassan, lépésről-lépésre képes a modern eszme haladni. A gimnáziumokkal való elégedetlenség szülte a *realiskolákat*. A helyett, hogy a gimnáziumokat reformálták volna, a melyekhez nem lehetett hozzányúlni, létesítették amazokat. De mivel csakhamar bellátták, hogy tekintettel a különböző főiskolák igényeire, ezek csak elhibázott kísérleteknek nevezhetők, rá kellett térniök a *reformgimnáziumokra*. Mind megannyi szurrogátuma a jóra való gimnáziumnak, mind megannyi kétségbeesett vergődés a régi gimnázium nyomása alatt.

A dolog tehát valóban úgy áll, hogy nálunk távol sem végeztek annyi kísérletet a középiskola reformálása terén, mint Németországban és nem felel meg a tényeknek az, hogy ott annyira konzervatívek volnának. Csak annyi igaz, hogy más módon próbáltak a bajokon segíteni, reformgimnáziumok felállításával, valószínűleg azon reményben, hogy a megkövesült régi gimnázium, a melyet még oly sok előítélet véd, majd észrevétlenül és magától fog csendesen kimúlni.

Felesleges, hogy mi is ezt a hosszú utat válaszszuk; de nemcsak felesleges, hanem rossz is volna, mert nekünk nagyobb lépéseket kell tenni, hogy a csak eddig is elmulasztottakat pótolhassuk!

Hogy olyan felfogás mellett, a minő az intéző körökben még ma uralkodik, szó sem lehet arról, hogy az *egészségtant* mint kötelező tantárgyat bevigyék az iskolába, az előttem tisztán áll. Hiszen ilyen, a klasszikus műveltség szükségleteitől annyira távol eső apróság csak nem érdemli meg azt, hogy ennek egy pár latin- vagy történelemórát feláldozzunk és kitegyük a tanulót annak, hogy *nocere* helyett azt mondja, hogy — alig merem kimondani — *nocere*. Vagy hogy ne tudja azt, hogy melyik évben halt meg V. Károly. Az, a ki ezeket és hasonlókat tud, az művelt és jól fegyelmezett elme, és csak szánalmas mosolyra tarthat igényt az, a ki művelt embertől elvárja annak a tudását, hogy miért szükséges a mosakodás és fürdés, hogy mitől és mi módon romlik a szeme, s hogy mit tegyen, hogy egy embert megmentsen a biztos haláltól, ha az úgy megsérül, hogy néhány perc alatt elvérezhetik.

Művelt embernek nem szükséges tudnia, hogy a levegőnek, a földnek és víznek milyen vonatkozásai vannak az emberhez s hogy mivel és miképpen táplálkozunk. Elég, ha ez utóbbit tudja — a szakácsné.

Hogy az iskolának kötelessége a tanítást úgy vezetni, hogy abból a tanulóra nézve egészségi hátrányok ne származzanak s hogy ilyesmire *iskolaorvos kell*, ez is csak olyan bogara a mai orvosnak, a ki mindenbe beleártja magát.

Azaz, hogy úgy is van már iskolaorvosi intézmény, hát mit akarnak?

Persze hogy van, de milyen?

Olyan, a milyen épen lehet, *hogy ha a törvény nem állapítja meg, hogy ilyennek lenni kell*; olyan, a milyennek hasznát nem vehetjük. Van iskolaorvosunk, a ki évi 200 forinttal van szegődttve s a kinek, tagadhatatlan, van bizonyos joga is, t. i. az a joga, hogy azonnal elmehet, ha nem tetszik az, a mit az iskolavezetőség csinál.

Ceterum censeo: ha a kormány csakugyan valami jót akar csinálni — és ez úgy látom már régóta becsületes szándéka — vágja ketté a csomót és lehető kevés professzort és tanférfiút kérdezzen meg.